

Arhivs

88-4
L 156 III

Viļa Olava

Kopoti Raksti

Trešais sējums
II. puse

Galvenie virzeeni etikā
II.

Ligotņu Jēkaba sakārtjumā

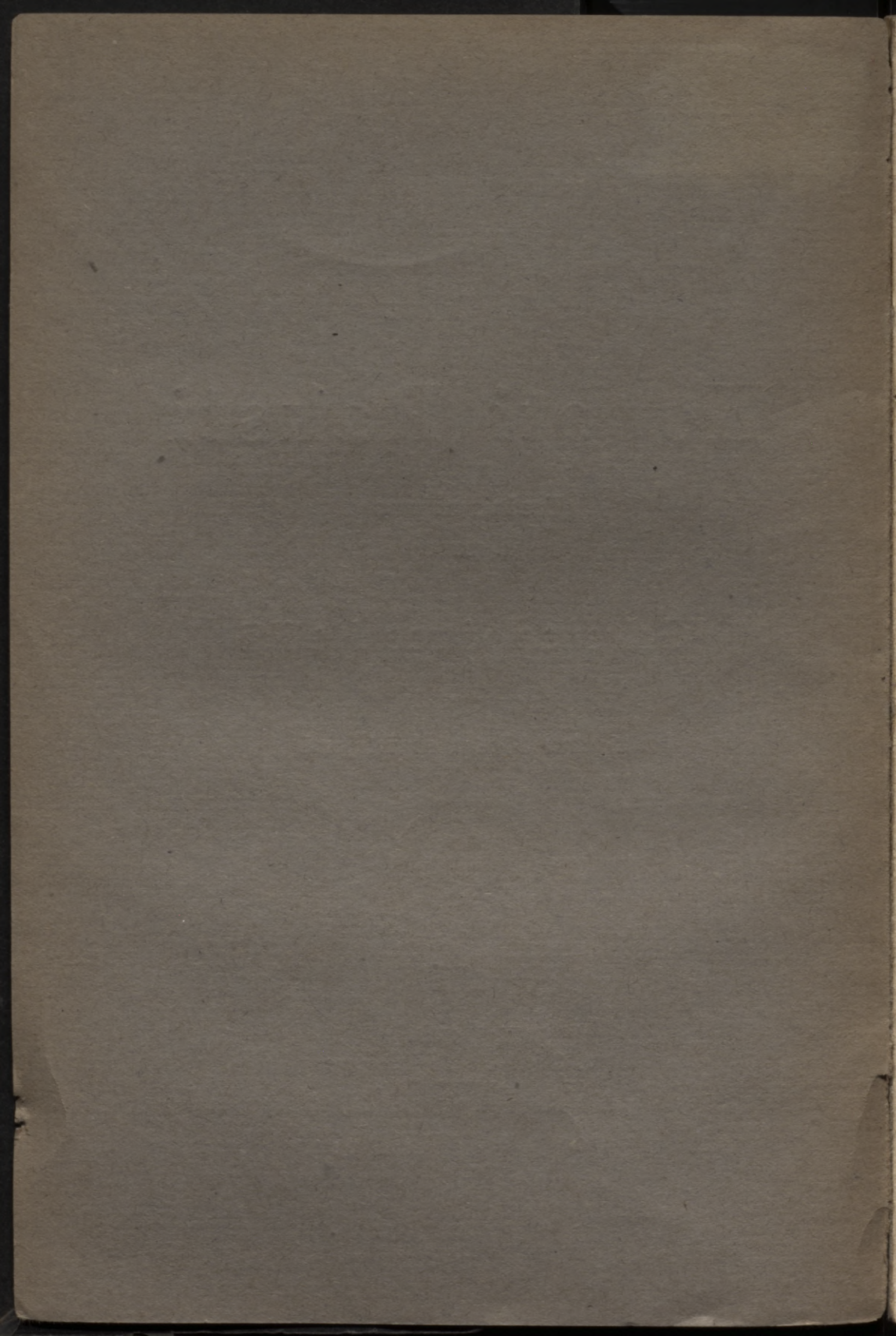

Rigā, 1923.

V. Olava Fonda izdevums

Krājumā pee Valtera un Rapas akciju sabiedrības.

28

L 88-4
156

olubl.
L
3

OLAVA

Viļa Olava

Kopoti Raksti

Trešais sējums

II. puse

Galvenie virzeeni etikā

II.

Ligotņu Jēkaba sakārtojumā

Rigā, 1923.

V. Olava Fonda izdevums

Krājumā pee Valtera un Rapas akciju sabiedrības.

44056x (P)

L. V. B. 27292
In.

28

0309036466

Eespeests Sabeedribas „Izdevejs“ speestuvē,
Rīgā, Elizabetes eelā № 83/85. Tājr. 57-80.

Galvenee virzeeni etikā.

II.

General account of the

Satura rādītājs.

Etiskee pamata jēdzeeni un principi.

1. Griba.

Lapp.

- a) Apziņa. b) Gribas motīvi un cēloņi.
c) Gribas darbības veidi. 7— 28

2. Individualā un kopīgā griba.

- a) „Es“, individualitate un personība.
b) Individualisms. c) Univerzalisms. d) Vadošas individualitates un saņēdriba. e) Egoisms un altruisms. 28— 64

3. Gribas brīvība.

- a) Metafiziskā gribas brīvība. b) Psiholoģiskā brīvība. c) Temperaments un karakters.
d) Morāliskā un teesiskā atbildība. 64— 91

4. Sirdsapziņa.

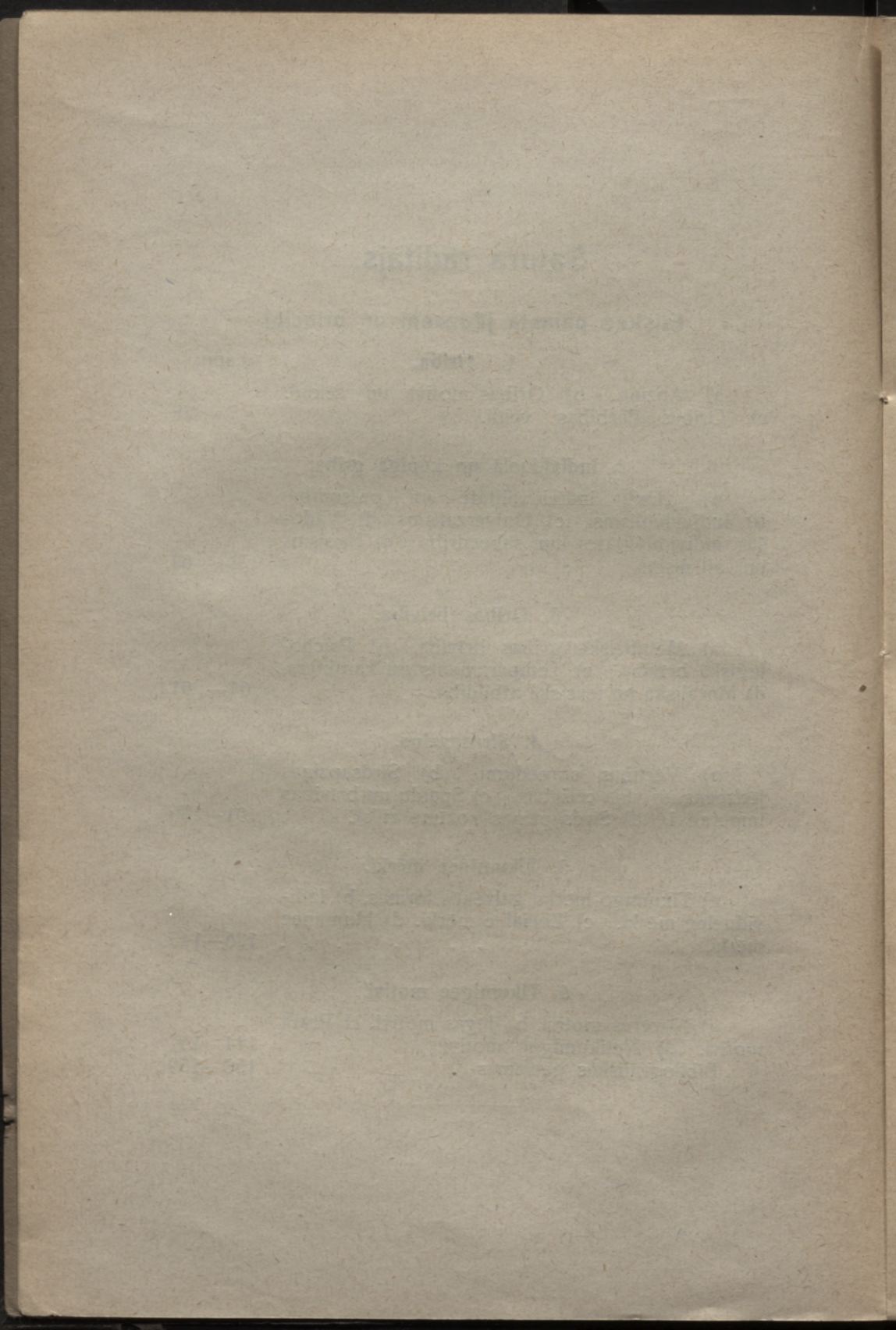
- a) Vērtības spreedumi. b) Sirdsapziņas jēdzeens un viņa celšanās. c) Spaidu un brīvības imperatīvi. d) Sirdsapziņas nozīme etika. 91—126

5. Tikumīģee mērķi.

- a) Tikumīģo mērķu galvenās formas. b) Individuelee mērķi. c) Zocialeee mērķi. d) Humanee mērķi. 126—143

6. Tikumīģee motīvi.

- a) Novēres motīvi. b) Jēģas motīvi. c) Prata motīvi. d) Netikumīģee motīvi. 144—157
Bibliografiskas peezīmes. 158—159

Etiskee pamata jēdzeeni un principii.

I. Griba.

a) Apziņa. Īstenībā veegli nošķiramas divas puses: ārejā un eekšējā jeb fiziskā un psihiskā. Tās medz ari apzīmet par ārejo un eekšejo pasauli. Ārejā pasaule parādās mums ķermeņu veidā. Cilvekeem ilgi bij vajadzīgs vērot un pētīt, kamēr tee nāca pee atziņas, ka uzskats par ārejo pasauli atkarīgs no viņa organeem jeb jūtekleem: redzes, dzirdes, ostas, gaumes un taustes, no nervu sistēmas un smadzeņu sastāva. Audzinašana, peedzīvojumi praktiskā dzīvē, novērojumi, ceļojumi un pētījumi cilveku drizak ved sakarā ar ārejo pasauli, nekā ar eekšejo, kaut gan pēdejā nav nebūt šauraka par pirmējo, jo katram notikumam ārejā pasaule ir savs pretsvars jeb ekvivalents eekšējā. Katrai pārmaiņai, kustībai, uztraukumam ķermenī stāv pretim gribas darbība, jūtas un domas. Roka, peemēram, kustas: es gribu. Smadzenēs norisinas nervu process: es domaju. Abi procesi stāv ceešā sakarā, pee kam veens ir ta paša notikuma ārejā, otrs viņa eekšējā puse. Tadēļ var ari sacīt: ja es gribu — kustas roka; ja es domaju, norisinas smadzenēs nervu process. Eekšējā pasaule nav uzlūkojama par ārejās atspoguļojumu. Viņa gan saņem zinamus eespaīdus no āreenes, bet ta tos neveen uzglabā, viņa tos ari pārstrādā, pārvērš un rada no teem pavisam ko jaunu. Tas leecina, ka viņa ir patstāvīga. Salīdzinot ar ārejo pasauli, tai peenākas pat zinama preekšrocība; bet ari ārejā pasaule ir vairak nekā eekšējās parādība un zimbols. Tas drošakais, ko cilveks var zināt, ir viņa paša esamība: viņa griba, viņa jūtas un domas; tam nedrīkstetu tadēļ ari būt neka svarīgaka par paša eekšējās dzīves izpētišanu, bet leelum leelai cilveku daļai viņu psihika ir sveša pasaule. Nav jau veegla leeta cilvekam atzīt pašam sevi, pilnīgā mērā tas laikam nekad nebūs eespejams, kā to starp citeem izsacījis ari Ģete: „Cilveks ar savām domām un centeneem saistīts pee ārejā, pee pasaules ap sevi, un viņam jāgādā, ka viņš to tik tāli atzitu

un sevīm kalpinātu, ka tas vajadzīgs cilvēka mērķeem. Pats par sevi cilvēks zin tikai baudot un ceešot; tikai ceešanās un preeki viņu pamāca, kas tam meklejams un no ka jāvairas.“ Cilvēks ir tumša būte, viņš nezina, no kuņģenes viņš nāk un kurp viņš eet; mazumu tas zin no pasaules, bet vismazāk no sevis. Nebaididamees no grūtībām un it kā paklausidami Deevu orakula paskubinājumeem: atzīsti pats sevi! zinību vīri nemitīgi centušeas apgaismot cilvēka eekšējās pasaules tumsību. To filozofijas nozari, kas nodarbojas ar cilvēka eekšējās dzīves izpētīšanu, sauc par psiholoģiju, t. i. zinātne par dvēseli, jo it kā ārējā pasaulē dabu jeb, abstrakcija runājot, materiju uzlūko par celonības neseju, tā dvēsele ir vispārīgā celonība eekšējai dzīvei. Dvēseles darbība ir bezgalīga, viņa nesākas un nebeidzas ar cilvēku, bet teeši peecetama cilvēkam viņa ir tikai paša eekšējā dzīvē. Ja grib apzīmet dažādos eekšējās dzīves procesus un notikumus, kā kādu vispārīgu parādību, tad runā par apziņu. Ārpus pašu eekšējās dzīves mums izdodas pētīt apziņu tikai caur salīdzinājumeem jeb analogijas novērošanu. Visleelākā analogija ir cilvēkam ar cilvēku, tadēļ arī vislabāk pazīstam cilvēku apziņu. Mazāka top analogija starp cilvēku un kustoņi, un līdz ar to mazāka arī mūsu zināšana par kustoņu apziņu. Cik tālu veen sneedzas cilvēka pētījumi par apziņu, visur atrodama veena pastāvīga, neiztrūkstoša apziņas sastāvdaļa, tā ir griba.

Tiklab gribas, kā pārējā apziņas satūra izpētīšana peeder pee psiholoģijas uzdevuma, bet etika no viņas aizņemas rezultātus, jo tikai, pazīstot cilvēka gribu, varam spreedt par cilvēka darbību un dzīves mērķi. Ko tad nu māca psiholoģija par gribu? Saņemot īsumā psiholoģiskos pētījumus par gribu, varetu dot sekošu atbildi: Griba ir afekts jeb uzbudinājums, kas savu kārtu sastādas do jūtām un iztešes satureem. Paskaidrojuma veetā te dabujam veselu virkni jaunu jedzeenu, kuņi, kā leekas, tikai pavairo neskaidribu. Bet vajadzīgs drusku uzmanības un paceetības, gan tad jau izdosees daudz maz saprast apziņas saturu. Augšējais teikums rāda, ka griba nav veenkāršs, bet sarežģīts process ar dažādeem satureem, kas viss kopā iztaisa to savado norisinājumu apziņā, ko saucam par gribu. Īstenībā nesastop atsevišķu iztēli, atsevišķas jūtas, šķirtu uzbudina-

jumu un izoletu gribu, tās parādās tikai sakarā ar pārejiem apziņas procesiem, pee kam veens no šiem satūreem var tapt par galveno. Bet ja nu turpmākās rindiņās tomēr runāsim par katru atsevišķi, tad jāeevēro, ka tas noteek veenigi domās jeb abstrakcijā ar to nolūku, lai naktum pee labakas skaidribas, ko saprotam zem izteles, jūtām, uzbudinājuma un gribas.

Eesāksim ar iztēli. Par vidutāju starp ārejo un eekšejo pasauli ir samaņa. Eespaids, ko jūtekļi jeb maņas organi dabū no āreenes, tūliņ atsaucas apziņā un rada tur zinamus tēlus. Šo apziņas procesu saucam par iztēli. Paskaidrojumam lai noder pāris peemēru. Īpašības, kuņas novērojam pee leetām, nav viņu pašu būtībā, bet ir apziņas atbildes uz kairinājumu no āreenes. Ko mēs, peemēram, apzīmejam par skaņu, to nepazīst akustika, t. i. mācība par dzirdi. Ta runā tikai par ķermeņu kustību, kas caur ausi un dzirdes nerveem kairina apziņu, bet pēdeajā, it kā atsaukdamās uz ārejo eespaidu, rada skaņu un muzikas pasauli. Ārejā pasaule kā tāda ir bez skaņām. To pašu var sacit par gaismu. „Zils“, „sarkans“ nav īpašības, kas peemīt pašām leetām. Aci un redzes nervus aizķeļ ļoti ātra kustība, kuņu apziņa pārvēš par gaismu, krāsu, spožumu. Ārejā pasaule nepazīst debess dzidrumu un vakara blāzmas sārtumu. Bibeles pirmajā pantā lasam, ka sākumā zeme bija „toļu vaboņu“, t. i. tumša un tukša. Viņa būtu tāda vēl tagad, ja nedzīvotu apzinošas būtes, kas izšķīr gaismu, skaņas un citas īpašības. Caur samaņu uzņemtos eespaidus no āreenes izteles process pārvēš par konkreteem tēleem. Bet ar to nebeidzas izteles darbība. Vismaz pee cilveka ta eet vēl tālak. Cilveka iztēle rada tēlus no tēleem, caur ko ceļas-tā saucamee abstraktee jēdzeeni. Tee ir izlobijumi no teešeem izteles satūreem. Ja, peemēram, novēroti dažadi cilveki: leeli, mazi, veći, jauni, skaisti, nejauki, tad atlaižot nost viņu dažadības, bet paturot tikai apziņā to kopigo, kas viseem veenads, dabujam jēdzeenu „cilveks“. Izteles saturs caur to top dažā ziņā tukšaks. Jo tālak eet abstrakcijā, jo vairak atmet izteles objektu savadību. Augstakee vispārigee jeb abstraktee jēdzeeni tadēļ ir vistukšakee, nabadzigakee un nenoteiktakee, kā, peem., leeta, būte, esamība un citi. Tādi jēdzeeni palikuši gandrīz pilnīgi bez satura.

Tee peelidzinami tukšam čaulām. Tomēr viņu uozīme ir svarīga, jo viņi ved pee valodas un domašanas attīstības. Atmetot no daudzēm iztēles satūreem leeko un paturot tikai vajadzīgo, dabujam veegli leetojamus jēdzeenus. Ja katru reizi vajadzētu atgādatees teešos iztēles objektus, tad domašana neveiktos, viņa taptu kavēta un jaukta caur daudzēm tēleem, kas kā leeka nasta steptos līdz katram domu procesam. Aiz ta eemesla, ka kustoņu apziņa nespēj radīt abstraktus jēdzeenus, nevar pee viņēm attīstītees ne valoda, ne domašana vārda pilnā nozīmē, kaut gan nav noleedzams, ka valodas un domašanas sākumi atrodami jau kustoņu valsti. Pateicotees savai attīstītakai iztēlei, cilvēks paceļas pār kustoņēm un sasneedz to augsto atziņas jeb intelekta pakāpi, kas to noved jaunā, garīgā pasaulē, kuŗa kustoņēm nav peeeetama. Atziņai jeb intelektam ir daudz pakāpes, starp kuŗām mēdz izšķirt trīs galvenās: novēri, jēgu, prātu. Novēre ceļas caur teešeem un veenkāršeem iztēles objektēem. Tos, kā zinam, spēj radīt kustoņu apziņa, — tadēļ kustoņi ari var novērot jeb, citeem vārdeem runajot, pat pee zemakeem kustoņēm sastopama zinama inteliģence, kaut gan ļoti mazā mērā. Augstaka intelekta pakāpe ir jēga. Ta prasa dažādo iztēles objektu kartošanu, šķīrošanu, beedrošanu, veenosanu un dališanu. Pee teešajeem iztēles objektēem peejaucas klāt abstraktee jēdzeeni. Šīs pakāpes zemako robežas līniju aizsneedz dažī attīstītakee kustoņi, kā: pērtiķi, ziloņi, suņi un citi. Augstakā inteliģence parādas prāta. Kaut gan ari prāta darbiba dibinas uz teešeem iztēles satūreem, tomēr galvenā kartā ta norisinas abstraktā domašanā. Pēc visa augšā teiktā veegli saprotams, ka prāta darbibu nevar meklet pee kustoņēm, ta ir specifiska cilvēka inteliģences pakāpe. Pateicotees abstraktai domašanai, cilvēks saņem veenā jēdzeenā tūkstošām leetu, viņš var pārceļtees pagātnē un domās aizlidot nakotnē, kamēr kustonis paleek veenmēr saistīts pee tagadnes. Spēja pārskatīt pagātni un nākamību peešķīŗ cilvēkam apdomību, kas atstāj dziļu eespaidu uz visu viņa dzīvi un darbību. Eevērojot pagātni cilvēks rūpejas par nākamību, eekārto savu dzīvi pēc zinama plana, sprauž sevīm mērķus un dzenas pēc idealeem. Caur prāta darbību nodibinas un attīstas ārejā kārtiba cilvēku kopdzīvē: teesības un valsts; prāts ved cilvēkus pee

zinības un mākslas, kas viņu dzīvi dara tikumīgu un bagātu; prāts palīdz attīstīt morali un reliģiju. Vēnu vārdu sakot, prāta darbība atver cilvēkam gara valsts durvis, kuŗas kustoņeem mūžam paleek slēgtas. Tikai cilvēks nonāk no veenkāršēem un teešēem iztēles satureem līdz jaunai, plašai, bagatai pasaulei. Tada spēja cilvēku dažreiz dara pārgalvīgu, tā ka tas pārak augsti sāk vērtēt savu prātu un mēģina ar ta palīdzību aptvert visu pasauli. Bet atcerotees, ka prāts peeder pee apziņas, tā tad eekšējās pasaules satureem, vajadzēs gan atzītees, ka visa āreajā pasaule cilvēka prātam nekad nebūs pilnīgi izsmēlama. Mēģinājumi, atvasinat visu pasauli no tirā intelektualisma jeb racionalisma (ratio — prāts), ka to darija savā laikā Hegels, laikam mūžam paliks bez sekmēm. Tirais jeb pārspīletais intelektualisms neizsmēļ pat peeteekoši visu eekšējās pasaules jeb apziņas saturu, jo atstāj it ka novārtā jūtas, kuŗām ne mazaka nozīme par iztēli.

Līdzās iztēlei apziņa parādas kā viņas neiztrūkstošs saturs jūtas. Vel reiz atgādinam, ka īstenība tās nav šķīramas no iztēles proceseem, bet ja abstrakcijā tomēr izdaram tādu šķīrošanu, tad drīzak būtu jūtas uzlūkojamas par pirmatnejam, nekā iztēle. Tādu uzskatu leekas apstiprinam tas novērojums, ka nervu zistema un smadzenes, t. i. tee maņas organi, kas galvenā kārtā kalpo par vidutajeem starp ārejo pasauli un intelektualo darbību, parādas tikai pee attīstītakeem kustoņeem, kamēr taustekļi, acis, ausis un citi ārejee eespaīdi atsaucas apziņā neveen kā iztēle, bet arī kā jūtas, kuŗu īpašības var būt ļoti dažadas, skatotees pēc iztēles satureem, uzbudinājumeem vaj citeem apziņas proceseem. Mēdz izšķirt trīs galvenos jūtu komponentus jeb sastāvdaļas: patikas un nepatikas, uztraukuma un apmeerinājuma un beidzot sāspīlejuma un atslābuma jūtas. Leelakā daļa jūtu ir maisījums no šēem trim komponenteem, kas veenmēr sastāv no divām pretībām. Jūtu īpašība atkaras no tam, kāds komponentu pāris ņēmis pārsvaru par citeem. Ja, peemēram, visa komponentu darbība noslīdejusi līdz nullei, tad tādu dvēseles stāvokli apzīmejam par veenaldzību. Tad cilvēks pats nezīn, ko viņš īsti grib, viņam trūkst noteiktas vēlešanās, un viņš ir gluži indiferents pret visu, kas ar viņu un ap viņu noteek. Ja, turpretīm, patikas vaj nepatikas jūtas ņēm virsroku par pārejeem komponenteem,

tad runajam par atsevišķām jūtām ar noteiktu nokrasu. Šis komponentu pāris peeskaitams pee pastāvīgākajiem un visparīgākajiem jūtu virknē. Tādēļ hedonisti, pee viņa turedamees, grib nostādīt to par cilveka dzīves mērauklu. Uztraukuma un apmeerinājuma jūtas, ņemdamas virsroku par pārejām, rada uzbudinājumu; bet ja saspīlējuma un atslābuma jūtas pārvalda citas, tad nonākam pee gribas, kaut gan ari patiku un nepatiku jau var uzlūkot kā gribas dīgli.

Eepazīnušees ar apziņas elementeem: izteli un jūtām, varam pāreēt uz sarežģitakeem eekšējās dzīves proceseem. Par veenotaju locekli starp atsevišķām subjektīvām jūtām ar noteiktu ipašību un starp gribu var uzlūkot afektu jeb uzbudinājumu. Zem uzbudinājuma saprot sarežģītu norisinājumu apziņā, kas aptveŗ izteli un jūtas, pee kam it ipaši uztraukuma un apmeerinājuma jūtas pārvalda citas sastāvdaļas.

Pee istajeem uzbudinajumeem skaita preeku, cerību, mīlestību, dusmas, eenaaidu, skaudību, iztrūkšanos, bailes, kaunu, želumu, skumjas, bēdas, sēras, rūpes, raizes un citus. Pēc vairakkārtīga jūtu savijņojuma uztraukums izzūd pats no seviš, dodams veetu citeem psihiskeem satureem, caur ko pamazitem eestājas apmeerinājums. Ja vē'lamees apmeerinat uzbudinatu cilveku, tad ir no svara, ka palīdzam tam tikt pee jauna dvēseles stāvokļa. Novēršot cilveka uzmanību no teem preekšmeteem, kas izaicinājuši viņa uztraukumu, un radot viņa apziņā jaunus iztēles objektus, varam eedrošināt bailigo, apmeerinat dusmigo, eepreecināt noskumušo, bet tāpat ari eespējams samaitat preeku precīgajam, laupīt cerību cerības pilnajam un izdzīt kaunīgajam kauna jūtas. Sevišķi grūti panesami ir tā saucamee nospeedošee afekti, kā: skumjas, bēdas, sēras, raizes, rūpes un citi, kuŗeem stiprā mērā peejauktas nepatikas jūtas. Tādās reizās uzticama drauga palīdzība, kaut ta ari pastāvetu tikai āpmeeriņnošos vārdos, ir tomēr vairak, nekā tukši vārdi, ta ir panteesa palīdzība, kas dvēseli atsvabina no graužoša tāpa, pilda apziņu ar jaunu saturu un dod cilvekam spēku turpināt dzīves cīņu. Nereti uzbudinājumu pavada ķermeņa eekšejas un ārejas kustības: kaunīgajam sārtums sitas vaigos, bailīgais nobāl vaj sāk tricēt pee visas meesas, dusmīgais saķeŗ kadu leetu vaj meklē, kā teic, preekšmetu, pee kā izgāzt

savas dusmas. Pazistama leeta, ka atrsirdīgi cilvēki drīzak savaldas, ja tee, dusmām uznākot, eemanas mechaniski atkārtot kādu pantīņu vaj skaitīt no veena līdz simtam. Ja cilvēks šādā veidā ar skaidru redzamu nodomu apkaņo savu uzbudinājumu un cenšas panākt apmeerinājumu dvēsele, tad īstais afekts pārgājis tai jūtu norisinājumā, ko apzīmejam par gribu. Tagad varam vēl reiz atkārtot jau sākumā uzstādīto gribas definīciju: Griba ir afekts, kas savu kārtu sastādas no jūtām un izteiles. Nu mums visi šī teikuma locekļi pazīstami. Atliktu vēl tikai jautājums, kāda starpība ir starp īsto afektu un gribu. To tūdaļ atzīmesim.

Gribas process atšķīras no istajeem afekteem galvenajā kārtā caur to, ka jūtu saplūdums viņā peepeši šaplok, kamēr afektā pamazītem eestājas apmeerinājums. Peepešo pārmaiņu gribas norisinājuma beigās saucam par gribas panākumu jeb gribas darbību. Gribas procesu pavadošā izteile rada zināmu mērķi, bet griba to nekad neaizsneegtu, ja līdz ar izteli nedarbotos gribas procesā uztraukuma un saspīlējuma jūtas. Pēdejas ar sparū teecas un cenšas pēc sprāustā mērķa. Normālo apmeerinājumu tās sasneedz gribas darbībā, caur ko eestājas peepešs saspīlējuma un drīz pēc tam arī uztraukuma jūtu atslābums. Ja pārejai no gribas uz gribas darbību stājas ceļa kādi kavekļi, tad tādu gribas procesu saucam par vēlešanos, teekšanos, cenšanos vaj kārošanu. Gribas darbība var būt āreja un eekšeja. Āreja darbība parādas ķermeņa kustībās, kas izdara zināmus ārejus pārgrozījumus; eekšeja gribas darbība noteek psihisko procesu pārmaiņās. Tīri eekšeja gribas darbība ir uzmanībā un fantāzijā. Uzmanībā saistām vēribu pee zināma apziņas procesa un cenšamees no ta novērst visus pārejos saturus, kas varetu traucēt uzmanību. Fantāzija atkal pūlamees izaicināt bagātos un krāšņākos izteiles objektu sakopojumus, negreezdami leelu vēribu uz to, vaj šee satūri arī sader kopā, vaj ne. Kaut gan, kā redzam, gribā netrūkst izteiles satūra, tomēr gribas procesu noteic un karakterizē jūtu sakopojums, it sevišķi uztraukuma, saspīlējuma un atslābuma jūtas. Lepodamees ar prāta darbību, cilvēki beeži peemirst, ka bez gribas ta nebūtu eespejama. Griba, pavādīta no uztraukuma un saspīlējuma jūtām, rada to uguņi un sparū, kas speež uz darbību; griba ir ta, kas,

nevairīdamās no šķēršļiem, dzenas bez mitešanas pēc izteļotā mērķa.

Agrak etika beeži ķīlidojas dēļ jautājuma, vaj tikumība dodama preekšroka jūtām vaj prātam. Prāta cildinataji aizrādija, ka prāts rada skaidribu tikumīgā dzīvē, dod tai noteiktību un ved to plašumā un tālumā, jūtu aizstāvji atkal atsaucās, ka jūtas ved dziļumā, pēšķir tikumīgai dzīvei svaigumu, siltumu un dod tai stiprumu. Tā saucameem prāta, t. i. stipri attīstīta intelekta cilvekiem pārmet aukstasinību, ceetsirdību, pat nežēlību, pavisam citādi, turpretim, ir jūtu jeb omas cilveki. Par omu mēdz apzīmet visus dažados jūtu procesus apziņā, ja tos vēlās nošķirt no izteles satūreem. Omas jeb jūtu cilveki pa laikam ir sirsnīgi, silti, labvēlīgi, saticīgi, uzticīgi, meermīlīgi, padevīgi, paklausīgi un teem līdzīgi. Veenu vārdu sakot, pee viņeem sastopama vesela virkne to īpašību, kuņām tikumībā visai leela nozīme. Īsti „omulīgais“ cilveks nemēdz kalt tik plašus planus un nodotees tādu sarežģītu problemu atrisināšanai, kā attīstīta intelekta cilveks; tee gadījumi būtu samērā reti, kur omulīgais nodarbosees, kā teic, ar pulveņa izgudrošanu, bet tikumīgā dzīvē viņš nebūt nav vairak padots maldībām, kā asakā prāta cilveks. Ari intelekta cilveki, rīkodamees ar abstrakteem jeb atvasinateem jēdzeeneem, lēti var kļūдитеes, taisit nepareizus slēdzeenus un tā nākt pee maldigeem uzskateem. Prāta aizstāvji mēdz atsauktees, ka prāta kļūdas veegli izlabojamas, jo par prāta kļūdām eespējams pārleecināt neveen citus, bet arī pašu kļūdas daritaju, turpretim jūtas nav izlabojamas, jo neveenam nevar peerādīt, ka viņa jūtas maldīgas un citu jūtas pareizakas. Jūtas savā ziņā veenumēr pareizas, viņu veeta var gan radīt citas, bet tās būs ne vairak, ne mazak pareizas, kā eepreekšejas. Garšas rūgtumu vaj saldumu, peemēram, nav eespējams eeskaidrot cilvekam ne ar kādeem loģiskeem peerādījumeem; cilveks to tikai pats var teeši sajust. Neskatotees uz prāta asumu, ar kādu tas uzmeklē un apspreež savas paša un citu kļūdas, etiskos jautajumos tas veenumēr nav drošakais vadonis. Mēs zinām gluži labi, ka cilveki ar attīstītām jūtām dažreiz daudz pareizaki un dziļaki izprot sarežģītos dvēseles stāvokļus, nekā leela gudrošana un prātošana.

Jaunakā laikā šo veco ķildu mēdz izšķirt tadā kārtā, ka preekšroku tikumības jautajumos nedod ne prātam, ne jūtām, bet abus atzīst par nepececešameem, jo abi ir tikai divas dažādas sastāvdaļas augstākā apziņas procesā — gribā. Par tikumības pamatu tadēļ uzlūko gribu, kuŗa saveenoti visi iztēles un jūtu procesi. Augstakas veenības par gribu apziņā vairs nav, tadēļ apziņas attīstība sakrit kopā ar gribas attīstību.

Eekšējo pasauli izdevās vislabak aptvert griba, tadēļ radās domas izskaidrot arī ārejās pasaules paradības caur mācību par gribu jeb voluntarismu (no voluntas — griba). Izejot no gribas, kā visas cilveku darbības avota, voluntarisms cenšas uzcelt etiskās pasaules ēku, kuŗa aptvertu tiklab fizisko, kā psihisko dzīvi. Vispārīgi pret voluntarisma centeneem nevaretu neka eebilst, ja veen tas spētu izsargatees no veenpusības. Bet veenpusības breesmas tam teešam draud. Eevērojot, ka griba peeder pee eekšējās pasaules satūreem, cilveks veegli sāk noslēgtees no ārejās pasaules; nodzīļinadamees eekšēenē, tas novēršas no savas apkārtnes un atsakas no cīņas ārejā pasaulē. Tads veenpusigs subjektivisms padara cilveka darbību šauru un viņa dzīvi, neraugotees uz eekšējo siltumu, tukšu un nabadzīgu. Apsprečžot sakaru starp fizisko un psihisko dzīvi, filozofijā tagad gan valda uzskats, ka psihiskai dzīvei peešķījama preekšroka pret fizisko. Mēdz aizrādit, ka dvēseles darbība ir radoša un ka ārejās pasaules īstenību cilveki nepazīst, uzlūkodami to par tādu, kā ta rādās mūsu apziņā. Bet pilnīgi izņemt ārejo pasauli cilveka apziņā arī neizdodas. Jaatzīst, ka ārejā pasaulē veenumēr paleek vēl pāri kaut kas svešs, kas apziņai nav peeetams. Tadēļ ārejo pasauli nevar atvasinat no cilveku apziņas un nevar tai leegt zinamu patstāvību. Bet kā tad uzcelt tiltu starp abām pasaulēm, kas sastopas cilvekā, un kuŗās cilvekam jadzīvo? Ar šī problema atrisinašanu nodarbojas tā filozofijas nozare, kuŗu sauc par metafiziku, t. i. zinātne par pārdabu jeb aizdabu. Nav te eespējams sekot plašaki metafiziskām teorijām, tas vestu mūs par tālu, un nepeeder arī pee etikas teešeem uzdevumeem. Mēs atzīmesim tikai to metafizisko uzskatu, pee kuŗa turesimees savā turpmaķā etiskā apcerejumā. Atstājot jautajumu dēļ preekšrocības starp fizisko un psihisko no-

kustoņem ir dvēsele, tas teesa, ka kustoņem ir samaņa, iztēle, jūtas, afekti un griba, bet kustonis tomēr nav veenads ar cilvēku. Kustoņa dvēseles darbība stāv, tā sakot, uz veetas, un ja arī notiktu tānī kāda attīstība, tad tā ir tik gausa, ka mums nav iespējams to novērot un uzrakstīt viņas vēsturi. Zināma kustoņu suga veduse preekš simteem tūkstošiem gadu to pašu dzīvi, kā šodeen, un arī pēc simteem tūkstošiem gadeem viņas dzīve netaps citadaka. Zilveka dvēseli, turpretim, iespējams attīstīt un pacelt līdz garīgai dzīvei. Šis process gan noteek lēnam; tikai ar pūlēm un pēc sīvas cīņas paceļas garīgais no tīri psihiskā un fiziskā, bet mēs varam novērot cilvēku attīstību un rakstīt cilveces vēsturi. Skatotees pēc cilvēku rāsu, tautu un individu dažādām fiziskām un psihiskām spējām, attīstība veicas, vaj nu ātrak, vaj lēnak, bet iespējama tā ir pee katra normala cilveka, pat tumšāko mežoņu bērneem var atvērt garīgās pasaules durvis. Visu cilvēku attīstības ceļš ved uz garīgās pasaules pusi; viseem ir mērķis: eksceļior! t. i. augšup!

Ko metafizika uzlūko par problemu un ko tā ar grūtībām cenšas atrisināt, tas reliģijai jau sen ir skaidriba. Deevs ir visas pasaules un dzīves veenība, pee viņa vairs nav starpības starp fizisko un psihisko, pee viņa beidzas visas pretības un nesaskaņas, jo, runajot ar apustuļu vārdeem: „No viņa, caur viņu un uz viņu ir visas leetas. Viņam lai ir gods mūžīgi!“ Tā, sneedzotees tūlumā, cilveka zinība saplūst kopā ar ticību. Bet nav mūsu nolūks šai veetā runāt par ticību, to darisim citā nodaļā. Tagad atgriezīsimees atkal pee gribas.

b) Gribas motīvi un cēloņi. Pavasarī, izejot meā, novērojam, ka miljoneem dīgļu tur mostas un kustas, bet zinām arī, ka ne katrs no teem attīstās. par pilnīgu stādu, un vēl mazāk ir to, kas nogatavojas un nes augļus. Tādam dīgļu bagatam un dzīvības pilnam mežam līdzinas cilveka apziņa. Tur mostas, dīgst un kustas dažu dažādee apziņas satūri: visādas jūtas, iztēles objekti un uzbudinājumi, gan norisinādamees blakus blakam, veens otru netraucejot, gan saveenodamees, gan krustodami cits cita virzeenu. Samērā maza daļa no teem nonāk līdz istai gribas darbībai. Tos apziņas saturus, kas izaicina istu gribas darbību, saucam par gribas motīveem jeb pamudinājumeem, kuņus savu kārtu

eedala: jūtu motivos jeb dzinuļos un izteles motivos jeb paskubinajumos.

Svarigakee no viņiem ir jūtu motīvi jeb dzinuļi. Viņi uzlūkojami par teešakajiem un tuvakajiem noteikumeem, zem kuņēem rodas gribas darbība. Tee mēdz noteikt gribas darbības virzeenu un viņas vispārīgās īpašības. Starp dzinuļiem katreiz izrādas tee par stiprakajiem, kuņi bagataki ar jūtām. Bez stiprām jūtām nevar būt stipras gribas. Zem gribas stipruma saprotam to enerģiju, kas pārspēj visus šķēršļus. Ta parādas ļoti dažādā veidā: šaubībai un vājībai stipra griba stāda pretim darbības spēku, bailībai un mazdūšībai — drošsirdību, gļēvulībai — vīrestību. Stipra griba caur izturību pārspēj ar laiku to, kas izleekas nepārspējams, caur neatlaidību tā sasneedz apbrīnojamu izveicību un meistariību, caur pastāvību, klusi un godīgi strādājot, beidzot tā nonāk pee mērķa, caur sajūsmību tā teecas veenmēr talak, veenmēr uz preekšu, neatdzidzama savos centēenos. Gribas leelums var parādītees arī ceešanā un kalpošanā. Tai ziņā seeveetes mēdz pārspēt vīreešus, jo viņu pašaižleegšanās un uzupurešanās preekš citeem nereti sacēļ apbrīnošanu dzīvē un izpelnas cildinašanu dzejā. Vaju gribu turpretim karakterīze strebulība, peepeša gribas uzleesmošana, bet tikpat peepeša apslāpšana, svārstīšanās un saskaldišanās, tā ka gribas akti veens otru apkaņo un mazina paši savu spēku. Lai izsargatos no gribas vājības un eemantotu stipru gribu, tad vajadzīgs vispirms stipru siltu jūtu. Gaļu galā tas ir dabas deklis, bet zināmā mērā viņas var arī modinat un attīstīt. Labu pakalpojumu tai ziņā izdara mākslas ražojumi, kas spēj izaicināt siltas un dziļas jūtas. Leelu eespaīdu uz gribas stiprinašanu dara citu preekšzīme, it īpaši, ja izdodas atrast paraugus starp cilvekiem, ar kuņēem dzīvojam līdzīgos apstākļos. Parastakais, kaut arī ne katreiz sekmīgakais, līdzeklis gribas stiprinašanai ir citu pamācība. Pēdejai totees jo labaki panākumi, jo tuvāk mums stāv persona, no kuņas lūpām atskan pamācoši vārdi. Vecaku pamācības beeži mēdz palikt neīdzdzēšami eerakstītas atmiņā līdz sīrmam vecumam, un uzticama drauga padoms allaž atrod auglīgu zemi drauga sirdī. Par sīrsnīgu draugu savstarpeju eespaīdu uz viņu gribu Ludis Bērziņš dzeed:

„Valoda ir garu teka,
Sirds pee sirds pa viņu staigā;
Un tās bēdas, ko tu ceeti,
Lasamas top drauga vaigā.“

Gribas darbības īpašības atkaras arī no izteles satureem jeb paskubinajumeem, kas pastāvīgi pavada gribas teešos motivus. Kaut gan, salīdzinot ar jūtu motiveem, paskubinajumeem eerādama tikai otrās šķiras loma, tomēr viņi dažādā ziņā stiprina un veicina gribas darbību. Ja apziņā iztēlojas gribas darbības iznākums, tad tādu paskubinajumu saucam par mērķi. Jo gaišāk cilvēks atzīst savas gribas mērķi, jo vairāk viņš jūtas skubināts pēc ta dzitees. Kā dzinūļu intenzitāte atkaras no jūtu dziļuma un siltuma, tā paskubinajumu stiprums stāv sakarā ar spraustā mērķa skaidru un pilnīgu atzišanu. Leelākā daļa cilvēku spēj vislabāk atzīt tuvus, ne pārāk augstus mērķus, un iztēlo visgaišāk dažādus panākumus reālā dzīvē. To cilvēku nav daudz, kas ar tādu pašu skaidrību spēj aptvert ceļus, plašus mērķus, kuri sneedzas pāri cilvēka ikdeenišķai dzīvei un tuvākai apkārtnē. Visstiprākā gribas darbība attīstas tai gadījumā, kur cilvēkiem ir tikai viens mērķis, kas saista prātu un valdzina jūtas. Tādai gribai peemit tīri pārdabisks spēks, kā to varam novērot pee fanatiķeem. Bet fanatiķu peemērs arī rāda, ka veenpusīga griba nemēdz izpelnītees cilvēku vispārīgu atzišanu un peekrišanu, kaut gan zināmu ceenību un apbrīnošanu tai nevar leegt. Tee cilvēki, kas nemītīgi dzenas tikai pēc veena mērķa, top atbaidoši caur savu veenpusību, šaursirdību, trulūmu un nereti stulbumu. Neskatotees uz apbrīnojamo spēka attīstību, tomēr beeži gadas, ka veenpusīgee cilvēki paleek mērķi neaizsneeguši, jo, neatlaidīgi paturot acīs tikai veenu mērķi, tee neraugas uz savu apkārtni un neeevēro tos šķēršļus, kas teem rodas caur visadeem sāņu apstākļeem. Dažu reizi šee šķēršļi var tā vairotees, ka mērķa sasneegšana pat pee stiprākās gribas top neespējama. Tad cilvēks dzenas pēc ta, ko nevar sasneegt, un sasneedz to, pēc ka nav dzinees. Tas ir nožēlojams stāvoklis, kas cilvēku spēj darīt ļoti nelaimīgu un novest pat līdz izmisumam. Veenpusīgas gribas pretība ir bagāta un kupla griba. Ta ceļas caur to, ka iztēle rada tai pašā reizē vairākus mērķus. Pee bagātās

gribas patik viņas dažādība un daudzpusība. Cilveks ar daudzpusīgu gribu nevar tapt tik drīz nelaimīgs, kā veenpusīgais, jo neizdevību veenā veetā tas veegli aizmirst, eegūstot sekmes otrā. Sabeedribā tas ir labi eeredzets loceklis un ātri izpelnas viņas atzišanu. Tomēr veenas breemas tam draud. No gribas daudzpusības un daudzdarbības var veegli nokļūt līdz paviršībai, neapdomībai, spēku saskaldīšanai un darbu saraustišanai, tā ka daudzpusīgais, deviņņem mērķeem pakal skreenot, dažu reizi nesasneedz ne veenu. Pee viņa allaž apstiprinās parunas pateesiba: deviņi amati, desmitais bads. Slavejama tadēļ nav ne pārspīlēta veenpusība, ne pavirša daudzpusība. Īsta stipras gribas bagatība turpretim parādas dažādo jūtu un izteles motīvu koncentrācijā, kas panākama, veenu no motiveem nostādot par galveno mērķi un pārejos uzlūkojot par blakus mērķeem. Ja blakus mērķi kalpo par pakāpēm uz galveno mērķi, ir, tā sakot, noteikumi, zem kuņeem tas aizsneedzams, tad blakus mērķus apzīmē par līdzekļeem. Pateesi stipra griba leeto daudzus un dažādus līdzekļus, veenumēr paturot acis galveno mērķi. Ta uzsver vairak vadošo jūtu un domu virzeenu, pārejos motīvus attīsta vājak, bet visus satur kopā un ved sakarā ar galveno mērķi. Caur tādu kārtību rodas gribas darbībā zinama zistema, spēki neet zudumā, bet veens gribas akts pabalsta otru, caur ko progresīvi peeaug kopīgās sekmes. Stipra griba tadēļ meklejama neveen atsevišķu gribas kustību intenzitatē, bet arī dažādo gribas aktu pareiza koncentrācija un viņu vadišanā uz kopīgu galveno mērķi. Pateesi leels cilveks ir trīskārtīgi leels: viņa gribai peemīt stiprums, daudzpusība un veenība. Kā peemērus varetum minet Petera Leelā nenogurstošo daudzpusīgo darbību, bet visi viņa dažādee nodomi un uzņēmumi grozas ap veenu galveno mērķi, veenu centralu jautājumu: kā pārvērst pusaziātisko Kreevijū par eiropeisku valsti. Ģetes daudzpusība atradusi un atrod vēl veenumēr jaunus apbrīnotajus: te viņš attīsta ģenialas dzejas dāvanas, te parādas kā dziļš domatajs, te darbojas kā nopeetns zinību vīrs, veenu vārdu sakot, tas ir vispusīgi izglītots cilveks, bet visu viņa dažādo pūliņu mērķis ir: radīt cilveka personības ideālu, kuņā visas cilveka spējas, tā fiziiskās, kā psihiskās un garīgās peenācīgi attīstas un darbojas.

cita ar citu pilnīgā saskaņā. Raibs ir Krišjāņa Valdemara mužs. Daudz viņš cinijees, daudz ko uzsācis un nodomājis, daudz arī panācis, un caur viseem viņa darbeem steepjas kā redzams paveideens veena vēlešanās: pacelt latveešus no zemneeku kārtas par tautu ar pilnām pilsoņu teesibām. Pee Valdemara peepildas viņa drauga un vēlākā ciņas beedra Fr. Brīvzemneeka vārdi:

„Kam stiprs prāts un ceeta griba,
Tas daudz pēc ceļa neprasis.
Caur tumšeem mežeem, beezeem mūreem
Viņš pats sev ceļu izlauzīs.“

Mūsu jaunība degtin deg pēc ārejas ciņas, dažu reizi aizmirzdama, ka uz panākumeem ārejā ciņā tik tas var ceret, kas vispirms sekmīgi vedis eekšeju ciņu. Eekšeja ciņa nav veenkārša un veegla. Ari tur var panākt spīdošas uzvaras un ceest neizlīdzinamus un neizlabojamus zaudejumus. Dzījo eekšejas ciņas traģismu spēj attēlot tikai pateesa māksla. Īsti mākslineeki tadēļ allaž pārceļ savu varoņu ciņas lauku uz apziņu ar viņas dažadeem satureem: jūtām, iztēli, uzbudinajumeem, dzinuļeem, paskubinajumeem un gribas darbības veideem. Ļoti bagata ar meistariski tēlotām psiholoģiskām ciņām ir kreevu literatura. Peeminesim te pasaules slaveno dvēseles analizetaju Dostojevski, kas dvēseles dzījumos atrōd tādus sarežģījumus, ka saraksta par teem beezus romanus ar aizgrābjošu saturu. Starp latveešu rakstneekem varam aizrādīt uz Jāni Poruku, kas savos stāstos lahprāt nodarbojas ar dvēseles analizi, rādidams tagadejo cilveku šaubas, grūtsirdību, izmisumu, patmīlību, bet arī neapmeerinamas slāpes pēc dzīves mērķa un ideala.

Katra gribas izšķiršanās, katrs gribas lēmums — kas īstenībā nav nekas cits, ka gribas eekšējā darbība — uzlūkojami par ilgakas vaj īsakas dvēseles ciņas rezultateem. Sakumā šo ciņu pārvalda patikas vaj nepatikas jūtas, bet jo ilgak ciņa turpinas, un jo vairak gribas process tuvojas savam normalajam atrisinajumam — gribas darbībai, jo vairak izzūd patika un nepatika, dodamas veetu gribu karakterizejošām uztraukuma un saspīlējuma jūtām. Tai momentā, kur noteek gribas darbība, eestājas peepešs saspīlējuma atslābums, drīz tam seko uztraukuma apmeerinajums, un apziņā rodas veeta atkal no jauna patikai un nepatikai,

kas var zem apstākļiem noderēt par motiveem nākošam gribas aktam. Apziņas darbība nekad neapstājas, jo kā dabā norisinās nemitīga cīņa starp indivīdiem dēļ gaismas, gaisa, zemes un ūdens, tā apziņā cīņas gribas dažādie motīvi, lai iztaisītu veenmēr jaunus un jaunus gribas procesus, peē kam veens gribas process top par cēloni nākošajiem un tā palīdz turpināt darbības virkni.

Runājot par gribas cēloņiem, nedrīkstam tos samainīt ar gribas motiveem. Pēdejie ir tikai veena daļa locekļu gribas cēlonības virknē. Motīvi pelna tadēļ sevišķu eevēribu, ka stāv vistuvāk gribas darbībai, ir viņas teešee uzaiicinātaji un tuvakee noteiceji. Bet gribas cēloņi steepjas daudz tālāk atpakaļ, nekā motīvi. Preekš katra atsevišķā gribas akta tee nav uzrādami, jo viņi ir tee vispārigee noteikumi, zem kuņeem rodas griba. Tee meklejami visā eepreekšējā individualā dzīvē un viņas attīstībā: audzinašanā, sabeedribā, ārejos dzīves apstākļos un eedzīmtībā. Cilvekam nekad neizdosees izpētīt visu gribas cēlonību: ta sneedzas bezgalībā un aizved mūžībā, bet mēs varam peeteekoši novērot gribas motīvus, t. i. tos nedaudzos cēlonības locekļus, kas vistuvāk stāv gribas darbībai. Nākamās nodaļās vēl allaž būs runa par gribas cēlonību un viņas bezgalību.

c) Gribas darbības veidi. Gribas darbībā eevērosim četrus galvenos veidus: dziņu, patvaļu, kūtrības un kaislibas. Zem dziņas saprotama veenkārša, veensusīga gribas darbība. Ta top vadīta tikai no veena motīva; tadā gadījumā nav izvēles, trūkst pārlikšanas un pārdomašanas. Izsalkušais kustoņis, peemēram, ķeņ bez apdomašanās pēc barības, neeevērodams breemas. Stīprakās un vispārigākās dziņas atteecas uz indivīda un sugas uzturešanu. Dzīvneeki tās saņem caur eedzīmtību kā mantojumu no savas sugas. Tikko izšķīlees cāleņš, sāk tekat un meklet barību, pirmo reizi ee-laists ūdenī, pilens prot peldēt bez mācišanās, un nārstu laikā pat visbīlakee kustoņi seko eedzīmtajam instīntam, nebēdadami par savu dzīvību. Tāpat kā kustoņeem, arī cilvēkam ir eedzīmtas pašuzturešanās un dzīmuma dziņas. Sākumā pašuzturešanās dziņa darbojas tīri instīntīvi; tikko peedzīmis, bērns māc zīst mātes krūti. Jo vairak cilvēks attīstas, jo vairak tas spēj kontrolet dziņas darbību un nostādīt to zem prāta vadības. Veena no stīprakām dziņām ir

izsalkums, tomēr gavedot, vaj ar zinatnisku noluku eksperimentējot, vaj aiz citeem eemesleem atturotees no baribas, cilveki peerāda, ka pat izsalkums zinamā mērā savaldams, kaut ari ne pilnīgi pārvarams. Vēl vairak nekā izsalkums, stāv dzimuma dziņa zem cilveka prāta varas. Dzimuma dziņu cilvekeem izdodas neveen savaldit, bet ari galīgi apspeest, kā tas peedzīvots pee asketeem. Tāda gribas darbiba, kur prāts vada dziņu, nav vairs veenkārša, bet salikta. Apziņā tad darbojas veenā reizē vairaki motivi, cīnidamees cits ar citu dēļ virsrokas. Ja gribas darbiba pamatojas uz izvēles starp vairakeem motiveem, tad tādu gribu, nošķirot no dziņas, saucam par patvaļu. Cilveka dzīvē tikpat reti gadas tīrā patvaļas, kā tīrā dziņas darbiba. Pa leelākai daļai cilveka gribas darbiba ir maisijums gan no dziņas, gan ari no patvaļas. Beeži cilveks uzņemas kādu darbu, skubinats no dziņas, bet ar laiku pēdejai peejaucas klāt cilveka patvaļigee rīkojumi. Citu reizi cilveks atkal pasāk kaut ko no brīva prāta, bet nonāk beidzot pee tīri mechaniskas darbibas un ļaujās akli vaditees no dziņas. Labakai paskaidrošanai lai noder pāris peemēru: Slikonis, skubinats no dabīgās dziņas, mēģina glābtees, izdaridams bez apdomašanās dažas kustibas. Tomēr beeži peeveenosees aklajai dziņai slikoņa pārdomašana, kā visveeglak un sekmigak panākt glabšanos. Pēdeja gadījumā veenkārša dziņa tapusi par sarežģitu gribas darbibu, kas sastāv no dziņas un patvaļas akteem. Kā patvaļas darbiba pārvēršas par dziņu, varam labi novērot pastaigajotees. Sākumā, pošotees uz pastaigašanos, izraugotees ceļu un spraužot mērķi, rīkojamees pēc savas patvaļas, bet ja ceļš reiz uzsākts, tad metam soļus gluži mechaniski. Eeturot ilgaku laiku zinamu virzeenu, patvaļīgā kustiba pāreet pašeeem nemanot tīrā dziņas darbībā. Kā no peevesteem peemēreem redzams, tad dziņa un patvaļa var darbotees tai pašā virzeenā, veena otru pabalstidamas, bet viņas var teektees ari katra uz savu pusi un tā izaicināt eekšeju cīņu. Ja patvaļa stājas pretim dziņai, tad tādu gribas darbibu saucam par kāribu. Tikumibas ziņā cilveks ir totees jo pilnigaks, jo labak viņš caur patvaļigo gribu spēj pārvaldit un vadit dabīgās dziņas. Ja dziņa ņem virsroku par patvaļu, tad dziņai allaž mēdz sekot cilveka areja darbiba. Kaut gan istee dziņas un patvaļas

cēloņi jeb dziļākās saknes meklejamas ārpus individa, tomēr individs var zināmā mērā vaj nu stiprināt, vaj vājināt tiklab dziņas, kā patvaļas darbību. It kā pavasara saules siltee stari modina zemē snaudošos dīgļus uz dzīvību, tā cilveka dziņas sāk darbotees tikai caur novēri. Sirds eekāro, ko acs redz un auss dzird. Bez novērošanas nav eekārošanas. Ari Eevai tik tad eegribejās aizleegtā augļa, kad viņas uzmanība uz to bij vērsta un tikai tad viņas roka pēc ta sneedzās, kad skats to bij atradis par peevilcigu un jauku. Dziņa pati par sevi nestāv cilveka varā, bet viņas modināšana noteek beeži ar cilveka ziņu un peekrišanu, un tāpat ari viņas attīstīšana var tapt kaveta caur cilveka patvaļīgo gribu. Cik daudz zādību būtu novērstas, ja nebūtu acu kāriba uz tām skubinajusi! Cik daudz mazak būtu netikli-bas, ja nebūtu kairinošu skatu, vilinošu un glaimojošu vārdu! Cilveks tiši nemodina snaudošu zvēru, zinadams, ka peecē-lees tas var uzbrukt savam modinatajam, bet bez apdoma-šanās, dažreiz pat ar preeku cilveks dodas sabcēdribā, kuŗa attīsta tam visadas kāribas. Eeguvusi veenu un otru reizi virsroku par patvaļīgo gribu, dziņa top ar katru jaunu uzvaru veenmēr stipraka un stipraka, kamēr patvaļīgā griba tādā pat mērā pavājinajas. Ja tāds virzeens turpinas ilgaku laiku, tad aklās dziņas pilnīgi sagrabj cilveku savā varā: vada viņa mēli, darbina viņa rokas, noteic viņa soļus, pārvalda viņa apziņu un riko katru viņa darbību. Tad cilveks tapis no brīva par kalpu, pārvērtēes no kunga par nabaga nožēlojamu vergu. Ja turpretim patvaļīgai gribai izdodas pārvaret da-biskās dziņas, tad pēdejas top rāmakas un rāmakas, it kā meesas locekļis top slābaks, ja to nevingrina un nenodarbina, bet pavaļīgās gribas stiprums peeaug ar katru jaunu uzvaru par aklo dziņu. Īsi sakot, visi cilveka gribas akti atstāj apziņā zinamas sleedes, kas nākamībā vaj nu kavē, vaj vei-cina līdzīgas darbības norisīnāšanos. Cīņā pret kāribām patvaļīgā griba var leetot veselu virkni līdzekļu ar leelakām vaj mazakām sekmēm. Veens no parastakajeem un labaka-jeem līdzekļeem ir darbs. Strādājot cilveks daudz mazak pa-dois mocošām kāribām, nekā laiskojoj. Jo vairak cilveks peeķeņas darbam, jo labak. Interese pee darba var dažreiz izvērstees par tik stipru dziņu, ka pilda visu cilveka apziņu un neļauj tanī mōstees kāribām. No darba atlec cilvekam div-

kārtīgs labums: saimnieciskā ziņā darbs ļāžo uzturas līdzekļus un tikumiskā ziņā pasargā no kārdinašanām. Daudzi cilvēki, kas strādājot neka nejūt no kāribām, tūlīņ nomana viņu pamošanos, tiklīdz tee atsvabinas no darba. Bez zinamas atpūtas un darba pārtraukuma nevar iztikt pat visčaklākais cilvēks, tadēļ, apkaņojot kāribas, jārupejas neveen par kārtīgu darbu un zinamu amatu, bet arī par derīgu brīva laika izleetošanu, lai kāribām nedotu vaļu. Ar labām sekmēm leeto vingrošanu. Pirmais panākums ir muskuļu spēcīnašana un citu meesas organu pasargašana no panīkšanas un sasīrgšanas, bet ne mazak svarā krīt tas, ka vingrojot nocēetinas griba. Var bez pārspīlejuma apgalvot, ka čakls vingrotajs no dažas labas kārdīnašanas drīzak īzsargasees, nekā meesīgi īzlutīnats glēvs cilvēks. Peemīnet varetum šai veetā slavenā dabas ārsta Kneīpa zīstemu. Viņš eeteīc aplaīstīšanas ar ūdenī un citadas ūdens leetošanas metodes dzeedīnašanai no fīzīskām kaitēm. Cīk daudz vīņa līdzekļī der ārstneecība, par to lai spreež leetpratejī, bet to gan varu teīkt, ka cilvēkī, kas spēj īzturet kārtīgu aplaīstīšanas ar aukstu ūdenī, atradīs sevī deezgan gribas spēka, lai sekmīgi apkaņotu daudzās nevēlamās dziņas. Cīņā pret kāribām pat pastaīgašanas, rotaļas un dažū dažādeē sporta veīdī nav nīcīnāmī. Vīsmaz angļī, amerīkaņī, norveģī un zveedrī, kas pazīstāmī kā čaklī sporta peekopejī, stāv tīkumīga zīņā augstakī, nekā dažas citas tautas, pee kuņām sports palīcis novārtā. Gadījumos, kur cilvēka darbs saīstīts ar dažādām fīzīskām kustībām, vaj vīspārīgi sagādā peeteekošu meesas vīngrošanu, vaļas brīžus varēs labī un pareīzī īzleetoť, lasot derīgus, pamācošus rakstus, meklejot kreetnu cilvēku sabeedrību un atspīrdzīnotees caur nopeetnas mākslas baudījumeem. Relīģīskais cilvēks atrod blakus darbam lūgšanas neīzsīkstošu spēka avotu. Sīrsnīga lūgšana spēj cilvēka apzīņu tā pārvaldīt un vīņu tīk pilnīgi nodarbināt, ka neļauj tanī mostees un attīstītees ļaunām kāribām. Bez tam tīcīgais cilvēks jūt, ka cīņā pret zemajām dziņām vīņš nestāv veens ar savu gribu, bet ka vīņu pabalsta tā mūžīgā vara, kas atzīstama par katras gribas darbībās pīrmo un īsto cēlonī. Saveenodāmī lūgšanas un darba nozīmī veenā teīkumā, relīģīskēe cilvēkī tadēļ allaž turejušeēs pee devīzes: Lūdź Deevu un strādā! Tāda dzīves mēraukla daudzēem

palīdzējusi savaldīt karības un pasargājusi tos no maldu ceļiem. — Līdz šim, runājot par dziņas apkaņošanu caur gribu, domajām vispirms pee eedzimteem jeb dabigeem dzinuļeem, minesim vēl isumā, ka patvaļīga griba var pāreēt dziņā, kas darbojas veenpusīgi noteiktā virzeenā ar tādu pat sparū un neatlaidību, kā eedzimtee dzinuļi. Neveens cilveks nepeedzimst kā melkulis. Pee pirmajeem meleem katrs izcīnīs isaku vaj ilgaku eekšeju ciņu. Ja veenreiz meli izdevušeēs, tad otrreiz tee veicas daudz veeglak, bet beeži melojot, tee top cilvekam par paradumu, un peeradis melkulis nespēj bez viņeem neka vairs runat. Tas zaudejis savu patvaļīgo gribu un tapis par melkulības padevīgu kalpu. Grūti ticams, ka cilveks, pirmo reizi peesavinadameēs otra mantu, vēletos izmāciteēs par zagli. Tikai to veenu reizi tam izlikās zinama leeta nepececešama. Atmiņa par pirmās zādības izdošanos skubināja pee nākošās izdevības līdzteeēs tādā pašā kartā. No veenreizeja zagļa izaug gadījuma zaglis, kamēr beidzot zagšana top par amatu, kas neataturami speež zagli staigat veenmēr tālak par reiz uzsāktu slideno teku. Kāršu un citas naudas spēles rāda, ka tīri patvaļīga griba var pārvērsteēs par dziņu. Pirmo reizi spēlejojot, rets kāds atradis dziļaku interesi pee spēles iznākuma. Veens vinnests skubina dzīteeēs pēc otra, tam seko daži citi vinnesti, bet netrūks ari zaudejumu, kuņus pūlas atvinnēt. Kāre pēc vinnesta aug veenmēr leelaka, ar laiku cilveks zaudē savaldišanās spēju, jūtas vilkšus vilkts pee spēles galda un degtin deg pēc gadījuma, izmēģinat spēles laimi. Pirmee pīpošanas mēģinājumi dažam labam būs maksajuši galvas sāpes, bet no katra prasījuši zinamu preteju jūtu pārvarešanu. Acīm redzot, dabīgā dziņa beedina no organisma saģiftešanas ar nikotinu. Bet kas vēlas kļūt par meistaru, tas nebedā par tādeem mājeeneem. Ar varonīgu izturību un paceetību tas pārvar visas grūtības. Patvaļīgā griba peespeež dziņu padoteēs, kamēr beidzot pate top par dziņu, skubinadama pīpmāni pastāvīgi kvēpinateēs tabakas dūmos. Līdzīgs liktens ir žūpām. Neveens nedzeļ pirmo glāzi, gribedams tapt par dzēraju. Nepatikamās paģiras eesācejam stingri atgādina, lai sargas no nākamā reibuļa. Bet katra turpmākā glāze mazina organisma pretošanos, peeradina cilveku pee alkohola, kamēr beidzot noved to tik

talu, ka bez alkohola miglas cilveks negrib nemaz vairs dzīvot. Varetum peevest vēl vairak peemēru, kuņi rāda, ka zinamos apstākļos cilveks var zaudēt spēju valdīt par savām dziņām, un kaut tās būtu arī attīstītas caur paša brīvu prātu. Bet peetiks. Ja veenpusīgās dziņas, atsvabinājušās no prāta vadības, sagrābj cilveku savā varā un kalpina to kā savu vergu, tad saucam tās par kaislibām. Dažās citās valodās kaislibas apzīmē ar vārdu, kas izteic ceešanas, tā peemēram: vācu — Leidenschaft, kreevu — страсть, franču — la passion, angļu — passion, greeķu — pathos. Tādi nosaukumi ir ļoti zīmīgi. Kaislibas ir teešam dvēseles ceešanas, kuņas prasa ne mazak rūpīgu ārstešanu, kā meesas kaites. Jo drīzak izdara ārstešanu, jo veeglak panākama dzeedinašana. Dziļa kaislibu eesakņošanas apgrūtina ārstešanu; ar laiku kaislibas var tapt pat tik stipras, ka izdzedinašana nav vairs eespējama. It kā no dažām grūtām meesas kaitēm slimneeku var glābt veenīgi caur drošu operaciju, tā arī no kaislibām cilveks dažreiz spēj tik tad atsvabinatees, ja peepeši atraujas no kalpošanas slimīgai dziņai. Ari staignī steegot, ar spēcīgu lēceenu drīzak no ta teekam laukā, nekā ilgi uz veetas miņajotees. Peedzivojumi māca, ka peepeša un pilnīga atteikšanās no spēles, tabakas un alkohola daudzem cilvekeem veeglak eespējama, nekā mērenības eevērošana. Vismaz alkoholisma apkaņotaji pēdejā laikā stingri uzsver pilnīgu atturību, neuzticedamees sātībai un nesagaididami no viņas eevērojamus panākumus. Labaks par vīseem arstneecības līdzekļem ir padoms: sargatees no slimībām. Šo padomu var leetot arī etikā: jasargas dziņas modinat un attīstīt, jo tās veegli var izvērstees par kaislibām. Pirmajai vājībai tikumības laukā dažu reizi ir izšķīroša nozīme preekš visa mūža. Ģetes Fausta minets ļauno garu likums, ka „nākot tee brīvi, ejot saistīti“. Tas ir dažā ziņa arī tikumības likums. Pee pirma soļa vēl ir izvēle, lai arī kārdinašana būtu deezin cik grūta. Ja ta pārspēta, tad nākamībā kārdinašanas breemas uz puši mazakas; bet kas pirmo reizi klupis, tas veegli staigā pa tām pašām pēdām tālak, eemin tās veenmēr dziļak, kamēr beidzot nespēj no tām vairs izkāpt. Aiz ta eemesla eevērojami audzinataji peegreež leelu vēribu pirmajeem nozeegumeem pret tikumību, kaut tee arī izliktos paši par

sevi sīki un nenozīmīgi. Veenu tādu peemēru šē atzīmēsim: Pestaloci „Linhardā un Gertrudē“ izsalcis puisens nozog no bagata kaimiņa tīruma dažus kartupeļus. Puisena slimā vecmāte, to pamanijuse, breesmiģi uztraucas. Viņa tik tad apmeerinās, kad puisens kaimiņu nolūdzees un dabujis viņa peedošanu. Bagatajam kaimiņam caur teem pāris kartupeļeem gan necēlas nekāds trūkums, bet puisens, peesavinadamees tos caur zādzibu, bij sacis staigat bīstamu ceļu, kas drīz to vareja novest bezdibenī. Īstā laikā pamācīts un atgreetzs uz pareiza ceļa, puisens vareja vēl savalditees un izaugt par kreetnu cilveku. Tadēļ vecakeem un audzinatajeem labi jāeevēro sakamais vārds: loki koku, kamēr vēl mazs!

Eepazīstotees ar dažadeem gribas darbības veideem, nākam pee pārleecības, ka cilvekam zinamā mērā eespējams pašam attīstīt un izglītot savu apziņu, noteikt pat savu dzīvi un vadīt savu darbību. Sargotees no zemu dziņu modināšanas un veicinašanas, cilveka patvaļīgā griba var tās vājināt un dažreiz pat pilnīgi nomākt, bet vājas dziņas un spējas var caur vingrinašanu un peeradīnašanu tā stiprināt, ka tās top cilvekam par otru dabu. Cilveka patvaļīgā griba ir kā vārigs stāds, kas, rūpīgi kopts un labi sargats, spēj nest krāšņus augļus, bet, nicinats un novārtā likts, drīz top nomākts no nezālem.

2. Individualā un kopīgā griba.

a) „Es“, individualitate un personība. Caur apziņu cilveki nāk pee izšķirības par arejo un eekšejo pasauli. To apziņas spēju, caur kuņu cilveks atzīst pats sevi, apzīmejam par pašapziņu. Cilveks apzinas neveen kaut ko vispāriģi, bet viņš zin ari, ka viņš zin, viņš domā neveen par dažādām leetām, bet var domāt ari par savām domām, nostādīt tās par pētišanas preekšmetu, noteikt domu likumus, uzrādīt to kļūdas un prātot par viņu robežām. Cilveka pašapziņa padota nemitīgām pārmaiņām. Kas par starpību starp ta pašā cilveka jūtām, domām un gribu bērībā, jaunībā, pusbūžā un vecumā, preekos un bēdās, darbā un atpūtā! Nepaeet ne veenas deenas, ne stundas, pat ne minutes, kur daudzkārt negrozitos cilveka pašapziņas saturis, un tomēr visos tais dažados momentos — izņemot sapņus

un retus slimības gadījumus — cilvēks atzīst, ka viņš ir tas pats, un ka visa ta dažādība, ko viņš izjutis, izdomājis un gribējis, ir viņa paša jūtas, paša domas un paša griba. Neskatoties uz visām pārmaiņām, viņš veenmēr palicis pats. Šo pašapziņas veenību, uz kuŗas pamatojas cilvēka eekšēja dzīve un kuŗā koncentrējas visi dažādie gribas procesi, izteic jēdzeens „es“. Tuvā sakarā ar „es“ stāv nosaukums individualitate, kas celees no latīņu vārda „individuum“ (individs), t. i. nedalamais, nešķirāmais. Par individualitāti saucam pašapziņošo „es“, tai gadījumā, ja vēlamees uzsvērt nevis pašapziņas veenību, bet tās viņas īpašības un savadības, kas citur nav sastopamas un caur kuŗām „es“ nošķirās no dabas un pārejām viņam līdzīgām pašapziņošām būtēm. Visspilgtak individualitate parādas pee eevērojameem cilvēkeem, kas caur viņu paceļas pār savu apkārtni, bet mazākā mērā ta sastopama katrā cilvēkā. Nav divu glūži veenadu cilvēku, kaut gan dažreiz ļoti grūti noteikt, eekš kam pastāv viņu savadība. Veeglak un skaidrak, nekā prāta analīzei, izdodas smalkjūtībai uztvert individualās īpatnības. Smalkjūtība beeži spēj ļoti pareizi nosvērt citu cilvēku dvēseles stāvokli, kaut arī neatrod vārdus viņa apzīmešanai. Individualitatē izteicas tas radošais spēks, kas bērns leek atkārtoties nevis veenkāršai zūmai no vecaku īpašībām, bet pēdejas visadi pārverš, gan paleelinot, gan pamazinot, citas pavisam izdeldejoj un iztaisot no dabūtā materiala kaut ko jaunu. Individualitate ir dēklis, kas likts cilvēkā pee viņa dzimšanas, bet top, aug un attīstas tikai vēlākā dzīvē, saņemot eespaidus no āreenes, Katra individualitate univēzumā ir kas jauns, neatvasināms, neizteicams; nošķirot no visuma jeb makrokosma, to apzīmē tadēļ arī par pasauli mazumā jeb mikrokosmu.

Uz individualitāti mēdzam vispirms raudzīties kā uz būti, kam īpašas dāvanas un spējas, bet tai ir arī savs uzdevums un mērķis. Ja cilvēks sāk atzīt savu uzdevumu un spraut sevim mērķus, noteic pats par savu darbību, neskatoties uz šķēršļeem, kas tam stājas ceļā, un jūt, ka viņš pats atbildīgs par savas dzīves iznākumu tā labā, kā ļaunā ziņā, tad nonākam pee jēdzeena par personību (persona). Zem personības saprotama pašnoteicoša individualitate ar pašas vērtību un ceenību, neraugoties uz stāvokli, kādu

ta eņņem visumā un sabeedribā. Beeži gadas, ka personības un individualitates jēdzeeni pilnīgi sedzas, bet veenmēr tas nenoteek. Stiprā individualitatē personība var būt vāji attistīta. Vājprātīga cilvēka individualitate katram duņas acīs, kamēr viņa personība it kā eesnaudusees. Dzērumā cilvēka individualitate ļoti uzkrītoša, bet personības vērtība pamazinajusees. Individualitates attistība daudzreiz atkaras no ārejeem apstākļeemš, kuņos cilvēks dzimst, dzīvo un grozas, personības attistība ir paša cilvēka eekšējas darbības, pūliņa un cīņas iznākums. Par personības jēdzeenu Kants izsakas šādi: „Personība ir brīvība un neatkarība no visa dabas mehanisma,“ ta „paceļ cilvēku pāri par pašu (ka daļu no nomanamās pasaules) un saista viņu pee tādas esamības kārtības, kuņu tikai prāts var eedomatees un kuņa turklāt atstāj apakš sevis visu nomanamo pasauli.“

Leetojot citus vārdus, varam ar personību apzīmēt cilvēka daļu pee garīgas pasaules. Personība nav uzlūkojama par kaut ko gatavu, ko cilvēks saņņem šūpuli būdams, ta ir viņa pašdarbības rezultats no viņam uzticētā fiziskā un psihiskā materiala. Jo labak kāds cilvēks spēj izstrādāt fizisko un psihisko par garīgo, jo pilnīgaks viņš top kā personība. Tapšanā par personību cilvēks izpilda veenu no savas dzīves cēlakeem uzdevumeem. Personībai tadēļ peenākas vispārīga ceenība, neraugotees uz individualām dažadībām, kuņas ta parādas. Ar jēdzeenu „es“ nebūt nav saveenots prasījums, ka „es“ būtu jaceena. Ja „es“ savu gribu pārak stipri uzsvē, tad atrodam to pat par smādejamu un nicinamu, kā to leecina vārdi „egoists“, „egoisms“, kas atvasināti no latīņu ego — es. Individualitati ceenam, ja ta novērojama sevišķi spilgtā veidā, kā peemēram pee ģeniņeem un talanteem; personība turpretim pelna ceenību katrā cilvēkā, lai tas būtu, kas būdams. Teesību kārtība un morale ceņšas nodrošināt personībai peenācīgu ceenību un izpētīt viņas būtību. Visdziļak personīgā būtībā nogremdejas reliģija, kaut gan arī viņa nespēj izsmelt visus dziļumus, jo personība paceļas no laicības mūžībā, no galīgās esamības bezgalībā, no iznīcības nemirstībā un pareet no zinašanas tīcešana. Galu galā arī janāk pee atzīšanas, ka personība ir noslēpums, kuņa atklāšana šīnī dzīvē nav eespējama, bet uz ko ticēee cer nākamībā.

Daudzreiz jēdzeenus „es“, individualitate un personība var leetot pārmaiņus, eevērojot viņu tuvo radniecību, tomēr nedrīkstam peemirst, ka personībai ir plašāka un dziļāka nozīme, kas aptveŗ tiklab pašapziņas veenību un īpatnības, kā ari pašnoteikšanu, pašdarbību, pašapsprešanu un pasatbildību. Pee etikas teešeem uzdevumeem peeder personības vispusīga apgaismošana; to darisim turpmākās nodalās, leetojot pa starpam jēdzeenus „es“, individs, individualitate, cik tāli tee vajadzīgi, lai varetum pilnigaki apspreest un labaki saprast cilveka personīgo dzīvi.

b) Individualisms. Līdz šim aplūkojām individualo gribu kā šķirtu, sevi pilnīgi norobežotu un noslēgtu veenību. To varam darīt tikai abstrakcijā. Istenībā individualā griba pastāvīgi atrodas zem svešeem eespaideem, kuŗi galu galā nāk no diveem avoteem: ārējās dabas kārtības un cilveku sabeedribas. Skaidra leeta, ka cilveka griba daudzējādā ziņā atkarīga no dabas, bet ta pastāvīgi cenšas dabu darīt sevīm paklausīgu un kalpināt to saveem mērķeem. Cilveks ņem savā ricībā dzīvo un nedzīvo dabu, laukus, pļavas, ganības un mežus, izmanto purvus un izleeto tuksnešus, kāpj pār augsteem kalneem, eelaužas zemes eekšeenē un ceļ saules gaismā tur apslēptās bagatības un dārgumus. No sausuma cilveks pārceļas uz ūdeņeem: upēm, ezereem, jūrām, atraudams tām viņu mantas un kalpinadams viņu spēkus saveem nolūkeem. Pardošo cilveku nebaida ne jūras dziļums, ne polarzemju aukstums, ne ekvatora apgabala karstums. Stiprakām individualitatēm pat zeme un jūra tapušas par šaurām, tās pūlas eekarot putnu sferu un lidinatees pa gaisu tikpat droši, kā tagad cilveks staigā pa sausumu un peld pa ūdeņeem. Bet ari te neapstājas cilveka griba, ta teecas vēl tālak un vēl augstāk: viņa aizlido prom no mūsu zemes lodes, paceļas līdz debess spīdekļeem, prāto un gudro, kādā veidā un kādā mērā varetu izleeto viņu spēkus zemes vajadzībām. Dabas produktu dažādība gan ir milzīgi leela, bet cilvekam ar teem vēl nepeeteek: viņš pārstrādā, pārvēŗ un pārveido dabas dāvanas, peemērodams tās savai garšai un saveem mērķeem. Lai ari deezin cik dziļi būtu dabas noslēpumi, cilveks cenšas tos atklāt un sagrābt savā varā. Cilveka pilnīga uzvara par dabu nav gan nekad domājama, tomēr

viņa teeksmes virzeens paleek ceeši noteikts: cilveks nevēlas būt par dabas vergu, viņš kāro tapt par viņas kungu.

Ciņa ar dabu indivīds sastopas ar citeem viņam līdzīgiem indivīdiem, kuņu kopību saucam par sabeedribu; raugoties pēc apstākļiem, sabeedriba vaj nu pabalsta, vaj kavē individualo gribu. Te ceļas jautājums par indivīda un sabeedribas savstarpejam atteecībām. Kā lai izturas indivīds, ja viņa gribai stājas ceļā citi indivīdi ar saveem eeskaateem un saveem prasījumeem? Vaj lai indivīds apkaņot tikpat nesaudzīgi citu indivīdu gribu, kā viņš to paradīsdarīt, atdurotees uz šķēršļiem dabā? Jeb viņam te zināmā mērā jāpeekāpjas un jāeevēro sabeedribas griba? Atbildes uz šiem jautājumeem var būt ļoti dažādas, bet vispārīgi tās teecas uz divām pretejam pusēm: veeni nonāk pee veenpusīga egoisma, otri pee tikpat veenpusīga altruisma. Izšķiršanās preekš veena vaj otra virzeena stāv sakarā ar uzskatu par sabeedribas celšanos. Uzlūkojot veenīgi individualo gribu par pirmatneju un istu, sabeedriba pārveršas par zumu no daudzem patstāvīgiem indivīdiem. Tādā sabeedribā kopīga gribešana ir nejauša parādība, kas izaicināta vaj nu caur ārejeem eespaideem, vaj cilveku brīvprātīgu veenošanos. Individualās intereses noteic sabeedribas derīgumu, bet zem apstākļiem tās var skubināt arī uz atraušanos no beedrošanās ar citeem. Šo uzskatu par sabeedribas celšanos apzīmē par individualismu. Viņam stāv pretim otrs uzskats — univerzālisms. Pēdejaais apgalvo, ka neraugoties uz indivīdu savadībām, teem daudz kas kopīgs: kopīgas jūtas, domas, griba, bet še gribas veenība nav nejauša, ta ir pirmatneja un ista, viņu var saukt par kopīgu gribu. Katrai sabeedribai, lai ta būtu maza, vaj leela, ir sava kopīga griba, un individualās gribas atteecas pret to, kā locekļi pret visu meesu. Izpildot katrs savu uzdevumu, locekļi kopīgi kalpo augstakai veenībai — organizēšanai, dzenoties pēc saveem mērķiem, indivīdi ir tikai sabeedribas rīki. Abeem uzskateem, tā individualismam, kā univerzālismam, ir eevērojami aizstāvji un stingri pretinieki; zinama daļa pateesības slēpjas ir veenā, ir otrā uzskatā, bet abeem uzrādītas arī veenpusības, pārspīļējumi un kļūdas. Lūkosim īsumā atzīmet.

Ir skaidra leeta, ka atsevišķa persona nekad nav dzi-

vojuse izoletā stāvoklī, izņemot nenormalus kulturas un dzīves noteikumus, bet viņa vispirms mēdz saistīt novērotāja uzmanību kā noslēgta būte, un tā kā sabeedriba sastādas no individeem, tad eesākot pārdomat par viņu sakaru, izleekas tīri pats par sevi saprotams, ka visas sabeedriskās eestādes, it īpaši eerašas, teesības un valsts ir individu patvaļīgi darijumi. Šādā veidā centās atrisināt sabeedribas problemu jau zofisti senajā Greeķijā. Protagors, veens no galvenajeem minētā virzeena aizstāveem, mācija: „Visu leetu mēraukla ir cilveks, tiklab esošo, kā viņas ir, kā ari neesošo, kā viņu nav.“ Zofistu neizsmejamais temats bij cilveks: viņa būte, viņa darbi, viņa ražojumi valoda, eerašās, valstī. Viss nāk no cilveka paša pārdomašanas un pārlikšanas, starp citu ari tikumība ir cilveka jēgas auglis. Cilveks darbojas atsevišķi un sabeedribā tā, kā tas viņam pašam izleekas vislabāk, bet tas labākais ir: kas katrreiz viņam visderīgāks. Individs var gluži pēc savas patvaļas noteikt, kas pateess, kas taisns, kas labs. Visparīgi saistošās tikumības nav. Plašaku peekrišanu nekā senatnē individualistiskais uzskats atrada jaunajos laikos. Sākot no renesanses līdz pat mūsu deenām individualisms steepjas gan caur mākslu un zinību, gan reliģiju, gan politiku un ekonomiju, veenu vārdu sakot, caur visu jaunlaiku attīstību un kulturu. Līdz XIII. g. s. Eiropas tautas bij saistītas savā ticībā, domās un dzīvē caur kopīgo tradīciju un kopīgām normām. Ilgus gadu simteņus individs bij it kā snaudis, bet tad viņš peepeši sakustejās un sāka mostees. Vispirms dažas stīpras personas mēģināja atsvabinatees no vidus laiku spaideem. Viņu centeeni atrada skaļaku un skaļaku atbalsi un aizrāva sevīm līdzī veenmer plašakas aprindas. Beidzot kustība pārgāja uz visām šķīrām un visām zemēm. Brīvības dziņa sagraba tā sirojošo bruņineeku, kā mūku klosteņa mūros; pēc neatkarības prasīja kaŗa vadoņi un augsti baznīcas amatu viri. Šo vispārīgo Eiropas tautu un ļaužu brīvības dziņu, kas eevada jaunu laiku vēsturē, atzīmē par atdzimšanu jeb renesansi. Pirmo eekustinājumu deva Italija caur saveem eevērojameem zinību vīreem un mākslineekeem, kā: Danti, Petrarku, Leonardu da Vinči un citeem. Kopīga visai renesanses kustībai ir individualas brīvības uzsvēršana. Individs negrib ļautees

vairs saistīties caur objektīvām domām un objektīvu kārtību, viņš grib pilnu un brīvu savu īpatnības attīstību, pilnu un brīvu visu savu dziņu un spēka nodarbinašanu. Deļ savas dabas brīvības viņš gatavs eet ciņā pret tradīciju un aizspreedumeem. Reliģijas laukā atdzimšana parādījas reformacijā, kuŗā nomanams, vismaz sākumā, stipri individualistisks virzeens. Aicinats uz Vormsu aizstāvet savu mācību, Luters peemēram atsaucās uz savu prātu un sirdsapziņu. Kā brīva, neatkarīga persona, pašaudamees veenīgi uz Deevu, viņš droši un spitīgi stājas pretim visām baznīcas autoritatēm. Reformacija atsvabināja individu no baznīcas aizbildnības un izkaŗoja tam teesību, meklet pašam pēc pateesības. Eiropas tautas, eeguļušas renesanses un reformācijas laikmetos brīvību mākslas, zinības un ticības laukos, stājas ap 16. un 17. g. s. maiņu jaunā leelā ciņā. Tās mērķis bij: individa atsvabinašana no politiskas varmācības, šķīru privileģiju iznīcinašana, valdneeku abzolutisma aprobežošana, personiskas brīvības nodrošinašana un pilsonisku teesību nodibinašana. Ciņas preekšgalā stāveja Anglija ar Holandi; vēlāk ta pārgāja uz Franciju, beidzot nonāca ari Vācijā un citās zemēs. Sīva ciņa norisinājās tai periodā, ko vēsture nosaukuse par apgaismības laikmetu. Prasījumu deļ personiskas brīvības un pilsoniskām teesībām atvasināja no tā saucamām pirmatnejām jeb dabīgām cilveka teesībām. Pirmais dabigo teesību sludinatajs bij Hugo Grocijs (1625. g.); viņa uzskati atstāja dziļu eespaudu uz visu apgaismības laikmetu. Pēc Hugo Grocija mācības dažas leetas un jēdzeeni tik ceeši saveenoti ar individu, ka tee no viņa nemaž nav šķījami. Par nešķīrameem no cilveka viņš uzlūkoja peem. meesu, dzīvību, locekļus, slavu, godu. Tā kā individs bež šām leetām nav domajams, kaut ari atrastos izolets no sabeedribas, tad Grocijs atzina, ka individam ir uz viņām pirmatnejas teesības jeb dabīgas teesības, kuŗas tam nedrīkst apstrīdet un sašaurinat. Ar dabīgām teesībām apbalvotee individi ņemas no brīva prāta sabeedribu tā eekārtot, ka katram cilvekam taptu nodrošinatas vismaz viņa dabīgās teesības. Vispārīgi apgaismības laikmetā sāk uzlūkot valsti un teesības par eestādēm, kuŗas cilveks pēc sava eeskāta var grozit, tiklīdz tās neder viņa mērķeem. No cilveku sabeedribas patvaļīgi dibinatas, tās

caur sabeedribu patvaļīgi atceļamas, pee kam sabeedriba sastādas no individu zumas. Vispilnigak apgaismibas laikmeta uzskatus par sabeedribu un pilsoņu teesibām izteica Rusò savā „Sabeedribas ligumā“ (1762. g.). Blakus brīvībai viņš uzsvēra visu pilsoņu veenadību un brālību; pēc viņa domām personiska brīvība bij peeteekoši nodrošināta, ja valsts dibinas uz visu liguma ar viseem un katrs pilsonis ņem peeteekošu un pastāvīgu dalību pee sabeedribas lemmem. Ari brālības ideja likās sargajam personu no aizskāršanas. Leelā franču revolucija tomēr peerādija, ka pilnīga brīvība un pilnīga veenadība nav tik veegli saveenojami ideali, kā Ruso cereja. Revolucionari vairak peegreeza vēribu visu pilsoņu veenadībai, nekā individualai brīvībai. Ar asiņainu bardzību un nelokamu stingribu tee speeda individu locitees zem kopīgās gribas. Franču revolucija apzīmē apgaismibas laikmeta beigas, kaut gan viņa atskaņas dzirdamas vēl šur un tur 19. g. s. Vispārīgi var sacīt, ka apgaismibas laikmetu karakterizē individualistisks virzeens, kas iznīcina viduslaiku feodalismu, sagatavo dzimtbūšanas atceļšanu un leek pamatu konstitucionalām valstīm. — Nav mums eespējams sekot sīkumos individualistiskām parādībām 19. g. s. vēsturē, peeminesim starp citām tik individualismu saimneeciskā dzīvē jeb tā saucamo ekonomisko liberalismu. Veens no viņa galvenajeem aizstāvjeem pazīstamais tautsaimneeks Adams Smits. Rakstā „Par tautas bagatības būti un cēloņem“ Smits izteica uzskatu, ka visparības intereses vislabak top veicinātas, ja saimneeciskā ziņā katrs gādā par sevi. Vispārīgā sacensība speež visus individus attīstīt asprātību un enerģiju, lai atrastu jaunus peļņas avotus un izdarītu pārlabojumus rūpneecībā un tehnikā. Tautas dzīve tādā kārtā top bagataka, enerģiskaka un attīstītaka, un vispārība paceļas uz augstakas saimneecības, organizācijas un varas pakāpes. Tadeļ viss ir kaifigs, kas kavē dabīgās sacensības noteikumus. Par visām leetām atraidāma valsts eejaukšanās saimneeciskā dzīvē. Valsts veenīgais uzdevums ir gādat par ārejo un eekšejo drošību. Tas pats Smits, kas etikā atzina līdzjūtību par vadošo principu, nostādīja tautas saimneecībā egoismu par vadošo likumu. Cilveka tikumīgā un saimneeciskā darbība pēc viņa mācības, teecas katra uz savu pusi. Atsaukdamees

uz Adamu Smitu, vēlākie liberalisma aizstāvji jeb fritrederi (no free — brīvs un trade — darbs) centās iznīcināt katru valsts reglamentāciju saimnieciskā dzīvē. Svarīgākie viņu prasījumi bij: a) satiksmes brīvība, atceļot daudzās muitas linijas un novēršot citus satiksmes kaveklus, kā peem. dažādus mērus, svarus u. c.; b) amata un darba brīvība, iznīcinot cunftu privileģijas un atļaujot katram nodarboties pēc paša izvēles; c) nomešanās brīvība, neraugoties uz kārtu, tautību vaj citeem apstākļiem un d) liguma brīvība, izslēdzot katru valsts eejaukšanos atteecībās starp strādneeku un darba deveju. Liberalisma peekriteji domāja, ka izzūdot valsts spaideem, visa saimnieciskā dzīve pate no sevis nokārtosees, gludi ritēs uz preekšu un vedīs tautas pee nedzirdetas labklājības. Tadēļ tee turejās pee devizes: laissez-faire, laissez-aller! (t. i. ļaut notikt, ļaut eet!). Neaprobežotais individualisms dažā ziņā attaisnoja uz viņu liktās cerības: rūpniecība un tirdzniecība uzplauka tadā mērā, kā tas agrāk nekad nebij peedzīvots. Bet driz parādījās arī nevēlamas sekas: veenā pusē sakrājās milzīga bagātība, nedaudzu kapitalistu rokās, otrā pusē stāveja no kapitāla pilnīgi atkarīgais proletariats. Bēgot no nebrīvības un spaideem, individualisms bij attīstījis jaunu atkarības formu, kādu agrākie g. s. nepazina. Pateicotees individualistiskajam saimniecības principam, cerētās harmonijas veetā sabeedribā bij atvērusees dziļa plaisa starp darba deveju un strādneeku, kas tagad ceeši prasija izlīdzinašanu. Nav šaubu, ka izlīdzinašana panākama, tikai sašaurinot zināmā mērā individualisma robežas caur sabeedribas rīcību. Lai arī cik eevērojami būtu individualisma nopelni ciņā pret visadeem spaideem: aizspreedumeem, varmācību un novecojušām privileģijām, viņa kļūdas nav noleedzamas. Un tās sastopamas neveen saimnieciskā dzīvē, viņas uzrādāmas arī politikā, mākslā, etikā. Galejais individualisms noveda Prudonu pee anarchisma — katras valdības formas noleegšanas. Mākslas laukā pārspīlēts individualisms izvērās par subjektivismu, kā to redzejam pee Ničes peekritejeem, kas eedomīgi noslēdzās no pārejas pasaules, rikojās tikai pēc savām subjektīvām jūtām un domām, nēgreesdami uz sabeedribu ne mazako vēribu, dažreiz pat tiši daridami visu otradi, nekā tas parasts viņu apkārtņē. Etikā indivi-

dualisms teecas uz egoisma un utilitarisma pusi, bet ja tas nekādi neļaujas eeroberžotees, tad galu galā nonāk pee immoralisma. Aizrādot uz šim kroplainam individualisma atvasēm, univerzalisma aizstāvji mēģina nostādīt savu uzskatu par veenīgi pareizo.

c) Univerzalisms. Univerzalisms beeži parādās kā reakcija un aizsardzības līdzeklis pret pārspīleteem individualistiskeem centeeneem. Senajā Greeķijā zofistu individualismam Platons stādija pretim savu valsts ideālu, kur sabeedribas preekšrocības uzsvērtas tādā mērā, ka atseviška persona pilnīgi zaudē savu patstāvību. Individs ir sabeedribas rīks; viņa veenīgais mērķis — kalpot valstij. Pat valsts vadoņu griba atrodas pilnīgā atkarībā no sabeedribas interesēm. Platona valstī nav individualas gribas: kalpojošās šķiras zeedo savejo paklausības peenākumam un valdošās ir kopīgās gribas nesejas. Vēsturē univerzalisms allaž spēlejis eevērojamu lomu. Tā peemēram Romas valsts ideja dibinājas uz univerzalismu. No Romas univerzalismu mantoja vidus laiku baznīca, kas stingri turejās pee dogmata: extra ecclesiam nulla salus, t. i. ārpus baznīcas nav pestišanas. Abzolutās monarchijas, kur valdneeks reprezentēja kopīgo gribu, likās vaditees no univerzalistiskeem centeeneem. Ari Kreevijās carisms izauga uz univerzalisma idejas pamateem, iznīcinot daļas valstiņas un sakausejot dažādu apgabalus un tautas veenā milzīgā valstī ar veenu kopīgas gribas reprezentantu preekšgalā. 19. g. s. blakus dažādām individualistiskām parādībām vispārīgi nomanams stīps virzeens uz univerzalisma pusi. Jaunlaiku filozofija eevērojamākais univerzalisma aizstāvis ir Hegels. Individualai, jeb kā Hegels teic, „zobjektīvai moralei“ samērā maza vērtība, salīdzinot ar „objektīvo tikumību“, kas parādās valsts, teesību un sabeedribas idejās. Mūsu deenās univerzalismu pa daļai aizstāv dažū zocialistisko teoriju sludinātāji, eeraudzīdami galveno kavekli savu centeenu realizēšanai individualistiskās ražošanas un maiņas kārtībā.

Savu uzskatu pareizību univerzalisti pūlas peerādīt ar deezgan svarigeem argumenteem. Viņi atsaucas, ka cilvēks, cik tāji veen sneedzas vēsture, nekad nav sastopams izoletā stāvoklī, bet veenmēr dzīvo pūlī. No pūļa attīstas ciltis, kas savu kārtu rada augstakas un zemakas sabeedribas ve-

nibas. Augstākās pakāpes ir: tautas un valstis, zemākās — dzimtis un ģimenes. Indivīds sāk šķirtees no ģimenes tikai uz augstākās kultūras pakāpēm. Senatnē tas visu mūžu atradās pilnīgā atkarībā no ģimenes. Ari tagad bērns peedzimst un izaug ģimenē; relativu patstāvību indivīds eegūst tikai vēlākā dzīvē. Sabeedriba uzlūkojama par pirmatneju un indivīds par viņas atvasi. Sabeedriba ir „cilveks leelumā“ un indivīds viņas loceklis. Ja cilveku apzīmejam par sabeedrisku dzīvneeku, tad tas saprotams neveen tā, ka cilvekam jameklē sabeedriba un jadzīvo preekš sabeedribas, bet ari tai ziņā, ka ārpus sabeedribas un bez tās cilveks no paša sākuma nemaz nav domajams. Univerzalisti apgalvo, ka visas dažādās cilveka dzīves parādības, tikumība, teesības, reliģija, īsi sakot, visa kultūra, ir sabeedribas kopīgi ražojumi. Visur, kur cilveki ar veenadeem dēkļeem dzīvo veenados dabas apstākļos, tur rodas pašas no sevis veenadas jūtas un veenadi uzskati. Vispirms un vis-skaidrak tas parādas valodā. Ko veens atrod par pareizu izteiksmi zināmām domām, tam piekrīt ari otrs, trešs un citi. No eepreekšejas indivīdu norunas par valodas sastādīšanu un izgudrošanu nevar būt runas. Kā valoda attīstas un kuplinas, to varam ļoti labi novērot mūsu pašu rakstneecībā, kuŗā pastāvīgi rodas jauni vārdi. Ja pēdejee darinati saskaņā ar tautas valodas garu, tad veegli un ātri atrod vispārīgu peekrišanu, bet ja nav pa latveešu mēlei, tad nogrimst paši no sevis aizmirstībā. Līdzīgā kārtā, kā valoda, cēlušās tautas dzeesmas, pasakas un citas tā saucamās senās gara mantas. Viņu pirmee saceretaji sen aizmirsti, bet ko tee ražojuši, to visa tauta peeņēmusi un uzglabajusi; ko teem izdevees sadomat istā tautas garā, tas tapis par tautas kopmantu. Pirmatnejais sacerejums vēlajos laikos droši veen visadi gludinats un izlocits, tā kā tas tautai īsti pa prātam, un pa viņas garšai. Eevērojot šos pārgrozījumus, tautas dzeesmas, pasakas un citus senatnes sacerejumus teešam var saukt par tautas mantu — par sabeedribas kopigeem ražojumeem. — Univerzalistisko uzskatu par sabeedribu leekas pabalstam gan no filozofeem, gan dabas pēnekeem sludinātā un no moderneem rakstneekeem čakli izplatītā eedzimtības teorija, kuŗas dziļā traģisma meistariskā tēlošanā eeguvis pasaules slavu norveģu rakstneeks Ibsens.

Caur eedzimtību cilveki manto ir individualas, ir generellas jeb sugas īpašības. Dažās vēsturiskās dzimtās, kā peem. pee burboņēem, zinamas tipiskas eezīmes atkārtojas tik izturīgi, ka radneecību starp viņas locekļeem var uzzīmet pat pēc vairakeem augumeem. Cik leels eespaids eedzimtībai uz tautas raksturu, rāda starp citeem žīdu tips. Žīds var dzīvot, kur gribedams, un deezin kā mainit savas dzīves ārejos apstākļus, reti kad viņš pārvērtisees tādā mērā, ka viņā nevarēs vairs novērot viņa tautas raksturīgās īpašības. Eedzimtība atteecas tiklab uz fizisko, kā arī psihisko cilveku un pāreet neveen teeši no eepreekšējās paaudzes uz nākošo, bet taisa dažu reizi arī lēceenus pār vairakeem augumeem. Par senāko paaudžu eespaīdu uz cilvēka apziņu leecina šādi Fechnera vārdi: „Cilveks beeži zin, no kuņees nes tam rodas viņa domas: viņam eekrīt kaut kas prātā, uz mācas ilgas, baigums, preeks, kas nekādi nav izskaidrojami; kāda vara speež to darbotees jeb kāda balss to beedina, kaut gan cilveks neapzinas, ka pats būtu devis eemeslu. Tās ir eedvesmas no gareem, kas cilvekā domā un viņā darbojas no cita centra, nekā no viņa paša“. Zem te mineteem gareem saprotami cilveka senči kopš vairakeem augumeem un zem noslēpumainajām balsīm tās viņu jūtas, kuņas tee kā mantojumu atstājuši saveem pēcnākameem. Eedzimtības teorijai nav trūcis un netrūkst sīvu pretineeku. Sikumos teešam var strīdetees par veena un otra uzskata pareizību, derēs arī sargatees no eedzimtības pārspīlēšanas, jo par spīti visai eedzimtībai, individam atleek vēl plašs darbības lauks, kur tas spēj patvaļīgi rikotees, tomēr pavisam viņas nozīmi nevar noleegt. Eedzimtības teorija nav nebūt jaunlaiku izgudrojums, to pazist jau sirmā senatnē, kā to starp citu rāda sakamais vārds: „ābols nekrīt tāli no ābeles“. Baznica savus uzskatus par eedzimtību formulejusi mācībā par eedzimto grēku, kas no Adama un Eevas pārgājis uz viseem cilvekeem. Biblele runā tiklab no Adama pēcnākameem, kas nes grēka lāstu un sodību, kā arī no Abrama dzimuma, kam dots apsoliņums. Deevs neveen beedina sodīt tėva grēkus pee bērneem līdz trešam un ceturtam augumam, bet apsola arī bērneem peelīdzinat tėvu ticību un taisnību pat līdz tūkstošam augumam. Šee un citi viņeem līdzīgi uzskati rāda, cik leeku vēribu jau senatnē peegreezuši eedzimtības

jautajumam. Jaunlaiku zinātne vecos uzskatus tikai dziļāk izpētījusi un labāk apgaismojusi. No agrakeem augumeem caur eedzimtību mantotās sugas psihiskās, sevišķi intelektuelās īpašības atzīmē par instinktu; tas parādās tai veenpusīgi noteiktā gribas darbībā, ko mēs saucam par dziņu. Kustonis tai akli seko; cilvēks, kaut gan ari padots instinktā, tomēr caur savu patvaļīgo gribu var to visadi locīt un pat stātees tam pretim. — Zināmā radneecībā ar instinktu stāv eerašas; tās ir caur tradīciju sabeedribā uzglabats mantojums no agrakeem augumeem. Bez tam eerašas atšķīras no instinkta vēl caur to, ka pee eerašām cilvēks skaidri apzinas savas gribas patvaļu. Var jau gan ari eerašas smagi gultees uz cilvēku un tō visadi saistīt, bet cilvēks veenmēr zin, ka no viņa paša atkaras, vaj tas grib eevērot eerašas, vaj nē. Eerašās izteicas sabeedribas kopīgā griba. Kas aizskaņ eerašas, tas nicina sabeedribas gribu un izaicina sabeedribu uz reakciju caur šsdeem, kuņi individam atgādina sabeedriskās gribas pārakumu. Vēl bargak nekā eerašu pārkāpumus sabeedriba soda nozeegumus pret tikumību un teesībām. Kā eerašas, tā ari tikumība un teesības izaug iz sabeedribas vēsturiskās pagātnes. Eerašās nereti sastopami juku jukām svarīgi un nesvarīgi, derīgi un tīri nenozīmīgi prasījumi, tikumībā un teesības sabeedriba turpretim eefērpusi tikai tās normas, kuņas atzinusi par nepeeceesāmi vajadzīgām pee savas labklājības uzturešanas un veicinašanas. Turpinot šo pārskatu, varetum pārleecinatees, ka ari reliģijā un visā pārejā kulturā novērojama sabeedribas kopejā darbība. Bet lai peeteek. No visa minētā skaidri redzamā sabeedribas nozīme cilvēka dzīvē. Sabeedriba individu saņem peedzimstot, pavada tō augot un attīstotees un saista tō simtkārtīgām saitēm pee sevis visu cauru mūžu. Pee tam jāeevēro, ka zem sabeedribas saprotama neveen tō individu zuma, kas zinamu laiku peeder pee sabeedribas sastāva, bet visas vēsturiski nodibinajušās eestādes un sabeedriskās dzīves formas, kuņas izteikta agrako augumu griba. Uzveļot sabeedribas ceeso sakaru ar vēsturisko pagātņi, jāatzist par nepareizu no individualisteem uzstādītā teorija, ka sabeedriba uzlūkojama par veenkāršu līgumu starp acumirkli dzīvojošeem individeem, kuņi pēc savas patikšanas var grozīt, atcelt un atjaunot sabeedribas kārtību.

Pargrozījumi sabeedribā gan vajadzīgi, viņi pastāvīgi arī noteek, bet sekmīgi tee var būt tikai tai gadījumā, ja paleek ceešā sakarā ar vēsturiski nodibinateem sabeedribas noteikumeem. Pārtraucot vēsturisko kotinuitati jeb sakaribu, pargrozījumi sabeedribā peelidzinami kokam, kas izcelts no saknēm un pārstādīts citā veetā. Vislabakā gadījumā pārstādītais koks kādu laiku nikuļo, kamēr dabū no jauna eesakņotees, bet beežaki gadas, ka viņš pilnīgi nokalst. Univerzalisti, labprāt uzsvērdami vēstures kontinuitāti, stingri turas pee uzskata, ka vēsturiskā attistiba necees lēceenus. Dažreiz vēstures ceenišana pārvēršas pee viņeem par vēstures deevinašanu, kas nepeelaiž ne sūkako pargrozījumu vēsturiski nodibinatā dzīves eekārtošanā un kavē katru progresivu virzeenu. Spilgts peemērs tai ziņā ir ķīneešu pārspīletā pagātnes un visu pastāvošo eestāžu un dzīves formu ceenišana. Ka individam tādos apstākļos maza vērtiba, veegli saprotams. Ja jau visa sabeedriba nostāda pate sevi pilnīgā atkariba no pagātnes, tad individa isais mūžs un šaurā darbiba leekas tiri pazūdam vispāribas kulturā. Ari mērenee univerzalisti nepeešķiļ individa patstāvīgai darbībai leelu nozimi. Individs ar saveem spēkeem veen neka nevar grozīt. Visi darbi un panākumi, kuļus individs uzlūko par savejeem, ir galu galā izdarami un sasneedzami tikai sabeedribā. Individs, peemēram, prasa politiskas teesibas un pilsoniskas brīvības, bet izkaļot un eegūt viņš tās var tikai stājotees rindā ar citeem domu beedreem. Nacionalee centeeni nav aizstāvami no veenas vaj otras personas, tee prasa tautas locekļu plašu apveenošanos. Saimneeciskā dzīvē, kuļa līdz šim skaitijās par veenu no drošakeem individu darbības laukeem, rodas jaunakos laikos veenmēr beežak vajadziba pēc sabeedriskeem spēkeem un līdzekļeem. Daudzi svarīgi tehniski darbi, kā purvu nosusinašana, upju regulešana, tuksnešu apūdeņošana, kanalu rakšana un citi veicami tikai ar sabeedrisku rīcibu. Ļoti ātri sašaurinas tagad individualistiskā darbiba satiksmes ziņā. Ikgadus izzūd jo vairak agrakos laikos parastee līdzekļi: ceļošana kājām, braukšana zirgeem, ziņu izsūtišana caur vēstnešeem. Pateicotees sabeedriskajai organizacijai, pirmo veetu satiksmē tagad eeņem dzelzsceļi, tvaikoņu linijas, pasts un telegrafs. Senak cilveku leelakā daļa nodzīvoja visu mūžu tai veetā, kur bij

dzimuši un auguši, tagadejee cilvēki kļīst vaj pa visu pasauli. Bet arī mājā sēžot, mūsu laiku cilvēks var palikt sakarā ar pasaules notikumeem, lasīt grāmatas un laikrakstus. Zinības un kultura nav vairs kā senak retu izredzētu un šauru aprindu privileģijas, caur avižneecību un grāmatām tās top ik deenas izplatītas visās sabeedribas šķirās un pārvēršas par visas sabeedribas kopmantu. Individs var greeztees kurp gribēdams, visur tas atdužas uz sabeedribas kulturas. Ta viņu saņem šūpulī, ta pavada viņu līdz kapam. Eevērojot sabeedribas nozīmi cilvēka mūžā, univerzalisti nonāk pee apgalvojuma, ka pats individs ir tikai sabeedribas produkts. Ko individs domā, tās ir sabeedribas domas; ko individs grib un dara, tas ir rezultats no sabeedribas noteikumeem un teem eespaideem, kādus individs saņēmis no sabeedribas. Saņemot kopā cilvēka atkarību gan no sabeedribas un viņas tradīcijām, kā arī no eedzīmtības un vispārīgās dabas kārtības, daži univerzalisti apzīmē individu par apstākļu — miljē jeb apkārtnes produktu. Stingri turotees pee šī uzskata, janoleedz individualās tikumības eespējāmiba. Ja cilvēks ir teešs apkārtnes produkts, tad viņa ļaunums nav viņa paša vaina un viņa labums nav viņa nopelns. Katrs cilvēka darbs, vaj ļauns, vaj labs, izaudzis iz dabiskeem dzīves noteikumeem un apstākļeem, gluži tāpat kā auglis no koka. Velkot galejās konzekvences no univerzalistiskās teorijas, jasaka, ka individs pārvēršas par dabas un sabeedribas mehanisma veenkāršu riku.

d) Vadošās individualitātes un sabeedriba. Pārspīleti univerzalistiski centeeni allaž atdūrušees uz sīvu protestu no individa puses. Individs grib būt vairak, nekā veens skritulis jeb loeklis sabeedribas mehanismā, vairak nekā veens skaitlis starp citeem līdzigeem; viņš uzlūko sevi par patstāvīgu veenību, kuļai ir pašnoteikšanās spēja un teesības. Skubināts no savas personīgās vērtības apziņas, individs uzņemas cīņu ar sabeedribu, ja tās centeeni leekas apdraudam individualo patstāvību un personīgo ceenību.

Sabeedriskā kultura ir bagata ar dažadeem spaideem, kuļus individs, sajuzdams kā pārak smagu nastu, pūlas nokratīt. Ar sabeedribas univerzalistisko jēdzeenu saskan peemēram ļoti labi kopīga saimneekošana jeb komunisms, individs tūrpretim veenmēr centees raisitees vaļā no komunisma,

kur veen tas nodibinajees, jo komunisms saista čaklako pee slinkā, spējigo pee nespējigā, stipro pee vājā, taupigo pee izšķērdīgā un visadi kavē individualo spēju pilnīgu attīstību. Kopīgā saimneekošana, dibinadamās uz paraduma un turedamās pee vispārīgi atzītas kārtības, nevar tik ātri peemērotees pārgrozījumeem un izdarīt vajadzīgos pārļobojumus. Individs spēj daudz veeglak sekot progresam; skubinats no pašlabuma, tas drīzak izmanto jaunakus izgudrojumus, un tā sasneedz daudzkārt leelakas sekmes, nekā saimneekojot sabeedribā. Politiskā laukā novērojam, ka univerzalistiskais sabeedribas uzskats beeži eēt roku rokā ar politisku varmācību un despotismu, bet individs sīvi apkaņo katru varmācīgu valdības formu, nebēdadams pat par savu dzīvību. Sabeedriskā kultura leekas vismazak panesama mākslineeciskai apziņai. Kur sabeedriskā kultura pārvalda apziņu, tur māksla it kā sastingst. Viņa pārvēršas par šablonismu, tōp par augstaku amatneecību, pūlas iztapt sabeedribas garšai un peemērotees derīguma principam. No valdneeces ta noslid kalpones kārtā, zaudē savu spirtumu un dzīvību, nespēdama ražot neka patstāvīga un jauna. Īsts mākslineeks mēdz būt spītīgs univerzalistisko centeenu pretineeks, un tadēļ pret univerzalisma pārspīļejumeem un veenpusību allaž atskanejuši pirmee protesti no mākslineeku mutes. Par univerzalistiskā sabeedribas uzskata eespaidu uz tikumību jau esam šad un tad eeminejušees, svarigako vēl reiz atgādinam: univerzalisti personigo dzīvi vērtē zemu, nereti apeētas varmācīgi ar personu, veicina šķīru morali; leek svaru veenīgi uz objektīvo tikumību, kas izteikta eerašās, tikumības un teesību kārtībā, prasa pēc tikumigeem darbeem, neraugotees uz apziņu, un atzīst par tikumīgu veenīgi to, kas nāk sabeedribai par labu. Galejeem univerzalisteem tikumība izvēršas par tīri āreju labdarību, kas noteek preekš ļaužu acīm, kamēr sirdis paleek veenaldzīgas. Apmēram pee tāda pašā āriguma univerzalizms noved reliģijā: par deevbijību uzlūko nevis personīga sakara meklešanu ar Deevu, bet dogmatu apleecinašanu, kulta eevērošanu un visadu āreju ceremoniju izpildišanu.

Saņemot kopā dažados univerzalistiskos un individualistiskos uzskatus, var par viņeem nodot šadu spreedumu: univerzalizms cenšas uz āru un plašumā, individualisms uz

eekšu un dziļumā; univerzālisms grib aptvert dzīvi visumā, individualisms nogremdejas personīgas dzīves izsmelšanā. Cilvēces vēsture pa leelai daļai parādās cīņā starp univerzalistiskiem un individualistiskiem centieniem. Brīžam ņemuši virsroku veeni, brīžam otri, bet, cīņai sekojot, jānāk pē pārleecības, ka visas cilvēku kopdzīves parādības nav izskaidrojamas ne caur veenpusīgu univerzālismu, ne caur veenpusīgu individualismu un ka patesība jāmeklē starp abiem uzskateem, viņus saveenojot un izlīdzinot. Viduspunkts, kuŗā saveenojas individualistiskie un univerzalistiskie centieni, ir pats cilvēks, jo viņā darbojas nevis veena, bet divejadās gribas, un proti: individualā, kas īpatneja kādai zināmī personī, un kopīgā, kas veenada šaurākī vaj plašākī sabeedribī. Abas gribas cilvēkā ir pirmatnejas un īstas. Vēsture pazīst cilvēku tikai kā sabeedrisku dzīvneeku, bet katrī sabeedribas formā, lai būtu kādā būdā, sastādās no indivīdeem. Jā visi indivīdi izmirtu, tad līdz ar viņu nāvi izbeigtos arī sabeedribā. Kīlda dēļ sabeedribas un indivīdu preekšrocības vaj pirmatnības ir veltīgā, jo sabeedribā bez indivīdeem nav domājāmā un normalos dzīves apstākļos indivīds bez sabeedribas nav sastopams. Tādēļ jāpēņem, ka abas cilvēkā gribas, tiklab individualā, kā arī kopīgā jeb sabeedriskā ir pirmatnejas un nav veena no otras atvasīnamas. Tā ir cilvēkā dvēseles pamatīpašība, kā cilvēks spēj apzīnāties neveen individualās savādības, kā viņu šķīr no apkārtnes, bet arī tās kopīgās īpašības, caur kuŗām tas saīstīs pē sabeedribas. Kamēr individualā un kopīgā griba atrodas saskaņā, tikmēr cilvēkā dvēselē valdā pilnīgs meers, bet šīs meers zūd, tiklīdz veena no minētām gribām saceļās pret otru, tikodāmā to nomākt. Tikumīgā dzīvē individualās gribas darbība noved pē egoīsmā, kopīgās gribas — pē altruīsmā. Cīņā starp egoīstiskiem un altruīstiskiem gribas motiveem beeži novērojāmā cilvēkā apzīnā, pē kam uzvaru eegūt drīz veeni, drīz otri centieni. Tas nevarētu notīkt, jā tikai veena no minētām gribām būtu pirmatneja, bet otra atvasīnātā. Uzlūkojot individualo gribu veenīgī par īsto, nav eespējams pēeteekoši izskaidrot cilvēkā altruīstisko darbību; izejot turpretīm no kopīgās gribas kā pirmatnejas, nav saprotams, kā no viņas atvasīnātā individualā griba var eegūt tādu sparū, kādu redzam egoīsmā.

kas nereti ņem virsroku par cilveka altruistiskam dziņam. Visas šīs grūtības zūd, ja apdomajam, ka abas gribas peeder pee pastāvigeem cilveka apziņas satureem. Katrā cilveka darbojas abas gribas, kaut arī ļoti dažādā samērā. Nav tira altruista, bet tikpat maz sastopams tirs egoists. Ja kādam cilvekam teešam trūktu veenas no šīm dziņām, tad tas uzlūkojams par izņēmumu. Normalais cilveks grib divas leetas: viņš grib dzīvot savu personigo dzīvi un vēlas darbotees tai sabeedribā, pee kuņas jūtas saistīts. Vest individualo gribu saskaņā ar kopigo gribu ir veens no svarigakajeem etiskeem uzdevumeem. Tāds darbs nav veegls, jo neveen individualā, bet arī kopīgā griba padota pastāvīgām pārmaiņām. Kā no peedzivojumeem zinam, tad visi indivīdi nespēj veenadā mērā sekot pārgrozijumeem individualā un sabeedriskā apziņā, peemērotees jauneem dzīves prasijumeem un neparasteem apstākļeem. Vispirms novēro pārmaiņas atteecībā starp individualo un kopigo gribu un jaunus sabeedriskās gribas virzeenus apdāvinatakās personas, kas gaiši redz pagātnes kļūdas un labi saprot savas sabeedribas, apkārtnes un laikmeta vajadzības. Ja bez skaidrās atziņas tādeem cilvekeem vēl rodas stiprā griba atrast līdzekļus jauno vajadzību apmeerinašanai, karsta vēlešanās cirst jaunās stīgas, spraust augstakus mērķus un dzitees pēc idealeem, tad viņi top par sabeedribas vadoņeem.

Sabeedriba pa laikam atrodas aizspreedumu varā. Zem aizspreedumeem saprotami eerastee domu virzeeni, pagājušu laiku idejas, kas savam laikmetam bij peemērotas, bet nesaader vairs ar tagadnē izaugušeem problemeem un jauneem dzīves prasijumeem. Sabeedribā vairak vingrina atmiņu, nekā patstāvīgu domašanu, bet atmiņa rāda tagadni pagātnes gaismā un leek raudzitees uz nākotni no tagadnes stāvokļa. Cik leels eespāids aizspreedumeem uz cilveku domašanu, to varam novērot pee veecem ļaudīm, kas agrako laiku dzīves kārtību allaž atrod par labaku un pilnigaku, nekā jaunako laiku pārgrozijumus. Vadošās individualitātes atsvabina sabeedribu no aizspreedumeem, ved to pee pilnigakas attīstības. Problemi, kuņas vadoņi atrisina, ceļas no sabeedribas, bet uzņemot sevī, individualā apziņa toš visadi pārvērš, uzspeež teem savas individualitātes zēģeli un tad atdod tos sabeedribai atpakaļ. Vadošās personas spēj labaki par citeem

koncentret sabeedribā sastopamos uzskatus un virzit tos ar leelaku enerģiju uz noteikta mērķa pusi. Sabeedriba pati no sevis šo mērķi nepamana, kamēr vadoņi viņas vēribu uz to nav greezuši. Dažreiz pirmo ceļa rādītāju vārdi noskan kā sauceja balss tuksnesī. Sabeedriba, tos uzlūkodama par saveem pretineekeem un eenaidneekeem, atmaksā nereti viņu pakalpojumu ar visadām vaijašanām, bargeem sodeem, pat nāvi. Bet mocekļu asinis daudzreiz bijušas ceļa līdzinātajas un durvju vērejas jaunām idejām. Tas noteek tādos gadījumos, ja no mocekļiem sludinātā mācība nav viņu subjektīvās eedomas, bet stāv saskaņā ar sabeedribas garu, ir, tā sakot, meesa no viņas meesas un kauls no viņas kaula. Kas, dibinadamees uz sabeedrisko apziņu, cenšas cilvekeem rādīt jaunus ceļus un uzdevumus, tas atrod sabeedribā atbalsi par spīti viseem aizspredumeem. Tāds modinātais līdzinas tauretājam, par kuņu Rainis dzeed, ka tas ar savu tāuri laužās pat caur seenām cauri. Viņš ir kā cīrulis agrā pavasarī. Cīruļa agrā dzeesma gan neatnes vēl pavasari, ta neizkausē zeemas ledu un sneega kupenas, bet viņa vēsti, ka zeemas bardzība mitejusees un ka gaisā nomanamas pavasaļa dvēsmas. Izdzirdot cīruļa dzeesmu, sāk mostees ari citi pavasaļa vēstneši. Viņu koris top ik deenas leelaks, viņu balsis skaļakas, kamēr beidzot visa daba veenprātīgi un veenbalīgi apleecina zeedoņa atnākšanu. Kā pavasaris dabā soli pa solim eegūst uzvaru, tā sabeedribā vadoņu domas un uzskati pamazītēm atrod vairak un vairak peekrišanas. Ko sākumā tik rets apdāvinats spēja eedomatees un nēdaudzi eedrošinājās izteikt, tas ar laiku top par plašu aprindu, dažreiz pat par visas cilveces kopmaņu.

Eespaids, kādu individs dara uz sabeedribu, atkaras gan no daudzēem un dažādeem labvēlīgeem apstākļēem, bet ne mazkā mērā ari no pašas individualitātes īpašībām. Jo sti-praka un attīstītaka individualā griba, jo leelaku eespaidu ta mēdz darīt uz savu apkārtni. Plašako peekrišanu atrod un dziļākās pēdas sabeedribā eēmin ģeniji. Tee pastrādā tādus darbus, ko cits nēveens nespēj. Beeži viņu darbība attecās uz visu cilveci, un, kā leekas, tad tee dzīvo nēveen savam laikmetam, bet preekš viseem laikeem. Ģeniju darbi nēnoveco; pat pēc gadu simtēneem un tūkstošēem tee cilvecei vēl veenmēr der par ceļa rādītājeem. Ģenijēem tuvu stāv ta-

lanti. Tee ir tādas individualitates, kas ātri, veegli un veikli izdara to, ko ari daži citi var panākt, lēnām un ar grūtībām. Talantam nemēdz būt tik plaša eespaidu sfera kā ģenijam. Kādu laiku gan tas var baudīt ļoti skaļu peekrišanu, bet viņa peevilkšanas spēks zūd, tiklīdz apstākļi grozās un sabeedribas uzmanība top vilkta uz citu pusi. Parastakee sabeedribas vadoņi ir tās daudzās aktivās personas, kas, apzinadamas savu peenākumu pret sabeedribu un nezdamas sevi pa kādam veselam graudam, sēj to sabeedribas tīrumā. Viņu darbība norisinas šaurās aprindās, pa leelakai daļai stingri noteiktās robežās, bet ir svarīga un vajadzīga, jo leelum leelais cilveku vairums ir pasivas dabas, kas, pašas no sevis nespēdamas paceltees līdz ģeniju un talantu augstumeem, ļaujas pārleecinatees un sajūsminatees tikai no viņu aprindām tuvak stāvošeem vadoņeem. Svarigākais šādu vadoņu darbs ir: saskaņot sabeedribas apziņu ar ģeniju, talantu un saveem centeeneem; ja tas teem izdodas, tad pasivā masa sāk darbotees. Viņas sajūsmība var tapt pat tik leela, ka ta ar elementaru varu visus rauj sevim līdzī, kaut gan daudzi nemaz nespēj sevīm izskaidrot, pēc ka viņi īsti dzenas, un nevar dot pilnigu atbildību par saveem darbeem. Tādos momentos individualā griba teešam leekas it kā pazūdām pret kopīgās gribas sparū, bet visus apstākļus pamatigak izpētot, izrādas, ka ta ir maldišanās. Katras garīgās kustības sākums izeet no individualās gribas; pēc tam pārejoj sabeedribas apziņā, kustība peenemas veenmēr plašumā, bet aug dažreiz ari intenzitates ziņā. Sabeedribas attistība pamatojas uz individualās un kopīgās gribas pamišu darbību un savstarpeju pabalstišanos. Sabeedriba rada problemus, individs tos at-risina. Individa galvā ceļas jaunas domas, kas vispirms iz-platas šaurās aprindās, vēlāk plašākās un dažreiz top ari par vispārības īpašumu. Ta ir garīgās dzīves savadība, ka individa griba ar laiku pāreet kopīgā gribā, nevis lai tur pa-zustu, bet lai modinatu sabeedribā no jauna individualus garus ar radošu spēku. Vēsturneeiki nikni ķildojas dēļ jau-tajuma: kas noteic cilveces būtību? Vaj sabeedriskā, vaj individualā griba? Pēc visa augšā teiktā varetum tagad dot šādu atbildi: abas gribas vajadzīgas. Pirmais eekusti-najums katram jaunam domu virzeenam izeet no individa, viņa ideju izplatišana u nostiprinašana atkaras no sabeedri-

bas. Cilveces kultura ir individualās un kopīgas gribas pamīšas darbības panākums.

Runājot par kopīgo gribu jāpeemin, ka tā nestāv blakus individualai gribai kā kaut kas veenīgs un vesels. Kopīgā griba parādās šaurākās un plašākās sabēdribas formās, ka peem. ģimenē, saimē, dzimtī, ciltī, tautā, arodneeciskās beedribās, zocialās šķirās, skolās, draudzē, baznicā, valsti un beidzot ari visā cilvecē. Cik daudz var būt cilvekeem kopīgu mērķu, tik daudz teem ari var būt kopīgas gribas un sabēdribas formu. Kristus mācekļus pulcināja kopīga mīlestība, ticība un cerība. Revolucijas peedzīvojam, ka kopīgs ee-naids pret pastāvošu kārtību apveeno ļaudis no ļoti dažādām aprindām; nozeegums beedro blēžus, zagļus un laupitājus. Kopīgās gribas stiprums ne ik reizes veenads. Brīzeem tā lidzinas vētrai, visus raudama sev lidzi, brīzeem atkal darbojas kā maiga, tikko manama vēsmiņa. Vāju kopīgo gribu eespējams audzināt un stiprināt. Jo skaidraka top kādā sabēdribā viņas kopības apziņa, jo stipraka ari būs viņas griba. Angļeem, peemēram, izdevees sasneegt ļoti augstu tautiskās apziņas pakāpi, tadēļ ari viņu patriotisms ir tik leels. Veenkāŗsee strādneeki un jūrneeki ir tikpat lepni uz savu tautību, kā bagatee pilsoņi un dižciltīgee lordi. Katoļu preesteri prot modīnat savās draudzēs dzīvu konfesionalu apziņu; aiz tā eemesla katoļeem retaki gadas atkriteji no ticības, nekā citās baznicās. Šveicē, Zeemeļu Amerikas Sa-veenotās Valstīs un citās zemēs ar labi eekārtotu valdības formu valsts apziņa visai attīstīta. Ārejas politikas jautajumos tādu zemju pilsoņi mēdz būt kā veena dvēsele, neraugotees uz tautību, ticību un šķīrām.

Peegreežot vēribu latveešu dzīvei, jāleecina, ka mūsu kopīgā apziņa vēl pārak maz izkopta. Visa mūsu pagātne bijusi nelabvēlīga kopīgās gribas attīstībai. Agrakos laikos latveešu kopīgās gribas spilgtākās formas parādījās ģimenē un saimē. Tagad šīs veenības daudz zaudejušas no senākā stipruma. Ģimenes dzīvē veenmēr beežak atkārtojas nesaticība starp laulateem un atveŗas dziļaka plaīsa starp bērneem un vecakeem. Leekas, it ka ģimenes dzīvē latveeši gribetu vairak dzītees pakāļ kreevu, nekā vācu preekšzīmei. Saimes kopīgā apziņa gandrīz pilnīgi zudusi. Saimes locekļi nejauši strādā kādu laiciņu kopīgu darbu un dzīvo zem

veena jumta; nākamā acumirkli tee varbūt tikpat nejauši izklist uz visām pasaules malām, veens otru vairs nepazīdami un neatceredamees. Tautiskas apziņas stiprinašanā esam jaunakā laikā spēruši dažus soļus uz preekšu, kaut gan arī šai ziņā vēl stāvam tāli pakaļ tādām tautām, kā someem, poļeem un čeķeem, kas dzīvo ar mums puslidz veenados apstākļos. Ar savu tautisko apziņu nekādi vēl nevaram lepoites. Netrūkst mums kaunīgo latveešu, vēl vairak ir veenalzdīgo, cits pāreeť vācu, cits kreevu lēģeri, cits velk uz internacionalisma pusi. Latveešu savstarpejā ķildošanās tapusi vaj par parunu, kamēr kopīgi tautas darbi tik reti, kā balts zvirbulis. Caur zoc.-demokrat. vadoņu pūliņeem pēdeķā laika modusees stipra šķīru apziņa. Tagad latveešu proletareeši sirsnīgi draudzeķas un mīļi brāļoķas ar leīseem, poļeem un žīdeem. Tomēr der nogaidīt ar sreedumu par šīs jaunās brālības pastāvību. Jo nedrīkstam peemirst, ka plaīsa starp latveešu buržuazīķu un proletariatu vēl ilgī nebūs tik leela, kā peem. Reetum-Eiropā. Latveešu pilsonis, celdamees no proletareešeem, pats stāv ar ļoti dziļām saknēm proletariatā, un latveešu proletareetis, kaut arī ķakli lamajas par buržuazīķu, klusumā tomēr lolo cerības, ka, ja ne viņam pašam, tad vismaz viņa bērneem izdosees eekļūt zākataķā buržuķu šķīrā. Vispārīgi aplūkoķot latveešu dzīvi, var sreedst, ka individualā griba nesamērīgi vairak pee mums attīstīta par kopīķo. Stīpras un apzinīķas kopīķas gribas trūkums ir leels kaveķlis mūsu vispārīķeem uzņēmumeem un atklātības darbeem.

Kopīķa griba, parādīdamās šaurakās un plašākās sābeeķības formās, dod individam eespēķu ņemt dalību veena reīķē pee vairakām kopīķām gribām. Veenā laīķā var, peemēram, tai pašā personā darbotees ģīmenes, tautas, valsts, cilvees un citas kopīķas gribas, pee kam noteekas, ka neveeni individualā griba sanāķ sadursmē ar veenu vaj otru kopīķas gribas veīdu, bet arī daķadās kopīķās gribas cīnas savā starpā. Beeķī peedzīvoķam, ka ģīmenes un konfesīķas apziņa rada aizgrābķoķas dramas jauķtās laulības. Šķīru cīņķu daķreīķ ved ar tādu niknumu, ka nesmādē pat beedrošanos ar tautas eeaidneeķeem, kaut gan tautiskā apziņa, ja ta daudz maz vēl dzīva, nekaveķas beedinat no tāda soķķa. Valsts intereses allaķ prasa, lai raugotees uz kaimiņķu tau-

tām kā saveem eenaidneekem, bet cilvecības apziņa atgādina, ka tee ir tādi paši cilveki, kā mes. Te rodas grūts etisks uzdevums. Kā lai atrisina visus šos sarežģījumus un izšķir sīvos konfliktus?

Vispārīgi var uzstādīt sekošu principu: Tikumīgi ir tee cilveka darbi un nodomi, kuŗos individualā griba saskan ar kopīgo, bet ja cilvekā darbojas veenā reizē vairakas pakāpeniskas kopīgas gribas, tad šaurako gribas veidu saskaņa ar plašako noteic darbu un nodomu vērtību. Individualās gribas saskaņošanu ar kopīgo gribu atveeglina tas apstākļis, ka pati individualā griba ir kopīgas gribas sastāvdaļa. Kopīgā griba nestāv individam pretim kā kāda sveša vara, bet ir griba, kuŗā individs pats līdzī darbojas.

Var notiktees, ka šaurakā vaj plašakā kopīgā griba top uz kādu laiku maldinata un novērsta uz neceļeem, ja veegli-prātīgi un patmīlīgi vadoņi sagrābuši savās rokās sabeedribas vadību. Tādā reizē citeem individeem rodas uzdevums sabeedribā modinat pateesības apziņu un atgreetz to uz pareiza ceļa. To spēj izdarit tikai retas, stipras individualitates, kas apdāvinatas ar dziļu nopeetnību un leelu tikumīgu enerģiju. Tādi cilveki negaužas bezspēcīgi par slikteem laikeem un samaitateem tikumeem, bet ķeŗas dūšīgi pee darba, lai labotu sabeedribu. Vislabak izdodas reliģiskam cilvekam saskaņot individualo gribu un kopīgo. Abas gribas, pēc reliģiska cilveka pārleecības, nāk no Deeva, kā visu leetu pirmā cēloņa. Kad sabeedriba nomaldas no pateesības, tad laika peepildišanā Deevs sūta savus izredzetos kalpus, kas, izkļīdinadami maldības miglu, rāda pateesības spožumu un paved sabeedribu kādu gabaliņu uz preekšu. Cīņa starp individualo sabeedrisko un dažām kopīgām gribas pakāpēm reliģiskam cilvekam netop aiztaupita, bet viņš preecīgi un droši eet cīņā, stipri ticedams, ka pēcgalā Deevs novedīs to pee uzvaras un greezīs visas leetas par labu. Deevs vada individualo gribu, uztur tās sakaru ar sabeedribu un neļauj tai izvērstees par veenpusīgu zubjektivismu; pēc Deeva prāta norisinas ari sabeedriskās gribas darbība, tā ka individam nav no sabeedribas ko baiditees. Dažreiz leekas, itkā individualā un kopīgā griba teektos katra uz savu pusi, bet ta ir pārejoša parādība. Izejot no Deeva, kā sava pirmā avota, abas gribas nevar veena otrai pretim runat, galu galā tām

vajaga saskanēt un kalpot veenam mērķim, kaut arī pats mērķis paliktu apslēpts cilvēka acīm un prātam.

e) Egoisms un altruisms. Etikā bieži mēdz uzlūkot egoismu un altruismu par pretībām, kas veena otru izslēdz. Tāds uzskats ir nepareizs. Tīrais altruisms uzstāda principu: veenīgi teem darbeem ir moraliska vērtība, kuŗos cilvēks dzenas pēc citu labklājības, neeevērojot savejo. Tīrais egoisms māca: ir neveen atļauts, bet vajadzīgs, paša labklājību nostādīt par veenīgo cilvēka darbības mērķi. Tīrā altruisma eevērojamakee aizstāvji ir mums pazīstamee Kants un Šopenbauers. Tīrais egoisms sludinats no veselas virknes morales teoretīķu. Peeminesim no teem tikai dažus. Jaunlaiku filozofijas sākumā uzstādīja mācību par egoistisko utilitarismu angļu filozofs Toms Hobss. Viņš apgalvoja: griba vispārīgi var tapt vadīta tikai no egoistiskeem motiveem: katrs dzenas veenmēr pēc ta, kas viņam vaj nu ir, vaj vismaz leekas patīkams un derīgs. Katras dzīvas būtes, to starpā arī cilvēka gribas, dabiskais likums ir pašuzturešana. Cilvēks vērtē par labu to, kas kalpo šim nolūkam. Citu uzturešana var būt tikai neteešs cilvēka gribas mērķis, ja tas izrādās par noteikumu, zem kuŗa sasneedzama pašuzturešana un viņas veicinašana.

Dabīgā kārtība ir ik reizes arī tikumīgā kārtība. Ja katrs dzenas pēc sava labuma, tad viņš dara visu, ko morale no viņa var prasīt. Veenpusīgais egoisms aiz principa atmet katru darbību tuvaka labā; citi cilvēki, tiklab atsevišķi ņemot, kā arī sabeedribā, ir līdzekļi paša laimes un varas teeksmes apmeerinašanai. Tā kā pārejās morales sistemas darbību preekš tuvākā uzlūko par isto vaj pat veenīgo tikumības saturu, tad tīrais egoisms izvēršas par „immoralismu“. Viņš noleedz tikumīgās vērtības, kuŗas top atzītas no pārejām zistemām, un uzstāda vērtības, kuŗas citi neatzīst. Veenpusīgam egoismam nav paleekamas nozīmes. Tas parādas kā revolucionars zimptoms, vaj nu agrakeem tikumības uzskateem sabrūkot, vaj kā reakcija pret pārspīleteem univervalistiskeem centeeneem. Šī virzeena galveene aizstāvji ir Makss Stirners un Fr. Niče. Ar Niče mācību esam jau eepazinušeem citā veetā, te gribam teikt kādus vārdus par Maksī Stirneru.

Meiteņu skolas skolotājs Kaspars Šmidts izlaida 1845.

gadā rakstu: „Veenigais un viņa īpašums“, zem pseidonima Makss Stirners. Viņa uzskatu karakterizēšanai atzīmesim šādas veetas: Stirnera veenigais ir abstrakts „es“. Autors cenšas atsvabināt „es“ ir no dabas, ir sabeedribas atkarības. Visas saites top saraustītas, „es“ ir abzoluti brīvs. Stirners raksta: „Es tikmēr eešu ap klinti, kas man aizkrusto ceļu, kamēr sadabušu peeteekoši daudz pulveņa, lai to saspridzinātu. Kas atteecas uz sabeedribas likumeem, es tos tikmēr apeešu, kamēr neegūšu deezgan spēka, lai tos atceltu. Vaj mēnesim tadēļ vajag rāditees par svētumu, par Astarti, ka es viņu nevaru satvert? Ja man būtu līdzeklis par viņu valdit, tad es nekavetos to darīt, un ja man rastos eespēja aizkļūt līdz viņam, tad es no viņa nebaidītos... Neaizsneedzamais top par tādu tik ilgi, kamēr es neegūstu zināšanas varu un nenosaucu to par savejo. Es tam nepadodos, es nogaidu tikai laiku... No tagadnes sākot, es nemetišos zemē vairs ne preekš kādas varas... Kad pasaule man stājas ceļā — un viņa to dara pastāvīgi — tad es to apriju, lai apmeerinātu savu egoismu. Viņa der tikai man par barību...“ „Es“ nav neveena drauga, tadēļ ka milejot viņš to aprij, aprij ar milestību, jeb top pats no drauga aprīts, un tad pēdeja is eeņem „es“ veetu. Drauga viņam nav, jeb par tādu top pats „es“. Nav viņam ari eenaidneeku, izņemot paša „es“. Starpība ir, vaj man stājas pretim otrs „es“, vaj vesela tauta, vispārība. Pirmajā gadījumā „es“ ir veenlīdzigs pretineeks, kas aci pret aci stāv veenadam ar sevi pretim. Otrā gadījumā „es“ spēlē nicinama, saistama, aizbildinama lomu... Še „es“ cīnas kā cilveks ar cilveku, cīnas pret istu eenaidneeku, bet tur pret cilveci, kopību, leelumu. Sabeedriba ir preekš „es“ nejaušs spēks, tumša dabas vara, eenaidneeks, kas no „es“ pārvarams. „Tautu un cilveces bojā eešana derēs par „es“ sākumu.“ Īpašumu Stirners atzist tik tāļi, kā tas peeder „es“. Nabagi ir vainīgi pee bagato esamības; katra vara ir zīme par paša bezspēcību un katra cildinašana aizrāda uz paša neecīgumu.

Domās var gan iztēlot sabeedribu, kas dibinas uz tira egoisma, kuņā katrs loceklis meklē tikai savu labumu. Saimneeciskā dzīvē, it sevišķi tirdzneecībā, šis princips atrod plašu peemērošanu, bet pilnīgi viņš nekur nav izvedams,

tadēļ ka tirais egoisms ir psiholoģiski neespējama leeta. Nav cilveka, kas būtu pilnīgi nejūtīgs pret citu labklājību un ceešanām. Pat saimnieciskā dzīvē blakus patīgām interesēm spēlē zinamu lomu peeklājības un nepeeklājības sajūta, citu stāvokļa eevērošana, kauns, sirdsapziņa un dažreiz arī līdzjūtība. Ģimenes saites, sakars starp laulateem, satiksme starp vecakeem un bērneem nav nemaz uzturama bez dabīgās līdzjūtības pamata. Nav ticams, ka māte bērnu koptu un audzinātu veenīgi aiz patmīlības un tira egoistiska aprēķina. Blakus egoistiskām dziņām viņas apziņā darbooses vairak vaj mazak labvēliba pret bērnu. Daži egoistiskās morales teoretīķi, gribedami aizstāvet savu uzskatu, apzīmē pat līdzjūtību par „patīgu“, jo ta sagādā līdzjūtīgajam un labvēligajam pašam patīku, preeku un apmeerinašanu. Ja jēdzeenu „patīgs“ saprotam tādā nozīmē, tad cilvekam teesam nav eespējams būt bezpatīgam, jo tad viņam vajadzētu darbotees bez paša jūtām un paša gribas, bet ta ir neejdzība. Cilveks var tapt skubinats uz darbību tikai caur savu gribu, var just tikai savas un ne cita jūtas. Vispārīgi parasts saukt par patīgeem tos cilvekus, kas, neeevērojot citu intereses, pāarak dzenas pēc savejām, un par bezpatīgeem tādus, kas ārkārtīgā mērā rūpejas par citu labklājību, atrazdami pee tam savu eekšeju apmeerinajumu un pašu laimi. Neveens egoistiskās morales sludinatajs nevar noleegt, ka abas šīs cilveku šķiras dzīvē sastopamas. Tadēļ gribot negribot egoistiskās morales aizstāvjeeem jašķīro cilveku darbība teeši egoistiskā un neteeši egoistiskā; pēdeajā tad apzīmetu to pašu, ko citadi izteic jēdzeens altruisms. Visa ķilda grozitos tikai ap dažādeem nosaukumeem. Pati leeta paliktu tāda, kā bijusi: cilveka dzīve tikpat maz eespējama bez altruistiskām, kā bez egoistiskām dziņām. Abas ir vajadzīgas, lai nokārtotu individa un sabeedribas kopdzīvi.

Tik daudz par abzuloto egoismu. Peemetinasim še vēl īsu peezīmi par viņa pretību, par abzuloto altruismu. Tas nav pat ne eedomajams. Ja saimnieciskā dzīvē abzuloto altruismu nostādītu par veenīgo principu, ja katrs rūpetos tikai par citeem, bet neveens par sevi pašu, tad drīz izceltos tādas jukas un nekārtības, ka cilveku dzīvei būtu jaiznīkst. To mācību nekādi nevar atzīt par pareizu, ka tikai teešā atteecībā uz citeem cilvekeem mūsu darbība dabū moralisku

vērtību. Ištāis moraliskais spreedums peešķir ari tadeem cilveka darbeem tikumigu vērtību vaj nevērtību, kas zimejas uz paša dzīves izglītošanu un paša personības attīstīšanu. Ja jau cilveka peenākums ir veicināt citu personības tikumigu attīstību, kadēļ gan tad būtu leegts dzītees pēc paša pilnības? Un ja jau cilvekam vajadzīgs rūpetees par citu labklājību, kadēļ gan lai pats būtu no tās izslēgts? Tas nevar būt. Abzolutais altruisms tikpat maz saskan ar morales prasījumeem, kā abzolutais egoisms.

Abi veenpusigee morales principi, tā abzolutais egoisms, kā abzolutais altruisms, dibinas uz nepareiza uzskata par sabeedribu, pēc kuŗa daudzi patstāvīgi indivīdi, stāvedami blakus blakam, nejauši nodibina veenu vaj otru sabeedribas formu. Mēs turpretim zinām, ka sabeedribas formas nav nejaušas vaj eedomatas veenības, bet pateesi organismi. Indivīdi, peemēram, ir tautas locekļi. Tee dzīvo un darbojas tautā, runā viņas valodu, domā viņas domas, jūt viņas preekus un bēdas. Šis indivīdu objektivais sakars ar visumu izteicas subjektīvi viņu gribā un jūtās. Indivīdi apzinas sevi kā vispārības locekļus, apzinas savu peederumu pee ģimenes, draudzes un valsts. Viņu mērķus tee uzņem savā gribā; pašu intereses saaug ar vispārības interesēm tik ceēši, ka iztaisa apziņā kaut ko nešķīramu un veselu. Mēs zinām, ka eekritot ūdenī, slikonis mēģina glābtees, skubināts no dabīgas pašuzturešanās dziņas; otrs, kas viņam steidzas palīgā, teek vadīts no tādas pašas dabīgas, teešanas un pirmatnejas altruistiskas dziņas, bez aprēķina par glābšanas, darba derīgumu preekš sabeedribas un bez prātošanas par slavas eemantotšanu. Ta ir cilveka dvēseles pamatīpašība, ka pret citu peedzīvojumeem viņš nepaleek veenaldzīgs, bet ņem pee teem dalību, itkā kad pats tos būtu peedzīvojis. Cik maz var uzlūkot egoismu un altruismu par abzolutām pretībām, redzama starp citu ari no cilveka darbības sekām un motiveem.

Eevērosim vispirms darbības sekas. Nav darbības, kuŗas sekas neatteektos tai pašā reizē tā uz indivīda, kā uz apkārtnes dzīvi; katra darbība tadēļ apspreežama un vērtējama ir no citu, ir paša labklājības stāvokļa. Nav peenākumu pret paša dzīvību, kas nebūtu turklāt peenākums pret citeem, un katrā peenākumā pret citeem atrodams ari peenākums pret sevi. Pāris peemēru šo leetu padarīs skaidraku.

Gadība par paša veselību pirmajā acumirkļī izleekas par tīri patīgu darbību. Bet tikko sākam leetu pārdomat, tad atzīstam, ka ne tik individam veen ir interese pee viņa paša veselības uzturēšanas. Katrs traucējums neatturami izplatās no viņa izcelšanās veetas uz visu apkārtni. Īgnums, kas radees caur nekārtīgu dzīvi un nepeeteekošu gādību par veselību, nesams neveen tam, kas viņu eemantojis. Būdam sarūdzis un veegli sakaitinams, cilvēks moka visu māju ar savu skābo dūšu un nelaipno dabu. Ja atgadas nopeetna slimība, tad visa ģimene sajūt nemeeru, raizes, eenākumu mazinašanos un izdevumu vairošanos. Ja tāds cilvēks ir eerēdnis, tad darba beedreem japastrādā arī viņa darba daļa. Sabojajot galīgi savu veselību, cilvēks pavairo no sa-beedribas apgādājamo nespējneeku skaitu. Turpretim, kas uztur savu veselību un uzglabā savu darba spēju, tas izdara savai apkārtni to leelako pakalpojumu, kāds viņam eespējams. Slavenais filozofs Spinoza saka: „conatus sese conservandi primum et unicum virtutis est fundamentum,“ t. i. pūlēšanās pašam sevi uzturet ir pirmais un veenīgais tikuma pamats. Cilveces ceešanas nav dzeedinamas bez saprātīgas patmilības. Atmetot žūpību un netiklību, izzustu leelakā daļa no cilveces posta.

Līdzīgs sakars novērojams saimneeciskā lauka. Paša peļņa leekas peederam pee isti egoistiskām dziņām. Bet čaklums, rosība, saimneeciska saprātība ir ne mazakā mērā peenākums pret citeem. Viņu sekas teeši nāk par labu ģimenei un nākamai paaudzei, draudzei, tautai, visai saimneeciskai sabeedribai, jo tautas un sabeedribas labklājība sastādas no atsevišķu ģimeņu labklājības. Slinķi un izšķērdetaji turpretim izputina vispirms paši sevi, grūž posta savu ģimeni, dažreiz pat uz vairakeem augumeem, un kaitē arī savai tautai, vaj nu pavairojot nabagu skaitu, vaj samaitajot caur ļaunu preekšzīmi labus tikumus. Tadēļ var vispārīgi sacīt: Visas ipašības un darbi, kas veicina vaj traucē paša veselību un dzīves attistību, veicina vaj traucē sabeedrisku dzīvi. Šo pateesību Spinoza izteicis sekošos vārdos: *Quum maxime unusquis que suum sibi utile quaerit, tum maxime homines sunt sibi invicem utiles*, t. i. jo vairak katrs mēģina būt sevim pašam derīgs, jo vairak cilveki cits citam ir derīgi.

Peegreežot vērību sabeedriskajeem tikumeem, varam pārleecinatees, ka tee veicina ari paša labklājību un ka viņu trūkums atstāj kaitīgu eespaidu uz paša dzīvi. Labi nokārtota ģimenes dzīve ir galvenais individualas laimes avots. Laba un pareiza bērnu izaudzinašana daudzēem ir veenīgais preeks mūža vakarā; nolaidība bērnu audzinašanā turpretim breesmīgi atreebjas pee pašēem vecakeem. — Goda prāts saimneeciskā dzīvē eeraugams vispirms par peenākumu pret citeem, bet tas ir peenākums ari pret sevi pašu. To apleecina daudzi sakami vārdi, kā peemēram: netaisna manta augļus nenes, kā nācis, tā gājis, un citi. Ši novērojuma pareizību var psicboloģiski peerādit. Negodīga peļņa nokauj dziņu pēc godīga darba un peļņas, bet pārtikšana no blēdības ir nedroša un bīstama maize. Zagtu un noblēditu mantu neceena tā, kā sūri un grūti pelnitu. Bez tam jaeevēro, ka neveens zaglis un blēdis nespēj izbēgt paša sirdsapziņai. Kādu laiku gan ta varbūt kluse, bet peepeši ta var atmostees un saukt blēdi savas teesas preekšā, kad tas domajas izbēdzis cilveku sabeedribas sodam. — Pazemība, atklātība, saticība uzlūkojami par peenākumu pret citeem, bet tādas ipašības palīdz ari paša dzīvi patikami eekārtot, sagādājot draugus, nodibinot meeru un izplatot jautribu savā apkārtņē. Augstprātība, skaudība un nesaticība turpretim ir avots, no kuŗa pastāvīgi izverd visadas nepatikšanas un ceešanas paša dzīvē.

Visu to aperot, janāk pee pārleecības, ka peenākumi pret sevi un sabeedribu nav pilnīgi šķījami. Paša un sabeedribas labklājība, pee kuŗas individs peeder kā ģimenes, draudzes, valsts, saveesigas un saimneeciskas kopības locekļis, ir tik ceeši veena ar otru sapītas, ka gādājot par savu īsto labklājību, veicinam sabeedrisko, un, izpildot uzticīgi savus peenākumus pret sabeedribu, strādajam ari preekš pašu labklājības. Pazīstamais latveešu atklātības darbineeks Kr. Bergs to mēdz izteikt šādā pantā:

„Kas par sevīm visai gādā,

Ar preekš citeem labu strādā.“

Cik maz var cilveka darbību pēc sekām šķirt egoistiska un altruistiskā, tā ari pēc motiveem. Der tikai atgādātees, ka cilveka apziņā pa leelakai daļai cīnas veenā reizē vairaki motīvi, pirms tee noved pee gribas darbības. Saimneeks,

peemēram, ar, sēj un pļauj. Kadēļ viņš to darā? Teešā atbilde būs: lai spētu dzīvot pats un uztūretu savus peederigos. Bet tas nav peeteekošs izskaidrojums par zemneeka saimnieciskās darbības nozīmi. Mēs zinām gluži labi, ka zemneeka trūkums atsaucas uz citām ļaužu šķirām un visu valsti. Ja zemneekam maz, tad arī pilsētneekam maz. Ja zemneeka klētis un kūtis tukšas, tad drīz būs manams robs valsts kasē. Nabags zemneeks — nabags ķēniņš. Strādājot un gādājot preekš sevis un savejeem, zemneeks grib gādat arī preekš sabeedribas un vispārības. Šo zemneeka lepno apziņu, ka viņš ir sabeedribā vajadzīgs un nepeecešams loceklis, izteicis Vecais Stenders savā dzejolī „Maizes tēvi“:

„Jūs, kungi, klausaites,
Mēs maizes tēvi esam,
Mēs jums to maizi nesam...
Šīs rokas preekš jums strādā
Un svedri vaigā rāda,
Kā tēvi pūlejas,
Lai bērni ligsmojas.
Bez mums un mūsu rokām
Kas būtu jums par mokām!
Pliks būtu jūsu lauks,
Tukšs būtu jūsu trauks“ —

Nav eespējams šķirt un izrēķinat, cik daudz, peemēram, zemneeks un katrs cits strādneeks strādā preekš sevis un savejeem un cik daudz preekš vispārības. Grāmatas par to nevar vest, par cik kapeikām katrs ikdeenas pūlas preekš sevis un par cik kapeikām preekš sabeedribas, bet apspreežot cilveka gribas zumu, jāsaka, ka normalais cilveks vēlas un grib strādāt ir preekš sevis, ir ģimenes, ir draudzes, tautas un cilveces.

Kas še sacīts par zemneekeem un strādneekeem, zīmejas tikpat labi uz zinību vīreem, mākslineekeem un citeem gara darbīneekeem. Viņi jut sevī dziņu par kaut ko domāt un pētīt, bet ja paši nākuši par ko skaidrībā, tad grib to izteikt arī citeem. Kā peemērus varetum te minēt Šopenbaueru un Ģeti. Šopenbauers domāja un rakstīja preekš sevis, lai atrisinātu dzīves mīklu un eemantotu caur to apmeerīnājumu. Ģete atzīstas: „Savā rakstneeka amatā es nekad neesmu prasījis: ko vēlas lelais pūlis un kādu labumu es at-

nesu visumam? Es turpretim veenumēr esmu centees pats sevi darīt saprātīgaku un labaku, pavairot paša personības saturu un tad veenumēr izteikt tikai to, ko es pats biju atradis par labu un pateesu“. Tā dzīdamees pēc saveem mērķeem un idealeem, viņi atstājuši cilvecei nemirstamus darbus. Apspreežot cilveka īsto uzupurešanos preekš vispāribas, nonākam galu galā pee tāda paša spreaduma. Vaj tee bij egoistiski vaj altruistiski motivi, kas skubinaja Leonidu ar viņa 300 sparteešeem doteles nāvē un šveiceešu zemneeku Arnoldu Vinkelridu upuret savu dzīvību? Tāds jautajums ir neveetā. Tas grib dalīt, kas nav dalams. Teesa, viņi cīnas un uzupurejas preekš pilsētas un tēvijas, bet ta ir viņu pilsēta, viņu tēvija, un nevis kāda sveša; teesa, viņi mirst par savu slavu, bet šī slava ir turklāt Spartas un Šveices slava. Te nav šķīrams, kas paša un kas sveša. Tapēc var sacīt: katra pašuzupurešanās ir turklāt pašuzturešana, t. i. uzturets top idealais pats. Upurejot sevi, leekot ķīlām savu dzīvību par kādu labumu, ko vērtē vairak par dzīvību, ir augstakā pašceenišana. Augstaku saturu nevar neveens dot savai dzīvei, kā lepni dodotes nāvē, lai sagādatu savam vārdam mūžīgu slavu un atstātu nākamām paaudzēm varonīgu preekšzīmi. Cilveks pats veenumēr ņem dalību tādos darbos. Cilveks atdod veenu labumu par citu leelaku: mantu par godu, labu slavu par labu sirdsapziņu, dzīvību par brīvību un tautas godu. Starpība ir tikai dažado labumu vērtības kārtībā, caur kuŗu top noteikta paša cilveka vērtība. Tai vērtības kārtībā, kādu cilveks peešķīr dažadeem labumeem, izteicas viņa paša dziļākā vērtība un īstais gribas virzeens. Varonis, peemēram, gatavs nodot dzīvību par labu slavu, nodevejs vērtē naudu augstak nekā savu godu, savas tautas brīvību un labklājību. Fizika māca, ka universumā nav izoleta punkta; katra sīkakā ķermeņa pasaules daļiņa stāv sakarā ar citām. Tāpat arī tikumības pasaulē nav izoletas darbības. Katrs cilveka darbs atsaucas uz tikumības visumu, un katrs notikums visumā dara eespaaidu uz individu. Veena cilveka patika vaj nepatika manami nepārgroza vispārīgo darbības veidu, mākslas formas, domas un vārdus, bet bez eespaيدا ta nepaleek uz eerašām, mākslu, domām un valodu individa apkārtņē, tautā un galu galā arī cilvece. Citu darbi neveenam cilvekam nav veenaldzīgi.

Vaj nu viņš teem peekrīt, vaj tos nosoda. Bet katrs spreedums ir eejaukšanās sākums, kas cita darbību gan veicina, gan kavē. Ir, itkā katrs justu: ko otrs dara, pee ta ari tev daļas; viņa darbs vaj nu tevi tuvina tavam augstakam mērķim, vaj attālina no ta.

Atskatotees uz augšā aprādito, ceļas jautajums: vaj cilveka darbības šķirošanai egoismā un altruismā ir jel maz kāds pamats? Jaatbild, ka ir gan. Augšējais apcerejums tikai rāda, ka egoistiskā un altruistiskā darbība vispārīgi mēdz saskanēt tiklab motīvu, kā mērķu ziņā. Ši saskaņa uzlūkojama par normalo stāvokli, nesaskaņa ir novēršanās no normas, izņēmums, kas, deevamžēl, beeži sastopams. Ir gadījumi, kur paša intereses sanāk cīņā ar svešām. Noteekas, ka cilveks savu labumu meklē uz citu labklājības reķina. Ir cilveki, kas otram leek dzīvot trūkumā un aizeet bojā, negribedami paši peeceest ne mazako baudījumu, nedz atsacitees no eerastās ērtības. Netrūkst pat tādu individu, kas dzīdamees pēc sava labuma, bez kautrešanās min kājam visus likumus, ar kuņeem sabeedriba cenšas aizsargat kopīgās intereses. Tāds egoisms ir ļauns, netikumīgs, kaitīgs un neveselīgs. Tas prasa apkaņošanu un izdeldešanu, gluži tāpat, kā meesas sasirgšana prasa dzeedinašanu. Netikumīgs top egoisms, ja individs nostāda sevi pašu par veenigo un augstako dzīves mērķi, uztur sevi sevis dēļ, aplaimo sevi sevis dēļ un cenšas sevi papildinat sevis paša dēļ. Egoistiska cilveka darbība nodomata veenīgi preekš paša un ap-rēķinata tā, ka viņas sekas teeši atsauktos pēc ilgaka vaj īsaka laika uz pašu daritaju. Tāds egoisms traucē saskaņu starp individualo un kopīgo gribu un pelna ar pilnu teesību, ka to nosoda. Ja individs turpretim uztur sevi, lai strādātu preekš vispārības, jūtas aplaimots caur darbību, kas zīmejas neveen uz viņu, bet sabeedribu, un papildinas pats, lai spētu vest pee pilnīgakas tikumības šaurakas vaj plašakas sabeedriskas aprindas, tad tas ir egoisms, kas ne tikai atļauts, bet nepeecešami vajadzīgs tikumīgā attistībā. Veenu vārdu sakot, nedrīkstam ne sevi pašu, nedz ari citu atsevišķu individu uzlūkot par veenigo un galīgo cilveka tikumīgās darbības mērķi. Dzenotees pēc individualām interesēm, cilvekam jaapdomā, ka tas var būt tikai viņa tuvākais un šaurākais mērķis, kas der par pakāpi uz citeem plašakeem, tālakeem

un augstakeem, kā ģimeni, tautu, valsti, citām sabeedribas formām un beidzot visu cilveci.

Raugotees no šī stāvokļa, varesim saprast, kapēc dažos gadījumos pat altruistiskā darbība nav atzīstama par labu. Daži cilveki mēdz būt tik labsirdīgi, labvēlīgi, laipni un devīgi, ka tee nespēj leegt otram ne mazako viņa vēlešanos. Tadēļ noteekas, ka caur savu labsirdību un devību tee cilvekus izlutina un samaitā. Bez šaubām, viņu darbība ir altruistiska, bet nevar ari būt šaubu, ka tee veicinājuši ļaunumu un nevis labumu. Nemsim peemēru. Kāds slimneeks izteic vēlešanos, kuŗas izpildišana viņa stāvokli negrozītu, varbūt tikai apmeerinātu viņa acumirkliģās eedomas, bet prasītu no citeem cilvekeem mantas, veselības un varbūt pat dzīvības uzupurešanu. Vaj tāda gadījumā izpildīt slimneeka eedomas un nest nesamēriģi leelos upurus? Altruistiskā dziņa skubinās veenu otru rīkotees pēc slimneeka vēlešanās, bet leelākā daļa cilveku liksees vadītees no egoistiskās dziņas, aizbildinādami savu izturešanos neveen ar veselīga prāta prasījumu, bet atsaukdamees ari uz moralisko peenākumu, jo nevar tak nekādi atzīt par pareizu, ka manta, veselība un dzīvība top upuretas, lai apmeerinātu otra eegribu un sagādatu tam veenu patīkamu acumirkli. — Vispāriģi parasts egoistiskās dziņas nosodīt un altruistiskās cildināt. Šis spreedums nav gluži pareizs; izskaidrojams viņš caur tō, ka egoismā novērojama tendence sašaurinat cilveka darbību individualās sferas robežās, kamēr altruisms cenšas tikt pāri pār šo robežu, mekledams, kaut ari ne ik reizes atrazdams, saskaņu starp individualo un kopīģo gribu. Altruistiski centēni der savā ziņā par cilveka rakstura pārbaudījumu un peerādījumu. Kas dzenas pēc citu labklājības, tas izrāda gatavību nostādīt savu individualo gribu zem kopīģās. Kas palīdz ceeteģam, varbūt maz veicina vispāriģo labumu, bet viņa izturešanās leecina, ka viņš vērtē objektivos mērķus augstak par subjektiveem. Aiz ta paša eemesla vairak cildinam nabagu, kas pēdeģo maizes garoziņu dala ar izsalkušo, nekā bagatneeku, kas sagādā trūkuma ceeteģam ērtu iztikšanu. Ja aiz šeem un citeem līdzigeem eemesleem altruismam dodam preekšrocību pret egoismu, tad ta var būt tikai relatīva. Lai atzītum altruistisko darbību par tīkumīģu, vajadzīģs, ka tiklab motīvi, kas uz viņu skubinājuši,

kā arī mērķi, pēc kuņķem ta dzenas, saskan ar kopīgo gribu. Leelakais cilveku vairums spēj izdarīt šo saskaņošanu tikai savā tuvākā apkārtnē. Ja peņemam individu par centru, tad ap viņu grupejas riņķa veidīgi šaurakas un plašakas sabeedribas, kā ģimene, tauta, cilvece. Visstipraki atsaucas individualā darbība uz ģimeni, dažos gadījumos ta sneedzas teeši līdz tautai un citām plašākām sabeedribas formām, bet reti nonāk līdz cilvecei. Tomēr neveena individualā griba neeet caur to cilvecei pazušanā. Caur ģimeni, kuņā individs atstājis dziļako eespaudu, viņš ņem dalību pee tautas un caur tautu pee visas cilveces attistības. Peenākumi, kas izpilditi pee ģimenes un tautas, atsaucas tadeļ zinamā mērā arī uz visu cilveci. Ikdeenišķajā dzīve veenmēr tā bijis un būs, ka cilveks tos uzlūko par saveem tuvakeem, kas ar viņu saistiti caur ģimenes, radneecības, tautības un citām ceešām saitēm. Cilveka tikumīgā darbība, tai starpā arī mīlestība un labvēlība uz tuvako, parādas vispilnīgāk viņa tuvākā apkārtnē, šaurākās sabeedribas formas un pamazinas samērā ar attālumu no individualā centra. Angļi izteic šo pateesību sakamā vārdā: *charity begins at home*, t. i., želsirdība eesākas mājā.

Beigās mēģinasim atbildēt uz beeži dzirdamo jautajumu par egoisma un altruisma attistību. Kas attistas ātrak, vaj egoisms, vaj altruisms? Kuņš no viņeem ņem galā virroku? Etiskee pesimisti ar Rusò preekšgalā ir tais domās, ka ātraki aug cilveka patmīlība, eenaids, skaudība, ļaunprātība. Veenmēr noteiktak „es“ uzveņ savu labumu un cenšas raisitees vaļā no sabeedribas; bet tā kā individualās gribas sacelšanās pret kopīgo atzistama par ļaunu un netikumīgu, tad etiskee pesimisti nonāk pee apgalvojuma, ka vispārīgi vairojas egoisms un līdz ar viņu ļaunums un netikumība. Gluži otrados uzskatos ir optimistiskee evolucionisti. Pēc viņu domām, altruisms veenmēr vairak attistas uz egoistisko dziņu rēķinu. Šim virzeenam ir vesela virkne aizstāvju. Peeminesim no viņeem Emanuelu Kantu un Herbertu Spenseru. Kādā mazā rakstā „Vispārīgas vēstures ideja pasaules pilsoniskā nolūkā, 1784. g.“ Kants izteic savus uzskatus par tikumības attistību. Īsumā saņemot, viņa raksta saturs šāds: Visu radījumu uzdevums ir attistīt savus dīgļus pilnīgi un mērķim peemērīgi. Kur tas deļ atsevišķas būtes dzīves īsuma, kā peem. pee cilveka, nekādi

nav iespējams, attīstībai jānotiek sūgā. Sākumā cilvēkam nav saņēdriško dziņu, viņš visu vēlas eekārtot pēc sava prāta. Pretēstiba, ko tas atrod pee citeem, skubina viņu attīstīt savus spēkus un pārvaret laiskumu; godkāriba, valdības un mantas kāriba leek cilvēkam censtees pēc atziņas starp citeem. Cilvekeem savstarpeji cīnotees, nodibinas valstis, lai caur teesibām sargatu saņēdribu. Savstarpejā cīņa novedis reiz ari valstis pee veenošanās. Bruņošanās, kaņu nastas, nedrošības breemas peespeedis dibinat leelas tautu saņēdribas cilveces labā, kuņas izšķīrs teesiskā kārtībā ķildas starp valstīm. Vēsture, kas uzlūkojama par dabas apslēpto nolūku peepilditāju, leekas cilveci vedam šim mērķim pretim. Kants noleedz, ka var būt gadījumi, kur cilveces kultura eet atpakaļ un atslīd mežonībā, bet eevērojot, ka daba sikumos peemērota mērķim, prāts skubina peenēmt, ka ari vispāribai ir mērķis. Savu uzskatu pareizību Kants cenšas peerādīt ar šādu novērojumu: Lai nezaudetu savu varu vispārigajā politiskā sacensībā, valstis nedrīkst kulturai palikt pakaļ. Ārejas labklājības dēļ tās neuzdrošinasees aizskārt pilsoņu brīvību, bet, gribedamas saveem pavalstneekeem atvērt visus eespējamos peņņas avotus, būs peespeestas vairot viņu brīvības. Tāda brīvības vairošana novedis starp citu pee apgaismības, un caur apgaismību cilveks labosees, jo, atzīdams pilnību, apgaismotais cilveks peeķersees zinamā mērā ar savu sirdi labajam. Labošanās aizsneegs ari valdības un viņu principus, tā ka tās vismaz neliks saveem pavalstneekeem šķēršļus ceļā, kad tee pūlesees nodibinat taisnaku satversmi. Augot valsts parādu nastām un izplēšotees rūpneecības nozarēm, kaņš atsauksees veenmēr stiprak uz vīseem dzīves apstākļeem. Ari tās pasaules valstis, kas cīņā neņems dalību, taps caur kaņa saimneecisko krīzi tā apdraudētas, ka mekle-damas savu labumu, peedāvasees par šķīrejam. Visos locekļos nomanamas jūtas, kas vēlas visuma uzturešanu, modina cerību, ka reiz nodibinasees vispārigs pasaules pilsoņu stāvoklis, kuņā visi cilveku dēkļi attīstisees. Simts gadu agrak Kanta vārdi par satversmēm un starptautiskām teesibām varbūt izklausījās pēc praveetojuma, bet tagad mēs zinam, ka dažā ziņā tee sāk jau peepilditees. Svarigākais Kanta arguments par tikumības attīstības eespējamību un vajadzību ir cilveka prāts. Tas neatlaidīgi prasa, ka cilveks sneegtos

pāri par individualajām robežām, nepaliktu pē šaurajām sabeedribas formām, bet dzitos pēc mērķeem, kas aptver visas cilveces labklājību.

Herberts Spensers atsaucas uz eedzimtības principu, lai peerādītu tikumības attīstību. Cilveku dzimumā, pēc Spensera uzskata, attīstījušās un attīstas vēl jo projam zinamas pamata jūtas un uzskati par tikumību. Caur eedzimtību tās pāriet uz nākamām paaudzēm, kaut arī neizkoptā un nenoteiktā formā. Zem dzīves noteikumeem attīstas vispirms tās dziņas, kas atteceas uz individa uzturešanu. Kopdzīve, no viņas izaugošās kopīgās vajadzības un savstarpēja apšardzība rada no egoistiskām jautās — egoistiskas-altruistiskas un beidzot no tām tīri altruistiskas jūtas. Pēc Spensera, altruisms pakāpeniski attīstas no egoisma, pē kam Spensers atsaucas, ka uz zemākām kulturas pakāpēm un pē bērneem egoisms vēl tagad spēlē valdošo lomu. Ar laiku cilveka daba veenmēr pilnigākī peemērojas sabeedriskās dzīves noteikumeem. Kaņi top retākī, līdz ar viņeem iznikst kaņeiviskee instinkti, kas bij peemēroti kaņa stāvoklim, un dod veetu zocialeem instinkteem. Kareiviskais tips izzūd un viņa veetā stājas no meerigas kopdarbības radītais rūpneeciskais tips. Gādība par vēlākām paaudzēm top veenmēr plašāka, dzemdešana un pēcnākamū kopšana prasa veenmēr mazak pašuzupurešanos un dzīves sašaurinašanu no vecaku puses. Spensers ceņ, ka altruisms reiz sasneegs tādu augstumu, ka „gādība par citu laimi peederēs pē ikdeenišķām vajadzībām, un zemakee egoistiskee baudījumi taps nostādīti zem šī augstakā.“ Tā kā caur kulturas attīstību dabīgās ceēšanas un visadi grūtumi mazinasees, tad altruisms pamazītēm pārees no līdzceetības un pašuzupurešanās tai zimpatijas jeb līdzjūtības formā, ko varetum apzīmet par „līdzpreeku“.

Vispārīgi var sacīt, ka jaunako laiku zinību vīri uzsver altruisma attīstību, peešķirdami svarīgu lomu šai procesā vairakeem apstākļeem, kā, peemēram, augošeem saprātīgeem eeskateem cīņai dēļ eksistences, sabeedribas zocilizacijai, zemako šķīrū centeeneem tikt uz augšu un augstako kārtu paškritikai, saveenotai ar pašaprobežošanu, citu cilveku stāvokļa eevērošanai, zimpatijai, kauna jūtām un augstakai cilveku vērtības ceenišanai. Šo tikumīgās attīstības virzeenu

grib peerādīt pat ar statistiskeem dateem. Bet statistiskee skaitļi noder arī etiskeem pesimisteeem par materialu, uz kuŗu tee dibina savu apgalvojumu par cilveku ļaunuma, me-žonības un nozeegumu vairošanos. Kā lai atrod izeju no šīm nesaskaņām un pretrunām? Droši var apgalvot tikai veenu leetu, un proti: cilveku personīgās attiecības top veenmēr spilgtakas un noteiktakas; tās attīstas uz abām pusēm tā eenaīda un neceenības, kā arī draudzības un uz-ticības ziņā. Agrakos laikos eenaīds un skaudība bij retak sastopami. Tēvi un tēvu tēvi mazak pazina konkurenci, viltošanu, krāpšanu, spekulaciju un sadursmi starp darba devejeem, gājejeem un strādneekeem. Bet no otras puses nav arī leedzams, ka dažos gadījumos tagad parādas tik dziļa ceenība, sirsnīga peekēriba un uzticība, kāda senak bij sveša leeta. Tad visi dzīvoja veenaldzigak blakus blakam. To pašu var sacīt par satiksmi starp ģimenes locekļeeem. Ar te novērojama attīstība uz abām pusēm: Dažās ģimenes ir tik sirsnīga kopdzīve, kādu agrakee laiki nepazina, bet blakus tām atrodamas arī ģimenes ar tik dziļu eenaīdu un nesaticību starp laulateem, starp vecakeem un bērneeem, kādu agrakee laiki nevareja ne eedomatees. Jo vairak top izkoptas individualitates, jo vairak tās vaj nu savstarpīgi peevelkas, vaj abpusīgi atraujas. Šī paasinātā cīņa starp pretībām, kā rādas, veicina vispārīgo tikumīgo progresu, kaut gan uzrādami daudzi atsevišķi fakti, kas bez šaubām kavē tikumīgo attīstību. Leekas, ka vēsturē ir laikmeti, kur vaj nu egoisms, vaj altruisms dabū relatīvu pārsvaru. Tas izaicina jaunu asu cīņu un tādā kārtā pabīda tikumīgo atti-stību kādu soli uz preekšu. Ļoti tāli tagad izplatīta pār-leecība, ka tikumība, kaut arī ne ik reizes taisnā linijā, un sevišķos gadījumos, bet cilveku sabeedribā, it īpaši viņas plašākās formās, kā tautās un cilveceē pamazitem vir-zas uz preekšu, peenēmdama altruisma veīdu. Bez zini-skeem pētījumeem šī pārleecība atrod atbalstu reliģijā. Kri-stīgā draudze stipri tic, ka visas tautas reiz taps apveenotas Deeva valstībā, ka galā būs tikai veens gans un veens ganams pulks. Kristīgee pastāvīgi lūdž: Lai nāk tava val-stība! Ka Deeva valstība arīgi nāk, t. i. ka izplatās kristīgā ticība, tas veegli peerādams, bet ticesim, ka viņa nāk arī eekšķīgi—Turpmāk gribam vēl reiz atgriezties pee šī temata.

3. Gribas brīvība.

a) Metafiziskā gribas brīvība. Leelais franču kritiķis Bels (Bayle) saka: „Nekad nevar nākt pee gala, ja sak runat par brīvības jautajumeem; katrai partijai ir neizsmeļami avoti.“ Daudzi filozofi uzlūko gribas brīvības jautājumu par veenu no grūtakeem un leelakeem problemeem etiķā. Lai dabutum labaku pārskatu par šo problemu, aplūkosim gribas brīvības jēdzeenu divejadā nozīmē: metafiziskā un psiholoģiskā. Metafiziskās brīvības aizstāvji apgalvo, ka griba darbojas bez cēlonības, ir, tā sakot, pate savs cēlonis — jeb causa sin, pirmais loceklis cēlonības virknē. Zem psiholoģiskās brīvības saprotama kādas būtes spēja noteikt savu darbību caur apdomīgu izvēli starp vairakeem gribas motiveem. Visniknakā ķilda grozās ap metafizisko gribas brīvību. Viņas peekriteji, kuŗus sauc par indeterministeem, stingri turas pee uzskata, ka griba netop noteikta no cēloņeem, bet atrodas ārpus cēlonības. Viņeem pretim stāv deterministi: pēc to mācības griba tāpat atkarīga no cēlonības, kā visas citas parādības. Acumirkli leekas, ka determinisms eeguvis virsroku senajā ķildā.

Determinisma peekriteji atrodami starp teologeem, filozofeem, dabas pētneekeem un citeem dzīves novērotajeem. Baznīcas tēvs Augustīns un reformators Kalvīns ir deterministi. Mācībā par predestināciju viņi peņem, ka cilveka griba jau eepreekš noteikta caur neizdibināmu Deeva pirmlēmmumu. Citu cilveku griba var griezties tikai uz labu, citu tikai uz ļaunu; tadēļ pirmee nolemti pestīšanai, otri pazudinašanai. Ari Lutērs peesleenas determinismam. Atsaukdamees uz apustuli Pavilu, viņš māca, ka cilveks pēc savas dabas t. i. bez Deeva žēlastības, nav spējīgs darīt labu. — 17. un 18. g. s. filozofi ir pa leelakai daļai deterministi. Peemīnesim te Tomu Hobsu. Tas savus uzskatus par gribas brīvību saņēmis sekošā formā: *libertas non est volendi, sed quae volumus faciendi*, t. i. nav gribešanas brīvības, bet ir gan darišanas brīvība. Ar citeem vārdeem: Toms Hobss noleedz metafizisko un atzīst veenīgi psiholoģisko gribas brīvību. Hobsa eeskati darijuši dziļu eespaīdu uz velakeem laikeem un nav vēl tagad zaudejuši savu nozīmi. Jaunākos laikos galvenee determinisma aizstāvji ir dabas pēt-

neeki. Pēc fiziologu eeskateem psihiskā darbība ir tikai pavadone fizioloģiskiem procesiem smadzenēs un nervu sistēmā. Tā kā pēdejie padoti cēlonībai jeb kauzalitātei, tad arī psihiskā darbība nevar būt izņēmums no šī likuma. Atzīstot, ka organismi no tādas pašas dabas un tādā pašā sastāva reaģē veenadā veidā uz tādeem pašem kairinājumiem, jāpēņem par pareizu arī likums: pilnīgi veenadas dabas un sastāva dvēseles, pee pilnīgi veenadām teeksmēm un eedvēsmām, peedzīvojumiem un izteles preekšmetem atbildēs ar veenadu reakciju uz veenadeem kairinājumiem. Tālāk: kā meesigo īpašību eedzimtība atkaras no kauzalitātes, tā arī dvēseles dēkli nāk no viņas. Fiziologu uzskateem peekrīt psihiatri, uzlūkodami dvēseles slimības par meesas slimību pavadonēm; lai varetu dzeedinat pirmējās, tee meklē pēc meesas sasirgšanas cēloņiem. Beidzot var aizrādīt vēl uz biologiem, kas visu cilveka dzīvi ved tik ceešā sakarā ar neorganisko, organisko un visu kosmisko attistību, ka cilveka dvēseles darbība top pārvērsta tīri mechaniskā kustībā, kas norisinās pēc dabas kauzalitātes likumiem.

Visi šie izteiktee apgalvojumi nebūt nav aizstāvami, tadēl veegli saprotams, ka daži no teem atdūrušees uz sīvu pretestību, bet vispārīgi nav leedzams, ka deterministu uzskatos ir kaut kas peevelkošs un pārleecinošs. Katrs labprāt tic, ka cilveks ar to pašu dabu un pagātņi zem teem pašiem dzīves noteikumiem atbildēs uz ārejiem eespaisavu izturešanos bez kaut kāda cēloņa. Ja cilveka reakcija uz teem pašiem eespaideem noteek pārmaiņa, tad meklejam pēc cēloņiem, kas tādu pārmaiņu vareja izaicināt. Dažu reizi domajam tos atrast cilveka peedzīvojumos, kas atstājuši: uz viņu vaj nu pārejošu, vaj paleekamu eespaidu; citu reizi izskaidrojam pārmaiņu ar vecumu, slimībām un teem lidzīgiem apstākļiem, bet nekādi mēs nespejam apmeerinatees ar domām, ka pārmaiņa būtu varejusi notikt bez cēloņa. Kā var būt cilveka griba bez cēlonības, kad viss viņa organisms, visa viņa būte atkarīga no cēlonības likumiem? Neveens cilveks nav nācis pats caur savu gribu dzīvē. Kā visas dzīvas būtes, tā arī viņš dzemdināts un dzimis no vecakeem, kuņeem tas lidzinas pēc meesas un dvēseles. Cilveks manto no vecakeem meesas izskatu un īpaši-

bas, dziņas, gara spējas un temperamentu. Cilveka dzimums noteikts jau pirms dzimšanas. Kaut gan mēs nezīnam kādi cēloņi šai jautājumā spēlē izšķirošu lomu, veena leeta ir skaidra: paša cilveka griba neņem tur nekādas dalības. Katram jaapmeerinas ar to dzimumu, ar kādu tas nācis pasaulē. Deterministi vēl aizrāda, ka cilveka dēkļi attīstas zeni apkārtnes eespaيدا. Bērnš top audzinats ģimenē un peesavinas savas tautas dzīves veidu. Viņš runā tautas valodu un eemanto līdz ar to veselu virkni jēdzeenu un spreedumu. Pēc tam viņš top sūtīts skolā, kur mācas sava laika izglītību, top vests baznicā, kur saņem eespaيدus, kas vaj nu leelakā, vaj mazakā mērā atsaucas uz visu dzīvi. Peedzimstot katrs cilveks top nostādīts zinamā šķirā, kuŗā leelakais vairums paleek visu mūžu. Atstājot vecaku mājas un skolu, jaunekļi nāk jo ceešakā sakarā ar sabeedribu. Pāstāvīgi ta cilvekam atgādina gan vārdos un darbos, kas labs, kas ļauns, kas peeklājigs un nepeeklājigs, kas patikams, vaj peedauzigs. Sabeedriba stāda cilvekam dzīves uzdevumus caur peemēreem, pamudinajumeem, preekšraksteem un pavēlēm. Tas viss atsaucas zinamā mērā uz gribas virzeenu, un tadēļ jādod deterministeem taisnība, ka griba nav un nevar būt bez cēlonības un noteiktības.

Par spīti daudzkārtigajeem peerādijumeem, kas runā par labu determinismam, indeterministi tomēr neizzūd un neapkluss. Starp viņeem atrodami pat tik eevērojami zinību vīri kā Kants un Šopenhauers. Ta ir zīme, ka aiz viņu mācības slēpjas vairak, nekā pretineeki grib atzīt. Peenēmot, ka pate griba nav noteikta, indeterministi mēģina izskaidrot gribas darbību divejaddā ziņā. Pēc veena uzskata cilveka griba ir aģents, t. i. darbonis, kas pats ir bez cēlonības un stāv ārpus kauzalitates sakara, bet darbojas pēc imanentas jeb savas eekšejas likumības, tā ka katra viņa darbība iztek no viņa paša dabas. Galvenais šī uzskata aizstāvis ir Šopenhauers. Viņš apgalvo: operari segnitur esse, t. i. darbība seko būtībai, bet esse jeb būtība nav nekas cits kā pati griba, kuŗa ir bez cēloņa. Pēc otra eeskata katrs atsevišķs gribas akts kā tāds ir nenoteikts un bez cēlonības. Katra atsevišķa gribas darbība ir abzoluti jauns elements īstenībā, kas caur agrako eekšejo un ārejo notikumu gaitu nekādā ziņā nav eerobežots. Tāda griba ir

darbonis, kas stāv neveen ārpus cēlonības, bet arī arpus katras likumības. Ta ir pilnīga nenoteiktība un absolūta nejaušība.

Sikstums, ar kādu indeterministi turās pēc saveem eeskaateem, izskaidrojams zinamā mērā ar etiskeem un reliģijskeem eemesleem. Pēc dažu indeterministu domām metafiziska, absolūta jeb transcendentā gribas brīvība ir vajadzīga, ja cilvekeem uzleekam moralisku un teesisku atbildību par viņu darbeem. Atmetot gribas absolūto brīvību, cilveks būtu jaatsvabina no atbildības par saveem darbeem. Reliģijā indeterministi izleeto metafizisko gribas brīvību, lai izskaidrotu ļaunuma celšanos. Viņi leekas vaditees no sekošeem jautajumeem: Deevs caur savu gribu radijis cilveku; tadeļ tam jābūt labam. Bet peedzīvojumi rāda, ka tagadejais cilveks pēc savas dabas ir ļauns. Kādā kārtā ļaunums nācis pasaule? Caur Deevu? Tas nevar būt, jo Deevs ir labs un visuspečigs, un tadeļ arī viņa darbeem vajaga būt labeem. Ļaunums nācis vēlāk pasaule, ne no āreenes, jo bez Deeva un viņa radijumeem neka cita nav; tā tad caur pašeeem radijumeem. Bet kā var radijums tapt citads, neka Deevs to radijis? Te izleetoja metafizisko gribas brīvību, lai atrisinātu sarežģito problemu. Deevs devis cilvekam brīvību, lai tas pats izšķirtos preekš laba, jo bez brīvas izšķiršanās nav tikumības. Brīvība pēc savas dabas ir eespēja greēstees uz abām pusēm. Cilveks izleetoja brīvību, lai izšķirtos preekš ļauna. Adams grekoja caur nepaklausību un līdz ar viņu nāca ļaunums pār visu viņa dzimumu. Ļaunums tā tad eekļuvis pasaule nevis caur Deevu, bet cilveku, kaut gan ar Deeva ziņu un atļauju. Teorija par metafizisko gribas brīvību nebūt neizšķir sarežģito ļaunuma celšanās problemu, bet atbīda viņa atrisinašanu tikai tālak atpakaļ un rada jaunus jautājumus, kā peemeram: Vaj var raditajs kādam radijumam peešķirt tādu gribu, kas ar absolūtu patstāvību grib un dara? Vaj katra darbība un izšķiršanās nebūs tikai sekas, kas teeši nāk no radijumu dabas? Un vaj tādas dabas raditajs nav turklāt arī pirmais viņas darbības cēlonis? To eevērojot, var sacit, ka teorija par metafiziskās gribas brīvību neizdara reliģijai nekādu pakalpojumu. Var bez viņas iztikt arī morale. Kā turpmak redzesim, tad moralisko atbildību eespē-

jams gluži labi izskaidrot bez absolūtās brīvības. Ja indeterminisms tomēr atrod vēl peekritejus, tad tas noteek tīri kā aiz nojausmas, ka determinisma uzskatos slēpjas kāda kļūda, kuru cer izlabot, stādot aprobežotās gribas veetā abzolūtā gribas brīvību.

Pēc Vundta domām deterministu un indeterministu galvenā kļūda ir tā, ka runājot par kauzalitāti, abi saprot zem tās veenīgi ārejo — mechanisko jeb dabas cēlonību, bet Vundts atzīst, ka bez tās ir vēl eekšējā — psihiskā jeb garīgā cēlonība. Tā mechaniskā, kā psihiskā cēlonība padota katra saveem īpašiem likumeem. Veens no galvenajiem mechaniskās cēlonības likumeem ir princips par cēloņa un seku ekvivalenci jeb līdzsvaru. Ja mechaniskās kauzalitātes virknē pazīstam veenu locekli, tad varam zem apstākļiem noteikt ir eepreekšējos, ir viņam sekojošos locekļus. No mechaniskās darbības sekām spējām, peemēram, apreķinat spēka daudzumu, kāds bij vajadzīgs, lai radītu zināmu darba iznākumu; bet ja spēks mums zināms, tad varam jau eepreekš noteikt, cik leelu darba daudzumu tas spēš pastradat. Psihiskajā darbībā mechaniskais ekvivalences likums nav peemērojams. Peeņemsim, ka skaņas c, e, g izsauc katra par sevi jūtas x, y, z. Saņemtā kopā veenā akordā, tās izdod nevis jūtu zumu $x + y + z$, bet radīs kopīgu eespaidu, kas leelāks par atsevišķu jūtu zumu un caur savu kvalitāti jeb īpašībām pilnīgi atšķirsees no pirmajām jūtām. No tam redzams, ka apziņā noteekas neveen pakāpeniska psiholoģiskās enerģijas augšana, bet arī viņas kvalitatīva pārvēršana. To apzīmē par dvēseles radošo rezultanti. Ja dabā spēks m dzītu uz preekšu un otrs spēks n kavetu viņa kustību, tad iznākums būtu $m - n$. Apziņā turpretim var būt pavisam citāds rezultāts. Teiksim, ka motīvs m mūs skubina uz darbību un motīvs n mūs kavē. No viņu cīņas apziņā neiznāks vis rezultāts, ka m top vājināts caur n, bet radisees pavisam jauna, savāda zituācija, kur veena motīva uzvara par otru var dot kā rezultātu div- vaj trīskārtīgu m vaj arī n. Viss tas rāda, ka mechaniskās kauzalitātes ekvivalences likums nav atteecīnams uz psihisko kauzalitāti. Tas ir veens no galvenajiem eemesleem, kapēc garīgo darbību nevar noteikt uz preekšu, bet daudz maz apmeerinoši tikai atpakāleja, re-

gresivā virzeenā, t. i., izejot no garigas darbības iznākuma, varam meklet viņas cēloņus. Ja arī siki pārzinatum visus apstākļus, kuŗos cilvēks nostādīts zinamā momentā, tomēr nebūtu iespējams stingri noteikt un matemātiski aprēķinat viņa gaidamo psihisko darbību. Vislabākā gadījumā varēs tikai uzminēt un varbūt uzrādīt viņas vispārīgo virzeenu. Psihisko procesu eepreekšēju aprēķinašanu kavē neveentas apstākļis, ka psihiskā darbība daudz sarežģitaka par mehānisko, bet viņa ir pavisam citadaka: viņa padota saveem īpašēem kauzalitātes likumeem. Neespējamību eepreekš noteikt gribas darbību, indeterministi iztulko kā cēlonības trūkumu. Tapēc, ka neveens nevar paredzet, kā garīgā darbība norisināsees zinamā noteiktā gadījumā, tad uzstāda apgalvojumu, ka griba ir bez cēlonības. Indeterministi atzīst, ka garīgā darbība nav pilnīgi izskaidrojama caur mehānisko kauzalitāti; viņi saprot, ka tā ir citadaka nekā tīri mehāniska kustība, bet tā kā tee turas pee uzskateem, ka blakus mehāniskai kauzalitātei citas vairs nav, tad cilvēka griba, kas ar to nesaskan, viņēem leekas darbojamees bez cēlonības. Kauzalitātes jēdzeena sašaurinašanā indeterministi ir veenis prātis ar saveem pretineekeem, jo arī deterministi pazīst veenīgi mehānisko kauzalitāti, caur kuŗu grib izskaidrot katru cilvēka darbību, tā fizisko, kā garīgo. Petot cilvēka gribu, deterministi peegreež leelako vēribu gribu pavadošām fizioloģiskām kustībām un uzlūko nervu un smadzeņu procesus par galejeem gribas cēlonības locekļēem. Ar citeem vārdeem runajot, viņi stingri turās mehāniskās kauzalitātes robežās un nemeklē cilvēka apziņā pēc tālakeem un dziļakeem gribas cēloņēem. Ja tee savus pētījumus turpinatu uz psiholoģiska lauka, tad fizioloģiskēe deterministi laikam izvērstos par psiholoģiskēem indeterministēem. Pretineeki veegli varetu izlgt un meerīgi beigt ķildu, ja tee atzītu starpību starp mehānisko un psihisko kauzalitāti. Abi tad būtu pārleecināti, ka bez cēlonības nekas nenoteek pasaulē un ka arī cilvēka griba nedarbojas bez cēlonības. Abi tad izšķirtu gribas darbībā divas puses un proti: kā fizisks process griba padota dabas kauzalitātei, kā eekšēja apziņas darbība tā norisinās pēc psihiskās kauzalitātes likumeem.

b) Psiholoģiskā brīvība. Uzskatos par psichob-

loģisko brīvību valda samērā leelaka veenprātība. Atkārtojam te vēlreiz augšā uzstādīto definīciju: zem psiholoģiskās brīvības saprotama cilvēka spēja noteikt savu darbību caur apdomīgu izvēli starp vairākiem gribas motiveem, jeb īsi saņemot — pašnoteikšanās spēja. Psiholoģiska brīvība neapzīmē cēlonības trūkumu, ta nav uzlūkojama par pirmo locekli bezgalīgajā kauzalitātes virknē. Psiholoģiski brīva ir cilvēka griba, ja ta darbojas pēc garīgās cēlonības likumeem; nebrīva viņa top, ja ārēji spaidi un eekšēji kavēkļi traucē, vaj pilnīgi atceļ garīgās cēlonības sakaru. Psiholoģiskā griba ir ļoti plašs un bagāts jēdzeens. Lai pilnīgi izsmeltum viņa saturu, tad aplūkosim pēc kārtas to dažādās nozīmēs.

Brīvības jēdzeens vispirms izsaka, ka cilvēks netop dzīts no āreenes caur mehānisko spēku, bet ir būte, kas darbojas caur savu eekšējo principu, ko saucam par gribu. Cilvēka apziņa nav veenkārša ārējo eespaidu krātuve jeb seets, caur kuŗu laiž cauri svešus notikumus. Mēs zinām, ka uzņemot kairinājumus no āreenes, apziņa tos pārvērš un pārstrādā, tā ka tee top par tuvākiem cēloņiem jaunieem notikumeem, jaunai kustībai, jaunai darbībai. Tēls top izcirsts — no marmora bluķa caur mehānisku apstrādašanu, cilvēks savu būtību izstalto caur gribu. Par šo cilvēka spēju var katrs pee sevis pārleecinatees. Paša cilvēka apziņa katram saka, ka nevis no āreenes viņš par to tapis, kas viņš ir, un ka daudz kas vareja būt viņa dzīvē citāds, ja tik viņš pats būtu gribējis. Cilvēki arī zin, ka turpmākā viņu dzīves eekārtošana un izkopšana atkaras no viņu gribas: viņi var savu dzīvi pilnīgi pārgrozīt, var atstāt agrāko amatu un darba lauku, var aizceļot uz Kreeviju vaj Ameriku, un dot savai dzīvei jaunu virzeenu. Neveens nešaubas, ka izejot no istabas, katrs var eet pa labi, vaj pa kreisi, gluži pēc savas patikšanas. Viss tas rāda, ka starp teem noteikumeem, kas iztaisa dzīves saturu, cilvēka griba stāv pirmajā veetā.

Tālāk brīvības jēdzeens prasa, ka griba darbotos bez ārējiem spaideem un psihiskeem traucējumeem, veenīgi paklausidama garīgās kauzalitātes likumeem. Ārēji cilvēka griba ir nebrīva, ja viņas darbību kavē fiziska vara; eekšējā nebrīvība ceļas no apdomības trūkuma. Pēdejaais var

but vaj nu pārejošs, kā, peemēram, dusmās, bailēs, dzērumā, sapņos, vaj paleekams, kā gara vājībās. Pirmajā gadījumā gribas motīvi nepagūst peeteekoši attīstīties, pēdejā cilvēks galīgi zaudejis apdomības spēju. Tadēļ varam sacīt, ka garā vājais, sapņotājs, eeskurbušais, bailīgais un sadusmotais nedarbojas brīvi, kaut gan teem ir pašapziņa un viņi seko eekšejeem motiveem.

Nebrīvība var parādīties ļoti dažādas pakāpēs. Ta var sāktees no veegla sveša eespaيدا uz apziņu un beigtees ar nepārspējamu āreju varu. Ņemsim peemēru: Kāds paleek istabā tadēļ, ka viņam tur kas darams, jeb tadēļ, ka viņam nav patikas istabu atstāt, jeb tadēļ, ka par atstāšanu draud sods, jeb tadēļ, ka to apsargā, tadēļ, ka durvis aizslēgtas un viņam saistītas rokas un kājas. Te redzam pakāpenisku pāreju no pilnīgas brīvības līdz nepārvarameem spaidēem. Salīdzinot šī cilvēka stāvokli sākumā un beigās, novērojam starpību: eesākot tam bij izvēle starp motiveem, vaj palikt istabā, vaj to atstāt; pēcgala tādas izvēles vairs nebij, un cilvēkam cits nekas neatlika, kā gribot negribot stāvēt uz veetas. No tam redzams, ka brīvības jēdzeens prasa izvēli starp vairakeem motiveem. Ja tādas izvēles trūkst, tad nevar būt runas no gribas brīvības. Tadēļ var sacīt, ka veenkārša dziņas darbība nav brīva, jo tādā gadījumā neatleekas izvēle starp motiveem. Brīva griba vispirms meklejama patvaļas darbība, tomēr jaeevero, ka katra patvaļa nav sajaucama ar gribas brīvību.

Beeži sastopama patvaļīga darbība, ko nemēdzam saukt par brīvu. Zvērs, peemēram, redz tuvojamees eenaidneeku. Viņam ir izvēle: vaj nu eenaidneekam uzbrukt, vaj no ta glābtees caur bēgšanu. Lai zvērs izšķirtos veenadi vaj otradi, viņa izturešanos nevarēs apzīmet ar gribas brīvību vārda istā nozīmē. Gara vājs un sapņotājs nedarbojas brīvi, kaut gan teem ir izdevība izvēletees starp vairakeem motiveem. Patvaļīgas gribas darbošanos varam novērot bērnu rotaļās. Katru acumirkli mainās bērnu gribas preekšmeti, bet šī pastāvīgā gribas svārstišanās nav nebūt tas, ko izteic jēdzeens gribas brīvība. Gribas brīvības trūkums redzams starp citu pee izklaidigeem cilvēkeem, kuņu apziņa jaucaas dažudažadee izteles, jūtu un gribas saturi bez stingras kārtības un noteikta mērķa. Iši sakot, gribas brīvību

leedzam visos tais gadījumos, kuŗ griba darbojas bez vajadzīgās abdomības, kaut arī izveledamās starp dažādeem motiveem. Gribas brīvība vārda istā nozīmē var būt tikai pilnīgi attīstītam cilvēkam ar veselu prātu, skaidru atmiņu un normalā gara stāvokli. Testamentus taisot, tadēļ vajaga vispirms apleecināt, ka testators atrodas „pee vesela prāta un skaidras atmiņas“, jo citādi var notikt, ka testamenta izsacītā vēlēšanās nemaz nesaskan ar testatora brīvo gribu. Ta tad pee brīvības jēdzeena noteikšanas ir vajadzīgs, ka gribai būtu izvēle starp vairakeem motiveem un ka pati izvēle būtu brīva. Bet par brīvu saucam tādu izvēli, kas noteek ar apdomīgu pašapziņu. Pedejā atšķīras no veenkāršās „es“ apziņas ar to, ka ta ir paša personības apziņa ar visām tām īpašībām, kādas eegūtas agrākā gribas attīstībā. Apdomātees nozīmē: apzinātees caur eepreekšejo gribas attīstību noteiktu personību. Par apdomīgu saucam tādu darbību, kuŗa cilvēks skaidri apzinās savus dzīves principus un leekas vadītees no zināmeem mērķeem un sprausteem ideāleem. Psiholoģiski nebrīva cilvēka dzīve sastādās no daudzeem atsevišķeem darbības akteem, kuŗeem citam ar citu trūkst ceēša sakara. Psiholoģiski brīvais cilvēks turpretim aptveŗ visu savu dzīvi caur veenības ideju, kuŗa noteic un regulē katru atsevišķu darbības aktu. Tadēļ varam sacīt: brīvi darbojas tas, kas nevis padodas ārejeem eespaideem, acumirkļa eedomām un eegribām, bet seko saveem mērķeem un ideāleem, likdamees vadītees no peenakuma un sirdsapziņas. Pateesi brīvs cilvēks ir svabads no kalpības veenpusīgām dziņām un sargajas no daudzpusīgās saskaldišanās, bet koncentrē atsevišķos gribas aktus ap veenu galveno, regulejošo ideju. Ja šī vadošā ideja saskan ar tikumības principeem, tad psiholoģiski brīvais cilvēks eeguvis arī moralisko brīvību.

Tikumības likuma saskaņā ar brīvo gribu parādās dzīve kā apzinība, pateesība, uzticība, pašpārvarešana un pastāvība pārleecībā. Vacu dzejneeks Vilands eeteic dzītees pēc šīs eekšejas harmonijas sekošos vārdos: „Nekad nedarīt pret pārleecību, pret labako ziņu un apziņu, tas lai ir visu principu princips, pēc kuŗa jadzīvo visu mūžu visās veetas un visos apstākļos“. Kas pēc tādeem principeem rīkojas, tas ir brīvs no kāribām un kaislibām, brīvs no sāpēm un

kavekli, kas arī bez ārējās reakcijas pēc ilgaka vaj isaka laika būtu darijuši savu eespaaidu. Garīgi un tikumīgi maz attīstīto Kreevijū, kuŗā vēl vairak nekā 70 proc. analfabetu smok leelakā eekšejā nekā ārējā verdzībā, ar veenu rāveenu gribeja nostādīt līdzās Eiropas tautām, pat vēl vairak: daži karstgalvji domaja caur veikli izgudrotu politisku meebanismsu dot Kreevijai tik ātru kustību, ka ta aizsteigtos visai civilizacijai preekšā un noderetu par jaunas brīvības un pilnīgakas kulturas paraugu visām tautām. Tāds mēģinajums bij aplamība, tam vajadzeja beigtees nesekmīgi aiz eekšeejem cēloņeem, un vēsture arī nav kavejusees nodot par to savu bargo speedumu.

c) Temperaments un karakters. Eepreekšejā nodaļā redzejām, ka eekšejā brīvība prasa patstāvību peekrišanā un atraidišanā, stingru konzekvenci gribešanā un darišanā. Ši regulejošā ideja, kas aptveŗ visu cilveka dzīvi un koncentrē viņa darbību, ved mūs pee jēdzeena par karakteri.

Zem karaktera saprot kopīgo garīgās darbības iznākumu, kas sasneegts ar eepreekšejo garīgo kauzalitāti un savukārtu atkal pats peedalās kā cēlonis pee jaunas darbības. Individualais karakters stāv etiskā ziņā ļoti tuvu personības jēdzenam. Starpība tikai ta, ka vārds karakters vairak uzsvēŗ cilveka pašdarbību pee viņa gribas attīstīšanas, izkopšanas un izglītošanas. Kants saka: „Zem karaktera saprotama ta gribas īpašība, pēc kuŗas subjekts sevi saista pee zinameem praktiskeem principeem, kuŗas tas pats caur savu prātu sevīm negrozamī preekšā rakstijis. Pee tam ir no svara, nevis ko daba dara ar cilveku, bet ko viņš pats no sevis iztaisa.“ Kants stingri šķīŗ fizisko un moralisko karakteri. Fiziskais karakters rāda, kas no cilveka vispārīgi izveidojees, moraliskais jeb īstais karakters leecina, ko cilveks ir gatavs pats no sevis iztaisit. Veegli saprotams, ka karakters tikai vispārīgos pamata vilceenos var būt cilveka mantojums caur eedzimtību no agrakeem augumeem, bet ka īstā karaktera izstaltošana prasa pašā cilveka pūles. To mantojuma teesu gribas virzeenā, ko cilveks peedzimstot saņem no agrakeem augumeem, apzīmejam par viņa temperamentu. Vispārīgi mēdz izšķīrt četrus temperamentus: zangvinistisko, flegmatisko, kolerisko un melancholisko, kaut gan īstenībā grūti

būs sastopams kāds no viņiem skaidrā veidā, bet allaž tikai jaukts ar citeem dažādās proporcijās, tā ka pateesībā dabunam bezgalīgu virkni visadu temperamentu.

Cilveks ar zangvinistisku temperamentu veegli uzņem ārejos eespaidus, ātri padodas dažādām eedvesmām un ļaujas no viņām aizrautes uz darbību, bet eekšķīgi viņš netop dziļi no tām aizskārts un dvēseles pamatos satricināts. Flegmatīķis ir dažā ziņā viņam pilnīga pretība. Flegmatiskā temperamenta galvenā īpašība ir: ārejos eespaidus un kairinājumus pēc eespējas no sevis atraidīt, vaj vismaz viņiem pretim uzglabat savu eekšejo meeru un līdzsvaru; flegmatīķis grūti kustināms un tadēļ tas tikai lēnam paceļas līdz pašdarbībai. Koleriskais un melancholiskais temperaments atšķīras no zangvinistiskā un flegmatiskā caur to, ka uzņemtee eespaidi viņos mēdz dziļi eespeestees. Kolerīķis caur saveem dvēseles dziļeem sakustinājumeem beeži teek aizrauts uz spēcīgu, pat varmācīgu darbību. Melancholiķis nogremdejas pats sevī; viņa jūtu dziļums neļauj tam paceltees līdz spēcīgi ārejai darbībai un top viņam pašam par smagu, nereti pat bistamu nastu.

Šis dažādās dabīgās īpašības un temperamenta savādības ir materials, no kuļa cilveks var daudz ko iztaisīt gan laba, gan slihta. Runājot par cilveka temperamentu, nedrīkstam ar to saveenot moralisku pārmetumu: zināms temperaments ir kaut kas ļauns; vaj tikumīgu atzinību: tādi un tādi temperamenti ir paši par sevi labi. Nav pareizi, flegmatisko temperamentu identificēt ar veenaldzību, kuļu ar pilnīgu teesību smādē; nedrīkstam arī melancholiju samainīt ar slimīgo grūtsirdību, kas pateesi peļama. Tikumiskā dzīvē katrs temperaments var caur savām īzašībām eegūt sevišķu vērtību un var būt saveenots ar īpašām breesmām.

Zangviniķim īpatnejais temperamenta veeglums, vadīts no pareizas tikumīgas pārleecības, atveeglina tam dzīvu, veiklu, daudzpusīgu darbību; bet ja tam trūkst daudzpusīgas vadības, tad tas veegli noslid tikumīgā veeglprātībā, pavīrši izturas pret tikumības prasījumeem un sirdsapziņas pārmetumeem un prot veikli staigat pa netikumības ceļeem. Flegmatiskais temperaments var novest pee kūtrības, kuļu flegmai pārmet, pee eekšeja sastinguma,

kuņā slēpjas kaitīga pašmīlība; tāda flegma attur no kopdzīves prasījumu izpildīšanas un tuvaku mīlestības eevērošanas. Bet flegmatika eekšējais meers un līdzsvars var tam labi noderēt individualās un sabeedriskās dzīves maiņās, ciņās un visados darbos, kas dažu labu tikumigi kreetnu cilveku pāarak uztrauc, izsveež iz sleedēm, nogurdina un laupa tam dūšu. Etiskā enerģisma aizstāvji eerauga koleriskā temperamenta varas uzleesmojumos un spēka peerādījumos sevišķu vira cēlumu un tikumigu kreetnumu, bet mēs zinam, ka bez pareizas tikumigas pašnoteikšanās koleriskais enerģisms var stātees pašmīlības, pārgalvības un eedomības deenestā, un tā vaj nu palikt bez paleekameem panākumeem, vaj nest viskaitigakos augļus. Bet nav ari pareizi, ja kolerisko temperamentu identifice ar ātsirdību un varmācību, kas nebaidās ne no kādeem nozeegumeem. Koleriskais temperaments dara cilveku spējigu no viseem dvēseles dziļumeem dzītees pēc cēlakeem mērķeem un sagatavot visleelakos panākumus. Kā peemēru varam te minēt apustuli Pavilu, kas strādājis vairak par viseem apustuļeem un radijis tik plašu kustību, kā reti kāds cilveks pasaulē. Melancholiskais temperaments var izvērstees par grūtsirdību, kas izejas un gaismas nekur neredz, neatrod spēka preekš tikumigeem uzdevumeem un dūšas preekš darba un ciņas. Bet tā kā melancholiskā persona dziļi nogremdejas savā eekšeenē, stingri nodarbojas ar sevi pašu, intenzivi uzņem cēlus eespaidus un pamatīgi pārdomā par nospeelošām un tomēr pārvaramām dzīves nastām, tad neskatotees uz viseem kavekļeem, zem kuņeem ta ceēš, viņas centeeni un darbība var būt totees' jo dziļaki, sirsnigaki, cēlaki un vērtigaki.

Dabas dēkļi un temperamenta savadības ir pamats un svarīgi noteikumi cilveka gribas virzeenam, bet, pateicotees gribas brīvībai, cilveks var dabīgās dziņas visadi grozit, temperamentu izkopt un daudz ko jaunu no viņa iztaisit, vaj nu peesleenotees dabas un temperamenta dziņam un tās visadi veicinot, vaj stājotees tām pretim, dodot tām citu virzeenu, tās eerobežojot, apturot un savaldot. Tai ceēši noteiktā virzeenā un izturībā, kādu griba dabū caur pašā cilveka centeeneem un principeem, parādas viņa rakters vārda istā nozīmē. Veegli saprotams, ka tas nav

ātri izstrādājams, tāds darbs prasa nenogurstošas pūles un neatlaidīgu izturību. Slaveņais zinību vīrs Humbolds saka: „Ne uz ko nevajaga tik maz pašautees un ne peē ka nevajaga tik uzcitīgi strādat, kā peē savas dvēseles stiprināšanas un pašā savaldišanās, kas abi ir veenigee, drošee laimes pamati zemes virsū.“

Dabīgo dēkļu un temperamenta dziņu attīstīšana par tikumu panākama ar audzināšanu, kuļu var eedalit divos lcelos kursos: pirmajā mūsu audzināšanu vada sveša griba un svešs prāts, otrā uzņemamees pašī savu audzināšanu un izdaram to pēc sava prāta. Bērnībā un jaunības gados pašā prāta robus pagaidam izpilda vispārības prāts caur saveem reprezentanteem: vecakeem un skolotajem. Šī kursa uzdevums ir eeaudzināt drošus paņēmeenus in vispārīgi atzītus uzskatus par to, kas labs un pareizs. Labas eerašas ir ļoti svarīga leeta tikumīgā dzīvē. Tās vada cilveku ar tādu noteiktību un drošību kā instinkti. Meesas tīribu, kas tapusi par eerašu, cilveks mācijas uzlūkot par nepeecešamu vajadzību. Eeaudzinatas kauna jūtas pasargā dažu labu no krišanas vēlākā dzīvē. Reebums pret meleem, laipna izturešanās un tām līdzīgas eerašas var tapt par otu dabu. Visos tādos gadījumos cilveks paklausīgi padodas autoritativeem preekšraksteem. Uz augstakām pirmā kursa pakāpēm audzināšana nepamatojas vairs uz tīro autoritāti, kā sākumā, bet pāreet pakāpeniski uz legalitāti jeb likumību. Audzinataji eepazīstina savus audzekņus ar tikumības vērtību un likumeem, sajūsmina tos preekš daļa un laba un apdomīgi aizrāda uz ļaunuma ipašībām. Svarīgākais audzinataju uzdevums uz šīs pakāpes ir: uzstādīt tikumības paraugus. Vislabāk tas panākams caur peemereem izvēstures un dzejas. Pārceļotees citu cilveku gribā, jūtās un domās, paasinas audzekņu pašspreedums, izdaiļojas jūtas un stiprinas griba. Beidzot skolu un atstājot vecaku māju, eesākas moraliskā pilngadība, kuļā cilvekam japačeļas no padevības autoritātei un paklausības tikumībai līdz brīvai moralitātei, uzstādot dzīves ideālu un sekojot no brīva prāta pašā doteem likumeem. Nebūs daudz cilveku, kas uz reizi atradīs drošu ceļu. Pašsavaldišanās ir māksla, kuļu var eemācitees tikai dzīvē, nākot sadursmē ar dažadeem ļaudīm un visadeem apstākļeem. Daži cilveki

paleek visu mūžu atkarībā no dabīgām dziņām, citi sasneed apbrīnojamu spēju valdīt par savu dabu, tā ka tee caur apdomīgu pārlikšanu nokārto savu dzīvi visos sīkumos, nedaridami, nedz peeļaudami kaut ko, kas nesaskanētu ar viņu pašu gribu. Pilnīgo cilveka nespējību valdīt par acumirkligām dziņām apzīmejam par raktera trūkumu; kas beeži svaidās šurp un turp, ļaujas aizrautes brīžam uz veenu, brīžam uz otru pusi, tam ir vājš, maz izkopts rakters, bet ja redzam kādu cilveku visu savu dzīvi eekārtojam pēc regulejošām idejam, tad zinam, ka tam ir stingrs, nodibinajees raksters. Vārdi „karaktera trūkums“, „vājš karakters“ izteic zinamu pārmetumu, jo apzīmē, ka vaj nu sabeedriba, vaj pats cilveks nav leetojuši vajadzīgo uzcītību pee gribas audzinašanas, turpretim nosaukums „stingrs karakters“ saveenots ar atzinību par cilveka pūliņeem pee paša audzinašanas. Pilnīgi nodibinats karakters dzīvē grūti sastopams. Vispār varam novērot, ka cilveka karakters atrodas cauru mūžu pastāvīgās pārmaiņās, bērībā un jaunībā beežak un ātrak, vecumā retak un mazakā mērā. Pilnīgi nodibinats karakters ir ideals, kuņam jadenas pakal no šūpuļa līdz kapa malai.

Runajot par gribas audzinašanu un raktera izkopšanu, vajadzīgs aizrādīt, ka filozofijā valda divi preteji uzskati par šo jautajumu. Veena strāva, kuņas galvenais reprezentants ir Šopenhauers, apgalvo, ka cilveka griba caur audzinašanu nav grozama. Šopenhauers stingri turas ee principa: velle non discitur, t. i. gribešana nav mācama. Katrs cilveks dzīvo un darbojas teešā un pilnīgā saskaņā ar savu temperamentu; novēršanās no ta nav eespējama. Gluži otrados uzskatos par cilveka dabu un gribu ir Rusō. Pēc viņa domām cilveka griba un daba ir laba, katrs bērns var tapt par labu cilveku, bet ja tas nenoteek, tad vaina meklejama audzinašanā un nelabvēlīgos dzīves apstākļos. Šīs strāvas peekriteji uzlūko bērna dvēseli vismaz par neaprakstītu lapu, kas gatava uzņemt dažadus rakstus, kādus dzīve tanī eezīmēs. Cilveka samaitašana, posts un nelaime nāk neveen no dabas dēkļeem, bet ari no nepareizas audzinašanas, sliktas apkārtnes, pavešanas, nelabvēligeem saimneciskeem apstākļeem, trūkuma, nabadzības un nelaimīgas ģimenes dzīves. Mūsu laiku teoretīki svārstās starp

šiem diveem galejeem uzskateem. Katrai strāvai ir savi peekriteji, kas atsaucas uz veselu virkni argumentu, pūledamees ar teem peerādīt savu uzskatu pareizību. Nevar leegt, ka leela daļa teoretiku svežas uz Šopenhauera pusi. Viņi aizrāda, ka ir indivīdi ar tik izvirtušām dziņām, tik pilnīgu kauna, reebuma, baiļu, ceenibas un lidzjutības trūkumu, ka audzinašana nevar atrast pee viņeem ne mazako peeturas punktu, kur varetu peekertees un eesākt savu attistišanas un glābšanas darbu. Šadu cilveku dvēseles stāvokli apzīmē par moralisko vājprātību. Praktiskajā dzīvē vispārīgi mēdz turetees pee optimistiskā uzskata par cilveka dabu un gribu. Audzinašana mājā un skolā dibinas uz pārleecības, ka no katra cilveka bērna var caur mīlestību un saprātību, uzcītību un rūpību izaudzinat kreetnu, derīgu, tikumīgu un laimīgu cilveku. Mums grūti ir apmeerinātees ar domām, ka starp cilvekeem varetu būt kāds indivīds ar pilnīgu moralisko spēju trūkumu un abzolutu izvirtību. Lai ari daža būte izrādītos deezin cik kropļaina, tomēr kaut kāds dēklis uz labu viņā atrodams. Ja ta istā laikā nāk pareizā audzinašanā un bauda pateesu mīlestību, tad ta glābjama. Vēlak, kad samaitāšana eesakņojusees, glābšana var tapt neespējama. Izšķīrošu peerādījumu nav neveenam, ne otram virzeenam, bet ticība peesleenas optimistiskajam uzskatam, ka jačer pat uz visļaunakā cilveka glābšanu un ka preekš atgreesārās nekad nav par vēlu.

Augšejas rindiņas zīmejas uz individualā karaktera attistišanu. Bez ta izšķīr vēl nacionalo un vispār cilvecisko jeb humanā karakteri. Individualā griba, kā zinām, ir sastāvdaļa kopīgajā gribā, kuŗa parādās šaurākās un plašākās formās. Tadēļ pār individualās gribas virzeeneem paceļas kopīgās gribas veidi, no kuŗeem galā sastādas vispārīgs cilvecisks jeb humanais karakters. Šauraka kopības forma, kā ģimenes un cilšu karakteri mūsu laikos grūti izveidojas un neparādās tik spilgti un noteikti, kā agrak. Jo vairak turpretim top izkopts un eegūst veenmēr leelaku svaru nacionalais karakters. Daudzkārtīgi kopdzīves prasījumi, zocīala attīstība, kopīgi vēsturiski peedzivojumi, valoda un ar viņas palīdzību radītā garīgā dzīve pārceļ individu tāli pār šaurā, personīgā apvāršņa robežām un leek tam ņemt dalību pee tautas karakterā, kas savukārt top atkal

sajūsmību, labsirdību, atklātību. Bet nedrīkstam arī aizdarīt acis pret viņu nepilnībām un vajībām. Jasargas no vāciešu eedomības, lepnības un leelmanības, no kreevu veeglprātības, paviršības un daudzrunības, kuņai nemēdz sekot atteecīgie darbi. Daža ziņā varam aizņemtees paraugus no saveem kaimiņeem zeemeļos un deenvidos. Latveetīm būtu ļoti vajadzīga igauņu taupība un apdomība, leišu kopības apziņa un dziļā tautas mīlestība, ko pārmet igauņeem, un atturetees no fanatisma, kāds nereti uzleesmo starp leišeem. Atceros kāda latveešu laba pazineja un novērotāja vārdus: „Sasodīta būšana, ka mūsejee noskatās no vāciešeem tikai sliktās īpašības, nepeesavinadamees viņu labās!“ Šis novērojums var tikpat labi zīmetees uz latveešu atteecībām pret kreeveem, igauņeem un leišeem. Var sacīt vēl vairak: ta ir vispār cilveeciska vajība, drizak peeņemt sliktās, nekā labās eerašas. Veena leeta tomēr ir skaidra: latveešu nacionalā karaktera izkopšana prasis vēl daudz, daudz pūles no tautas audzinatajeem, rakstneekeem un vadoņeem. Bet kamēr nacionalais karakters nebūs stiprak nodibinatajees un vairak attistijees, tikmēr latveešu dalība pee vispār cilveecīgā karaktera būs gluži pasiva.

Ka latveeši tagad teešam vēlas ņemt dalību pee teem vispārigeem gribas virzeeneem, kas nomanami starp kulturas tautām, to gaiši rāda mūsu vētrainā garīgā kustība divos pēdejos gadu desmitos. Ši laikmeta latveetis līdzinās cilvekam, kas no dzimuma bijis akls, bet vēlāk ar laimīgu operaciju dabujis acu gaišumu un nu peepeši eerauga, cik plaša ir pasaule. Cik ta ir bagata visadeem brīnumeem! Cik viņa ir savadaka, nekā viņš agrak to bij eedomajees! Uz katra soļa viņš jūtas saistīts no jauneem pārsteigumeem un eevēribas ceenīgām parādībām. Kas viss pēdejā laikā latveetīm nav bijis jaredz un japeedzīvo! Vēl nepilnus divdesmit gadus atpakaļ latveešu rakstneecībā un dzīvē dzirdeja tikai par nacionalismu, kas pavadīts no diletantisma mākslā un zinībā, nemitīgi cikstejās ar ģermanismu. Tad pārtrauca latveešu meerigo dzīvi garīgais revolucionarisms, peeteikdams kaņu eemiļotajam konzervativismam un izdodams par savām devizēm realismu un naturalismu. Virzidamees uz reakcionarisma pusi, konzervatīvisms teicās aizstāvam idealismu. Šai preekšpulku cīņai sekoja zocialisma

niknec un spēcīgie uzbrukumi kapitalismam, pee kam zocialisms apgalvoja, ka viņš zinot visu cilveku dzīves problemu atrisinašanu. Liberalisms un demokratisms domaja, ka zocialisms ejot par tālu. Anarchismam atkal izlikās zocialisms par gausu un mērenu. Pa tām starpām parādījās uz ciņas lauka individualisms, vezdams pee rokas savu jaunako brāli — subjektivismu, kuŗam peederot burvja atslēga „es“, ar ko atslēgt visas pasaules miklas. Mākslu sagrāba savā varā dekadentisms. Zimbolisms un impresionisms steidzās mākslu atsvabinat, bet atbalstidamees uz misticismu un pašaudamees uz demonismu, dekadentisms negrib padotees. No dekadentisma paceltais troksnis uzmodinaja un atdzīvinaja novārgušo spiritualismu, bet pāri par viseem ismeem, starp kuŗeem: nētrūkst stingra dogmatisma, leela šablonisma un mazfeet pedantisma, varenī pacēļas materialisms, apgalvodams, ka viņš esot tas pozitivisms, no kuŗa atkarajotees pārejee ismi, bet it īpaši kārotais esdemonisms, veselīgais utilitarisms, patikamais hedonisms un mīlais egoisms. Materialisms vedot pee istā humanisma un pareizā moralisma; kas materialismam peekritot, tas atradis univerzalisma principu un to monismu, pēc ka zinību vīri sen meklejuši.

Visu to noklausijees, kriticisms pasmaida un nosaka: tas ir utopisms.

Sec ir tee pazīstamakee ismi, kas pēdejos gados uztraukuši latveešu prātus un šaudījušees caur mūsu dzīvi un rakstneecibu. Izklausās tīri kā gada tirgū, kur aiz leela un dažada trokšņa cits cita nesadzird un nesaprot, kur pārdeveji skaļi peesola savu preci, eeteikdami to par labako un derigako, bet cilvekam ar vājakeem nerveem sāk reibt galva un rodas vēlešanās drīzak tikt laukā no breesmigā jucekļa. Bet vaj tadēļ noskumt un želotees? Es domaju, ka nav sevišķa eemesla. Ari saimneeks nenoskumst, kad pavasarī pār viņa lauku brāžas plūdi. Noteekas jau gan, ka ledus gabali izrauj dziļas grumbas un vagas, ūdens uz lauka sanes smilšu čupas un gružu kaudzes, bet plūdi atstāj arī audzelīgas gļotas. Kad ūdeņi nosīkuši, saimneeks ņem rokā lāpstu un grābekli, notīra gružus, izlīdzina grumbas un cer, ka vasarā viņš tur pļaus beezus seena vālus. Es ticu, ka, plūdeem pāskreenot, robus izlīdzinot, gružus notīrot, mūsu garīgajā dzīvē parādisees jauna, spēcīga audze-

liba, un ka no tagadējā duļķainā jucekļa pamazitēm izkristalizēses tas humanais rakters, kas novērojams pee vecākām kultūras tautām.

d) Moraliskā un teesiskā atbildība. Atgriezīsimees vēl reiz pee psiholoģiskās gribas brīvības un raktera, lai sakarā ar teem varetum izskaidrot jautajumu par cilveka moralisko un teesisko atbildību. Līdzšinejais apcerejums mūs veda pee atziņas, ka cilveka griba nav bez cēlonības, ka peedzimstot cilveks saņem caur dabas dēkļiem savas gribas pamata virzeenus, un ka vecaki, audzinataji, skolotaji, sabeedriba un dzīves apstākļi dara zinamu eespaaidu uz cilveka gribas attistību. Tāds rezultats leekas apstiprinam uzskatu, ka cilvekam nedrīkst uzlikt atbildību par viņa darbeem. Katrs cilveks ir tāds, par kādu viņš iztaisits no dabas un sabeedribas. Viņa darbība ir sekas no viņa dabīgā gribas virzeena. Vainā par viņa ļaunumu nav meklejama pee viņa paša, bet pee sabeedribas, dabā, vaj pee Deeva. Neveens nav pats sevi darijis, dēkļus, gribas virzeenu, audzinašanu un dzīves apkārtni izmeklejis. Kā var viņam peelīdzinat un uzkraut atbildību par darbeem, kuŗus viņš īstenībā nemaz nedara, bet zem kuŗeem pats ceeš, tadēļ, ka tam jadarbojas tai gribas virzeenā, kāds tam reiz dots?

See aizrādījumi nav bez pamata. Zinamā mērā atbildība par cilveka darbeem uzleekama viseem teem cēloņeem, kas palīdzējuši noteikt cilveka gribu, bet tad nevaram atsvabinat no atbildības arī pašu cilveku, jo viņa individualā griba ir pēdejaiss svarīgais loceklis gribas kauzalitātes virknē. Visos savos darbos cilveks ņem dalību ar savu gribu un nevis ar āreju mehānisku spēku; normalos apstākļos cilvekam mēdz būt izvēle starp vairākeem motiveem, no kuŗeem viņš caur apdomību un sirdsapziņu var izraudzītees to pareizāko un labāko. No tam redzams, ka cilveks ir līdzdalībneeks pee viseem saveem darbeem un tadēļ arī atbildīgs par viņu sekām. Pee tam jāeevēro, ka atbildību cilvekeem uzleekam tikai tais gadījums, ja ir eemesls domāt, ka viņeem bij eespeja darbotes bez ārejeem spaideem un psihiskeem traucejumeem, jeb, ar citeem vārdeem runajot, kad atrodam saskaņu starp zināmu darbību un cilveka psiholoģisko brīvību. Kas darbojas saskaņā ar savu karak-

teri, tas ir psiholoģiski brīvs un tam jauzņemas atbildība par saveem darbeem, neraugoties uz to, caur kādeem pirmatnejiem un attālakeem cēloņiem noteikts viņa gribas virzeens. Apspreežot cilveka karakteri, nemēdzam jautāt, kadēļ viņš tāds tapis, bet vērojam to pēc ta, kāds viņš ir. Ja karakteri atrodam par samaitatu un netikumigu, tad nosodišana neizbēgama. Mūsu spreedums par kādas personas vērtību un mūsu izturešanās pret to atkaras no ta, kāda viņa ir, un nevis no ta, kas viņu par tādu darijis. Koks, kas labus augļus nenes, top nocirsts un ugunī eemests. Mēs zinam gluži labi, ka viņš nevar citadi, ka viņš nav pats savu būtību un dabu izvēlejis, bet tas mūs nekavē sacīt: viņš neder, kadēļ viņš velti aizņem zemi? Ari niknu mājas kustoni iznīdam, kaut gan labi zinam, ka viņš savu dabu nav caur savu gribu peeņēmis bez kādas citas cēlonības. Tikai veens apstākļis spētu kavēt viņa iznīdešanu: ja mēs pārleecinatos, ka nepatīkamā izveidojuma īstais cēlonis nav meklejams pirmatnejā deklī, nelabvēlīgos attistības noteikumos. Ja koks audzis sliktā zemē, ja kustonis bijis varmācīgu, neapzinīgu cilveku rokās, tad pārdomajam un varbūt izmēģinam, vaj nav eespējams novērst nelabvēlīgos eespaidus un izlabot sakropļojumus, pārmainot ārejas dzives noteikumus. Bet ja pirmatnejā daba pati par sevi nederīga, tad nešaubamees par atmešanu.

Gluži tāpat izturamees pret cilvekeem. Neveens noklīdis un noplīsis vazaņķis nevar sevī eeteikt, atsaucoties, ka viņš cēlees no ģimenes, kuņas atvases jau kopš vairakeem augumeem pazīstamas kā panikušas. Ari pats sevini viņš netaps peemilīgaks un panesamaks, ja apgalvos: es esmu, kas es esmu caur eedzīmtību, caur to gribu, ko es mantojis no vecakeem un senčeem. Turpretim viņš varetu gluži labi aizbildinatees pret sevīm un citeem, ja varetu sacīt: īstenībā ta nav mana daba, kas parādas manos darbos; īstenībā es nepeederu tai sabeedribā un apkārtņē, kādā es tagad atrodos. Ne caur savu īsto dabu un paša gribu es esmu klupis, bet caur visadeem nelaimīgeem apstākļeem, pee kuņeem gan ari es savu daļu vainīgs. Bet es esmu vājš cilveks, un mana daba nespēj pilnīgi pretotees kārdinajumeem. Es esmu nācis trūkumā ne caur paša vainu veen; cilveki mani breesmīgi peekrāpuši un eevījina-

juši sliktā sabeedribā. Ja tādu aizbildinašanos atzīstam par ticamu, tad mūsu jūtas mainisees, un nicinašana izzudis, dodama veetu līdzjutībai; tad mēģināsim nelaimīgajam sagādāt labvēlīgākus apstākļus, ceredami, ka labā daba pārvarēs kropļainās parādības.

Dzīvē noteek pakāpeniska peelīdzinašana. Vispirms peelīdzina individam viņa dzīvi, cik tāji tanī parādas viņa griba, tad tām sabeedribas formām, kas viņu izveidojušas, kā: ģimenei, sabeedribai, tautai, cilvecei un beidzot ari dabai un Deevam. Ģimēni, kas vairakos augumos radijusi tikai garigus un meesigus kropļus, saucam par izvirtušu. Ja bērni pastrādājuši nozeegumus un staigā pa netikumības ceļeem, tad vecakeem jazird neslava, janēs savu bērnu kauns un jaatbild par viņu dzīvi un darbeem. Sabeedribai un tautai allaž uzkrauj atbildību par viņas locekļu izturešanos, kā to paši esam peedzīvojuši pēdejā laikā. Ja kāda tauta pastāvetu tikai no rupjeem, melkuligeem, viltigeem cilvekeem, tad mēs ar reebumu no viņas novērstos, un ja dabā būtu tikai nejauki un kaitīgi radijumi, tad mēs dabu eenīstum; pat pret Deevu cilveki mēdz kurnet, ja ta darbi pēc cilveka prāta leekas nesaskanam ar Deeva gudribu un mīlestību. Un tā tas ir vispārīgi: to labumu un ļaunumu, ko novērojam pee atsevišķeem locekļeem, leetojam par mērauklu pee kolektiviskas būtes vērtēšanas; bet caur to netop atcelta individa vērtēšana, gluži otradi, ta ir vispārīgā spreeduma nepeecešamais pamats. Individs ir izejas punkts, no kuŗa ceļas un attīstas sajūta un spreedums par visumu.

Fr. Paulsens raksta: Man veenmēr uzkritis, ka cilveki pastāvīgi cenšas cits citam peelīdzinat tikai ļaunumu. Kāpēc nepeelīdzinat ari labumu? Ja Paulsens būtu dzīvojis Baltijā, tad viņš pazītu vēl citadaku peelīdzinašanas veidu, proti, ka viss labums top peelīdzinats vāceēseem un viss ļaunums latveēseem un igauņeem. Ja kāds latveētis vaj igaunis izpelnijees atzinību makslā, zinībā, vaj kā zemkopis, amatneeks, jūrneeks, vaj kāda cita aroda darbineeks, tad vāceēši labprāt atsaucas, ka tas esot „unser Landsmann“, „ein Balte“. Runajot par latveēšu progresu izglītībā un materialā labklājībā, tee lepmi aizrāda: „Lūk, to mēs esam panākuši!“ Bet ja tos pašus latveēšus sauc pee atbildības par nemeereem, nekārtību sarīkošanu baz-

nicās un nozeegumu izdarišanu, tad raisās no teem vaļa, visu vainu uzkrāudami veenīgi nacionaleem un zocialeem centeeneem, skolām, beedribām un laikraksteem. Tāds spreedums ir netaisns un nelōģisks. Ja jau vāceeši uzlūko sevi par līdzdalībneekeem pee mūsu labumeem, tad teem jauzņemas arī sava daļa vainas pee mūsu ļaunumeem, bet ja viņi atbildību par pēdejeem uzkrāj pašēem latveešēem un igauņēem, tad gribot negribot teem jaatzīst, ka tee zaudejuši eespaidu uz mūsu kopdzīves jautajumeem un ka to izšķiršana tā labā, kā ļaunā ziņā atkaras veenīgi no pašu latveešu un igauņu atklātības organeem. Tāds spreedums, lai gan nav gluži taisns, būtu vismaz loģisks. Pilnīgi neveetā ir plašu vacu aprindu slikti apslēptais preeks, ka latveeši un igauņi dabujuši kreetnu pēreenu par savām neapdomīgām revolucijas lustēm. Teem varetu tikai eeteikt leelajā Lūdzaamā deenā čakli apmeklet baznicas un noklausitees uzmanīgi mācītajū sprediķus. Varbūt, ka veenam otram no viņēem tad pamostas kopības apziņa un tas sāk sajust kolektīvas vainas nozīmi. Varbūt, ka tad ļaunā preeka veetā viņa sirdī rodas žēlums par teem cilvekeem, kas caur savu aklību un neapdomību eestiguši postā un nesuši tik daudz breesmu un nelaimes pār mūsu dzimteni.

No uzskateem par moralisko atbildību atkaras teesiskā atbildība. Teesu prakse veenmēr rīkojas pēc psiholoģiskās brīvības, neprasadama pēc metafiziskās. Viņa neizmeklē, vaj nozeedzņeeks eemantojis nozeedzigās teeksmes caur eedzīmtību, audzinašanu, vaj paša brīvo noteikšanu. Atsaukdamees uz statistiku, daži teoretīki gan apgalvo, ka individu nedrīkstot sodīt, ja nozeegumi, kā nepateesi zvērestī, slepkavības, netiklības un zādžības, atkārtojotees gadu no gada ar tādu noteiktību, kā parādības un notikumi dabā, tadēļ tee uzlūkojami par neizbēgamību, kuŗai atsevišķee individu krītot par upuri, lai izpildītu sabeedribas nozeegumu budžetu. No šī stāvokļa raugotees, pati sabeedriba leekotees vainīga, un tadēļ drizak ta pelnot sodu, nekā nelaimīgais indivīds.

Uz šādeem aizrādījumeem var atbildet sekošu: Ir teesa, ka sabeedriba arī ir līdzī vainīga un tadēļ arī sodama. Viņa attīstas indivīdi ar nozeedzigām teeksmēm, viņa dod

paskubinajumu un izdevību uz nozeegumeem. Bet sabeedriba ari top sodita. Pats nozeegums jau ir zinams sods sabeedribai. Jo tiklab nozeedzneeiks, kā ari tas, pee ka izdarits nozeegums, ir sabeedribas locekļi. Kāds tālaks sods ir caur nozeegumeem radītās bailes, uztraukums, nemeers. Un beidzot sabeedriba pati ceeš caur teem so-deem, kušus ta uzleek nozeedzneekeem. Tas ir sabeedribai ļoti sāpīgi sajūtams sods, eeslodzit tukstošeem darba spējīgu cilveku ceetumos, tos uzturet, ģērbt un apsargat ar leeleem izdevumeem. Kreevijas ceetumos tagad, peemēram, ap pusmiljona cilveku. Cik daudz izmaksā viņu uzturešana sabeedribai, tas grūti izsakams no nepilnīgajām statistiskajām ziņām par Kreevijū, bet daudz maz varesim nojēgt šādu izdevumu milzīgo leelumu, ja peeņemam, ka Kreevijā veena ceetumneeka uzturešana izmaksā apmēram tikpat daudz, kā Vācijā. Mūsu kaimiņi izdod par katru ceetumneeku 460 markas gadā, kas iztaisitu mūsu naudā 222 rubļi un 96 kapeikas, jeb, rēķinot apaļos skaitļos, 200 rubļi. Par viseem ceetumneekeem kopā tas prasa ap 100 miljonu leelu ikgadīgu izdevumu no sabeedribas puses. Teešam, tas nav mazs sods. — Ejot tālak, redzam, ka nozeegumu dēļ ceeš savu sodu pilsētas un lauku pagasti: viņu izdevumi par drošības uzturešanu un apsardzību vairojas; dažās pilsētās caur nemeereem un nekārtībām sabojati milzīgi mantu krājumi un izpostītas kultūras vērtības; vairakeem lauku pagasteem uzlikts bargs naudas sods par viņu robežas pastrādāteem nozeegumeem. Tas viss leecina, ka sabeedriba netop atsvabināta no atbildības par nozeegumeem viņas vidū. Vēl grūtak sajūtams ir sods teem ģimenes locekļeem, kas caur nozeegumeem, vaj viņu teesiskām sekām zaudejuši vīru, tēvu, delu, brāli, māti vaj māsu. Pakalpalicejeem aprūkst dzīves beedra, apgad-neeka, atbalsta, padoma deveja, drauga un tuvineeka. Viņu dzīvē radees sāpīgi sajūtams robs. Vaj viseem pārejeem lai liktu ceest, bet atsvabinātu no atbildības nozeeguma teešo izdaritāju? Tas būtu netaisni. Ari pašam nozeedz-neekam vajaga nākt pee skaidras atziņas un teešas sajūtas par sava nozeedzīgā darba ļaunajām sekām. Eeslogot ceetumā vaj citu sodu tam uzleekot, sabeedriba nozeedz-neekam stingri atgādina, ka viņa agrakā dzīve un izturešanās

bijusi kaitīga citeem un viņam pašam, un ka tik tad viņš drikst svabadi dzīvot un darbotees, ja atturas no nozeedzigeem darbeem un atraujas no saveem maldigeem ceļeem. Tādā kārtā visi locekļi nozeegumu kauzalitates virknē dabu savu sodu, kas parādas visbargak pee nozeeguma izejas punkta — pee individa, un pakāpeniski pamazinas, attālinadamees no teešā nozeedzneeaka.

Nozeegumu peelīdzinašanā individam izšķīrāmas vairakas pakāpes. Pilnīga peelīdzinašana noteekas tikai tad, ja nozeegums izdarīts ar aukstu apdomu un nozeedzneeakam bijis eespējams skaidri apzinatees, kas darāms, kas atmetāms. Ja viņš, par spīti savam labakam eeskatam, tomēr izvēlejees nepareizi, tad viņam jaatbild par visām sava darba sekām. Sodīts top arī nozeedzīgs nodoms, jo tānī izteicas cilveka kaitīgs gribas virzeens. No soda neatsvabina neizdevees nozeeguma mēģinājums, ja viņa aizkavešana notikusi nevis caur daritāja brīvo izšķiršanos, bet kaut kādeem ārejeem un nejaušeem apstākļeem. Vāji aizbildinašanās eemesli ir veeglprātīga pavešana; tee leecina par vajadzīgās un peenācīgās apdomības trūkumu. Ari par nolaidību cilveks top sodīts, gan ne tadēļ, ka tam bijis ļauns nodoms, bet tapēc, ka tam trūcis tās uzmanības un apdomības, kādu tikumības normas prasa. Peenācīgās apdomības trūkums var tapt totees' jo smagaks teesību pārķāpums, jo leelaks ļaunums caur viņu cēlees un jo vairak leetas apstākļi uzlika peenākumu rikotees apdomīgi. Kaislibas un stipri uzbudinājumi kavē apdomīgas darbības pilnīgu attīstīšanu. Tādos gadījumos neparādas cilveka istā griba. Aiz tā eemesla kaislibas un uzbudinājumi var noderēt par soda mīkstinašanas eemesleem, kaut arī pilnīgi neatsvabina vainīgo no atbildības, jo nespēja savaldīt kaislibas un uzbudinājumus, uzlukojava par karakterā trūkumu. Ja turpretim notikusi maldīšanās, kas atzīstama par ueizbēgamu, tā ka pat pee labākās gribas un stingrakās uzmanības nebij eespējams no tās izsargatees, tad cilveks pilnīgi attaisnojams. Tādas reizēs cilveka gribai nav teeša sakara ar viņa darbību un tadēļ tas atsvabināms no atbildības par savas darbības iznākumu, kaut tā sekas arī būtu ļaunas. Tikpat maz spēj vājprātīgais atbildēt par saveem darbeem; viņam trūkst vajadzīgās apdomības un

viņa griba neatrodas saskaņā ar viņa darbeem. Šee peemēri leecina, cik bagata ir dzīve un teesu prakse ar visadeem sarežģīteem jautajumeem, kuŗu pareiza izšķiršana prasa no soģa dziļu un pamatīgu cilveka dvēseles pazišanu, bet ja soģis atduŗas uz nenormalām dvēseles parādībām, tad viņam jagreežas pee leetprateja un jaizklausa psichiatra domas. Tikai tādā kārtā var ceret, ka leetas apstākļeem peeliks isto mērauklu un izspreedīs taisnu teesu.

Īsumā aizrādam vēl uz to teoriju, kas nozeedzību ved sakarā ar gara vājību, apgalvodama, ka nozeedzīgās dzīņas ceļotees, tāpat kā gara vājība, no traucejumeem smadzenēs; tadeļ nozeedzneeks neesot vis sodams, bet ari viņu jarīkojotees kā ar garā vāju un slimu. Nav leedzams, ka dziņa uz zādzību, slepkavību, melkulību un citeem nozeegumeem, dibinas uz slimīgu smadzeņu dispozīciju, bet ar to vēl nebūt nav peerādīts, ka pret nozeedzneekeem nedrīkstetum spert nekādus soļus. Garā vājo nododam ārstam, lai tas caur dieti, dušām un citeem ārstneecības līdzekļeem slimneeku dzeedinatu, bet ja garā vājais top bistams sev un savai apkārtnei, tad eeveetojam viņu vājprātīgo namā. Gluži tapat rīkojamees ar zagļi, slepkavu un citeem nozeedzneekeem. Ja atrastos ārsti, kas tos spētu dzeedinat ar apteekas līdzekļeem vaj citadā ceļā, tad sabeedriba bez šaubām nodotu savus nozeedzneeķus viņu ārstēšanā; bet tā kā tādu ārstu vēl nav, tad pagaidam jaizleeto vecee līdzekļi, un nozeedzneeķi jaesloga ceetumā, lai vismaz uz kādu laiku sabeedribu atsvabinatu no viņu kaitīgas darbības un izmēģīnatu vēl pēdejo līdzekli, no kuŗa sagaidama nozeedzneeķa labošanās. Dažos gadījumos šis līdzeklis der, kaut gan viņš nav uzlūkojams par drošu, veenkāršu un lētu. Bet ari chirurgijā, lai glābtu visu organismu no bojā eešanas, dažreiz dedzina meesu un nogreež locekļus. Tā ari sabeedribā: kamēr notīks nozeeguģumi, tikmēr nevarēs iztīkt bez nozeedzneeķu sodīšanas. Vēletees tikai varetu — un pee labāš gribas tas panākams, ka sodīšana notīktu bez uzbudinajuma un dūsmām un, apspreežot citu vainas, cilveķi sargatos no paštaisnības.

Dūsmas laupa apdomību un traucē taisnas teesas spreešanu. Apzinotees kolektīvo vainu, nav ista eemesla dūsmotees par nozeedzneeķu, jo viņš tak ir tikai veens loceklis

gaŗajā nozeegumu celonibas sakarā. Bez tam zinams, ka rāma apdomiba, saprātīga visu apstākļu apsvēŗšana un samērīga nepeeeceŗšamā soda peespreeŗšana dara uz nozeedz-neeku dziļu un labaku eespaidu, nekā dusmas, bardziba, pārsteigŗšanās un ar tām saveenotā netaisniba.

Indeterministiskais uzskats par gribas brivibu attista paštaisnibu un skubina uz bardzibu pret grēcineeekem un ļauna daritajeem, determinisms turpretim drizak ved pee lēnprātigas citu vainas paneŗšanas un palidz nomākt paš-taisnigo, varizejisko lepnumu: lūk, es neesmu tāds, kā citi. Indeterminists veegli nonāk pee bargā spreeduma: tee paŗi ir vainigi, tee paŗi tā gribejuŗi; determinists saka: nav galu galā tavs nopelns, ja tava dzive labaka, nekā tava brāļa, jo viņŗ savu gribu tikpat miaz izvelejees, kā tu savejo. Tikumigā dzivē ļoti deriga ir sekoŗa praktiska pamāciba par gribas brivibu: eedomajees veenmēr, ka tevim ir gribas briviba, bet otram viņas trukŗt; saki: ja tas būtu dzivojis labvēligakos apstākļos, ja tam būtu lokanaks un paklausigaks temperaments, tad viņŗ būtu tapis citads. Uz tādu lēnprātibu skubina ari evaņģelijs. Kad Jezus ar saveem mācekļeem sastapa no dzimuma neredzigu, tad mācekļi tam jautaja: „Vaj ŗis, vaj viņa vecaki grēkojuŗi?“ Jezus atbildeja: „Nedz ŗis ir grēkojis, nedz viņa vecaki, bet ka Deeva darbi pee viņa parāditos.“ Tadeļ neprasat ik reizes pēc ļaunuma cēloņeem, nesteidzatees ar viņa sodiŗanu, bet peelūkojat vispirms, ka jūs kaiti dzeedinat.

4. Sirdsapziņa.

a) Vērtibas spreedumi. Savā reliģijas filozofijā Hefdings rakŗta: „Kanta filozofijai mums japateicas par vērtibas problema pastāvibu pret atziņas problemu. Viņŗ mums mācija izŗķirt vēerteŗanu no izskaidroŗanas. Kants gan runā beeŗaki par mērķeem, nekā par vērtibām, bet skaidri saprotams, ka mērķa jēdzeenam ir vērtibas jēdzeens par pamatu, jo cilveks tik to var uzŗtādīt par mērķi, ka vērtibu viņŗ atzinis.“ Senak runaja par labumeem, pēc kuŗeem cilvekam jadzenotees, tagad valda domas, ka leetām pašām par sevi nepeemit tādas ipaŗibas, kuŗas saucam par labām, bet ka viņu labums atkaras no tā eespaida,

kādu tās atstāj uz mūsu stāvokli. Caur savu esamību veen leetas netop preekš mums vērtīgas, viņas tik tad mūs spēj eekustinat un aizgrābt, ja top par daļu no mūsu dzīves un stājas ar mums eekšējā sakarā. Tās pašas leetas un tee paši notikumi spēj izaicināt gluži pretejas jūtas pee dažādām personām un reizēm pat pee tām pašām personām dažados laikmetos. Sirmgalvjiem, peemēram, nepatik tas, kas bērneem, un vecumā cilveks beeži no ta novēršas, pēc ka viņš jaunībā dzinees ar sajūsmību. Ja cilveks spētu sevi eedomatees pilnīgi svabadu no visām tām jūtām, kuņas apkārtne un pasaule viņā modina, un mēģinatu tos iztēlot bez savas labvēlīgas vaj nelabvēlīgas, cerību vaj izmisuma pilnas apspreešanas, tad viņš eekļātu pilnīgā pasivitates un nejutības stāvoklī. Veenas univēruma daļas nozīme neatšķirtos no otras; visas leetas būtu bez jēgas, savadības, izteiksmes un atteecības. Tas ir katra cilveka sevišķs stāvoklis, kādu vērtību, interesi un nozīmi viņš dod pasaulei, leetām un personām. Pazistamākais un skaidrakais peemērs ir mīlestības uzbudinajums. Mīlestība ir tur, kur ta rodas, bet ja viņa nerodas, tad ta nav uzspeežama ne caur kādeem prātojumeem un loģiskeem peerādījumeem. Šekspirs savā lugā „Sapnis vasaras naktī“ rāda, ka mīlejošam cilvekam pat ēzelis ar savām gaņajām ausīm izleekas skaists un viņa i—a izklausās kā jauka, aizgrābjoša muzika. Itkā uzlēcošā saule pelekos mākoņus eeterpj purpura plivurī, tā mīlestība pilnīgi pārverš mīlejamo preekšmetu. Mīlestība rāda cilvekam visu pasauli citādā gaismā un leek tam sākt jaunu dzīvi. Jaunas debesis tam leekas spīdam pār jaunu zemi. Lidzigu pārmaiņu cilveka dzīvē spēj izdarīt citi uzbudinajumi, kā bailes, dusmas, greizsirdība, godkāriba, godbijība, grūtsirdība. Bet vaj tee eestājas, vaj ne, tas neatkaras no cilveka prāta. Grūtsirdīgajam, peemēram, leekas, ka pasaule ir bez nozīmes, sveša, tumša, nemīlīga, auksta, bez krāsām un bez jēgas. Peevedam še vairakas grūtsirdīgo pašleecības par savu nožēlojamo stāvokli pēc G. Dimā „Skumjas un preekī“. Veen atzistas: „Ir, itkā es dzīvotu citā gadu simtenī.“ Kāds cits saka: „Es visu redzu kā caur mākoņeem; leetas vairs nav tādas, kā agrak, un es pats esmu pārvertees.“ Vēl kāds: „Es leetas redzu un jūtu, bet tas man rādās tālu,

un beeszs plivurs aizklāj visu krāsu un izskatu.“ — „Kā ēnas cilvēki aizslīd man garām, un ko es dzirdu, tas man leekas atskanīgam iz tālas pasaules.“ — „Es neka vairs neatceros, cilvēki man rādās tīri sveši; ir, itkā viss, ko es redzu, nebūtu īsts, bet norisinātos uz skatuves. Ļaudis ir kā skatu spēletāji leelā teatrī. Es nezinu, ko ar sevi darīt. Es eju, bet kapēc? Viss saplūst preekš manām acīm, nekas neatstāj eespaidu.“ — „Es raudu neistas asaras, man ir neistas rokas; viss, ko es redzu, ir neists.“ Tām līdzīgas atzišanās beeži dzirdamas no melancholiķeem.

Nevajaga domāt, itkā pārmaiņas apkārtnes un pasaules vērtēšanā notiktos tikai caur slimībām un vecumu, tās atgādas arī citādi, dažreiz aiz grūti izskaidrojameem eemesleem. Par peemēru tai ziņā var noderēt grafa L. Tolstoja peedzīvojumi ap 50. dzīves gadu, kuŗus tas attēlojis savā rakstā: „Mana grēku sūdēšana“.

„Es pats nezināju, ko es gribēju. Es bijajos no dzīves; man bij eekšķīga dziņa to atmest, bet tomēr es no tās vēl kaut ko gaidīju. Pēc ārejeem apstākļeem es vareju būt ļoti laimīgs. Man bij kreetna seeva, kas mani mīleja un kuŗu es arī mīleju; labi bērni, leels īpašums, kas vairojās, bez ka es rokas peeliktu. No radeem un pazīstameem es tapu vairak kā jebkad ceenīts; draugi mani apbēra ar atzinību. Bez leelības es vareju sevi turet par slavenu. Es nebiju ne garīgi, ne meesīgi slims; gluži otrādi, man bij tāds fizisks un garīgs spēks, kāds reti novērojams manā vecumā. Es vareju plaut kā zemneeks un garīgi strādāt astoņas stundas bez pārtraukuma, nesajūtot sliktas sekas. Un tomēr neveenā no saveem darbeem es nevareju atrast nekādas jēgas. Es pats biju pārbrīnījees, ka tas agrak jeb kaut kad varejis būt citādi. Man bij jūtas, it ka kaut kas ar mani taisītu ļaunus un dumjus jokus. Var dzīvot tikmēr, kamēr ir aizrauts, apreibis no dzīves, bet tikko reibums pāreēt, tad redz, ka viss bijis ģeķīga vilšanās.“

Eepazīnušees ar to leelo nozīmi, kādu pasaule dabū preekš mums caur mūsu pašu vērtēšanu, lūkosim atzīmet starpību starp prāta jeb loģisko sreedumu un še uzrādīto vērtības sreedumu.

Katrs sreedums sastādas no subjekta un predikata, kuŗi atteecas veens pret otru vaj nu apstipriņoši, vaj nolee-

dzoši. Loģiskais un vērtības spreedums atšķiras veens no otra caur savu predikatu. Ja mēs, peemēram, spreedam: dzelzs ir ceeta, tad subjekta veetu eeņem lēetas jēdzeens „dzelzs“, un predikata veeta stāv ipašības jēdzeens „ceets“. Abi jēdzeeni saveenoti spreedumā. Tas ir loģisks spreedums.

Taisot spreedumu: ceetsirdiba ir neģēliba, vaj: cik skaists ir rozes zeeds! — ari atrodam subjekta veeta jēdzeenu, bet predikats ir saveenots ar jūtu izteiksmi, kas leecina, ka apspreedējs eekšķīgi aizrauts un eekustinats no ta, ko viņš apspreež. Tas ir vērtības spreedums. Tā tad varam sacit: loģiskā spreedumā saveenotam divus jēdzeenus, vērtības spreedumā kādu jēdzeenu ar jūtu izteiksmi.

Loģiskais spreedums sastādās veenīgi caur domašanu; domas izšķiņ par abu jēdzeenu saderibu vaj nesaderibu. Vērtības spreedums ceļas domām un jūtām kopīgi darbojotes. Protams, ka vispirms vajadzigs apspreedzamo preekšmetu skaidri atzīt, tikai tad jūtas skubina, vaj nu viņam peekrist, vaj to atmet. Loģiskais spreedums ir auksts, tam vajaga būt aukstam, jo citadi jabaidās, ka iztelošanā var tapt trauceta un tā notikt nepareiza jēdzeenu saveenošana. Vērtības spreedums turpretim nevar nemaz izceltees bez jūtām. Kas pirmajā gadījumā ir trūkums, tas šē ir vajadziba. Kur taisa vērtības spreedumu, tur katru reizi ir jūtu norisinajums par pamatu, kas darbojas vaj nu stipraki, vaj vājaki. Starpibu starp loģisko un vērtības spreedumu varam, peemēram, novērot izpetot zinamas skaņas no akustikas stāvokļa un klausoteles uz tām ar muzikalisku interesi, aplūkojot kādu parādibu dabā ar pētneeka skatu un raugoteles uz to ar dzejneeka sajūsmibu, izskaidrojot cilveka darbibu psiholoģiski un apspreedžot to no moraliskās puses.

Vērtības spreedumā var izšķirt trīs pakāpes: 1) skaidru vērtējamā preekšmeta atzīšanu; 2) jūtu ceļšanos un 3) izšķiršanos par apspreedžamā preekšmeta vērtibu vaj nevērtibu. Cik dažadi ari nebūtu atsevišķee vērtības spreedumi, galu galā tee var peederet tikai veenai no divām pretejam šķirām, no kuŗām pirmā aptveņ peekrišanu, at-

zišanu, patikšanu, otrā — atmešanu, smādešanu, nepatikšanu.

Loģiskais jeb prāta spreedums grozās ap teoretisku atzišanu, vērtības spreedums ap praktisku izšķiršanos par kādas leetas, personas, notikuma, stāvokļa vērtību vaj vērtību. Pirmajā gadījumā prasam pēc skaidras atziņas, otrā — pēc vērtības. Tur pavairojam savas teoretiskās zinašanas, te dabujam papildinajumu pee ta, kas jau atzīts. Vērtības spreedums nepaplašina mūsu zinašanas, bet leecina, ka mēs nākuši pee atziņas par mūsu atteecibu pret dažādām leetām, personām, notikumeem un stavokļeem. Ziniska aplūkošana, kā: fizikaliska, ķimiska, fizioloģiska, psiholoģiska, lai ta būtu deezin cik rūpīga un pamatīga, pati kā tāda neved pee vērtības spreedumeem. Dažreiz ta taisni no teem attura un attalina. Loģiskee spreedumi, kā peemēram: kaupiņš ir rūpulis, ķilda ir divu gribu nesaskaņa, — ir tīri sausi domu procesi; bet cilveka eekšējā līdzdalība tūlit nomanama, ja dzirdam: kaupiņš ir reebigs rūpulis; cik nejauka ir ķilda!

Jutu izteiksme nepastiprinās caur peerādijumeem un nepamazinas teem trūkstot. Peerādijuma veetā var tikai izskaidrot apspreežamā preekšmeta dažādās daļas, sagaidot, ka pee tam eestāsees zinamas jūtas. Ja tās parādas, tad talaki peerādijumi ir leeki. Bet ja jūtas neeestājas, tad ari visi peerādijumi neka nelidz. Zamareeša želsirdibu var deezin kā slavet par cēlu, īstenībā zamareeša darbs cilvekam tik tad top par cēlu, ja tas pats jūtas eekšķīgi skubinats darit pēc zamareeša preekšzīmes, vaj vismaz neleedz tam savu eekšķīgo peekrišanu. Še parādas leels grūtums apziņas audzinašanā un izglītošanā. Vērtības spreedums var eeterpt vārdos, vārdus var pakaļ runat, bet ja vārdeem nepeeveenojas paša tikumīgās jūtas, tad tee paleek bez nozīmes tikumīgā attistībā. Tadeļ katra tikumības un reliģijas mācība ir nedzīva, ja ta nespēj izaicināt atteecigas jūtas. Pat vispilnīgākā mācības metode bez jūtām neradis neka vairak, kā tukšas skaņas bez atsauksmes un atbalsa.

Viseem vērtības spreedumeem nav veenads svars un nozīme. Citi atkaras no apspreeđeja katrreizejam teeksmem, eedvesmām, vēlešanās un eekārošanas; tee mainās ar katra cilveka eegribām un mērķeem, tee ir nejauši un

grozīgi. Citi vērtības spreedumi ir mazak atkarīgi no cilvēka meesas un dvēseles stāvokļa vaj slimigeem eespai-deem; tee sastādas caur eekšeju nepeecešamību, svābadi no pašu interesēm, dažu reizi pat pret cilvēka paša gribu. Labaka pārskata dēļ eedalisim vērtības spreedumus četrās grupās, no kurām katrā izšķīrāmas divas pretības: 1) hedonistiskais spreedums: patīkamais un nepatīkamais (reebi-gais); 2) utilitaristiskais: derīgais un nederīgais (kaitīgais); 3) estētiskais: daiļais un nejaukais un 4) etiskais: labais un ļaunais (sliktais).

Meesīgi patīkamais un arī derīgais modina apspree-dejā kāribas. Rozes patīkamā smarša un atspirdzinošā peldēšanās itkā aicināt aicina cilvēku tos eekārot un no-drošināt sevīm viņu leetošanu un izmantošanu. Ši eekāro-šana ir nepastāvīga, visai grozīga, atkarīga no cilvēku mee-sas un dvēseles katrreizejā stāvokļa. Beežām un peepešām pārmaiņām padots arī derīgā jēdzeens. Uz neapdzīvotas salas zelta gabalam nav preekš cilvēka nekādas vērtības; viņa vērtība rodas tikai satiksmē ar citeem cilvēkeem. So-mija granīta blūķi beeži ir par leelu kavekli zemkopjeem, un tee ar svedreem vaigā pūlas no viņeem notirīt savus laukus, bet Peterburgā par to pašu granītu maksā labu naudu. Mežā veselu koku dažreiz maz vērtē, pilsētā to pārdod pēc pēdām un pat pēc collām. Spainis ūdeņa pee avota, ezera, upes leekas tīri kā bez vērtības, bet ceļi-neekam tuksnesī viņš nereti ir visudārgākā manta. Pee mums atgādas, ka rudenos labību lēti pārdod, bet pava-saļos, kad trūkums māc un sēklas aptrūkst, pērk labību, maksājot par viņu divkārt dārgak un vēl vairak, nekā ru-deni. No ta redzams, ka derīgā jēdzeens atkarīgs no sa-vadeem apstākļeem un saistīts ar domām par izdevību un panākumeem. Spreedumi par meesīgi patīkamo un derīgo atteecas uz cilvēka ārejo labklājību, tadēļ tos var saukt par naturaleem jeb materialeem vērtības spreedumeem. Savas grāmatas pirmajā daļā, runājot par hedonismu un viņam radneeciško utilitarismu, aprādijām plašak, ka meesīgi pa-tīkamais un derīgais nevar būt par morales mērauklu. Te gribam tikai īsumā atkārtot rezultātu: Patīkamais un de-rīgais nevar tadēļ noderēt par morales pamatu, ka abi ir tīri relatīvi jēdzeeni, kas padoti pastāvīgām peepešām pār-

maiņām un vairak atteecas uz cilveka meesigo un ārejo labklājību, nekā viņa eekšejo, garigo dzīvi.

No materialeem vērtības spreedumeem par patikamo un derigo nošķirami idealee spreedumi par daiļo un labo.

Robežas starp materialeem un idealeem vērtības spreedumeem nav veegli un droši noteicamas. Vispārīgi var tikai sacīt, ka no daiļā un labā modinātā labpatikšana ir svabada no eekārošanas. Mēs nepeekritam daiļajam un labajam tadēļ, ka mēs tos eekārotu, bet tadēļ, ka viņi ir tādi, kādi viņi ir. Zvaigznes cilveks nekāro, bet preecajas par viņu spožumu. Daiļais un labais grib būt veenadas un pastāvīgas peekrišanas preekšmeti. Daiļuma un tikumības ideali, kaut gan ir neatkarīgi un atšķiņas caur savu dabu veens no otra, tomēr peeder pee jēdzeena par vērtīgo, kuŗam pašam par sevi vajadzētu būt, neraugotees uz apstākļeem un noteikumeem, kādos tas parādas. Bez šaubām, ir daiļajam ar labo ir sava kopīga sakne. Eeraugot skaištu gleznu, aplūkojot peevilcīgu tēlu un dzirdot labu muziku, eekšķīgi itkā atmostamees, dvēsele eeeet augstakā un tak viņai pazīstamā sferā; cilvekam ir tā ap sirdi, itkā viņam vajadzētu ražot kautko līdzīgu, ja tikai būtu ārejā spēja. Tādās jūtās ir kaut kas bezgalīgi cēls, kas leecina, ka dvēselē mājō labaki un augstaki spēki. Līdzīgu eekšēju pacilašanu varam novērot, ja jūtamees skubināti uz kreetnu darbu, vaj esam par leecineekeem pee citu labeem darbeem. Tā te, kā tur dziļš, eekšejš apmeerinajums, kas stāv pāri par kāribām un kaislibām, svabads no aprēķina par paša labumu un kaiti. Jau senee greeķi pazina tuvo radneecību starp daiļo un labo. Viņi deva tai nosaukumu: „kolaka gatija“, t. i. daiļais un labais. Starp vācu dzejneekeem sevišķi minami Herders un Šillers, kas daiļuma kultā eeraudzija drošako tikumības pamatu. Šim uzskatam nav trūcis aizstāvju filozofijā. Eevērojamakee starp viņeem ir: Šeftsberijs, Herberts un jaunakā laikā vesela virkne filozofu, kas seko Herberta virzeenam. Tomēr neskatotees uz kopīgo sakni un tuvo radneecību, daiļais un labais jašķiŗ un katram no viņeem jaerāda patstāvīga veeta un nozīme.

Aplūkojot estetiskā vērtības spreeduma patstāvību, tas janorobežo neveen pret jēdzeenu par labo, bet arī par

derigo. Daiļo beeži samaina ar derigo. Ir teesa, ka abi jēdzeeni dažreiz sedzas, bet veenmēr tas nenoteek, un tadēļ nav pareizi noardīt robežu starp viņeem, neeevērojot viņu savadības. Ar derigumu vaj nederigumu veen nevar izskaidrot pat ne veenkāršako estetisko darbību. Ceļotaji un pētneeki nereti top pārsteigti, atrodot pee mežoņeem un maz civilizētām tautām pinumus pēc stingri noteikta mustura, kārtīgi eeriķotas puķu dobes un rindās stādītus kokus, pee kam dabū dzirdēt izskaidrojumu, ka bez noteiktas sistēmas stāditi koki un nekārtīgi eeriķotas dobes nepatīkot un reebjot acīm. Noticees, ka cilveki, kas peedzimuši neredzīgi, bet vēlāk caur operaciju dabujuši acu gaīšumu, atzīstas: kārtīgi ķermeņi teem patīkot labak, nekā nezimetriskee, kaut gan nezinot pateikt šādas paradības eemeslu. Šis zimetriskais, kārtīgais, harmoniskais, daiļais nav saveenots ar meesigo patiku un vispārigo derigumu, bet dibinas uz teešeem estetiskeem vērtības spreedumeem. Japeņeem, ka cilveks savā attīstībā nonāk tādā stavokli, kur zemās, meesīgi patīkamās, egoistiskās intereses atkāpjas un pamazitem stājas spēkā citi spreedumi, kas atzīst kaut ko par daiļu, neraugotees uz viņa derigumu. Mati un bārda top visadi izgreezti, sapīti un noskūti; ausis, lūpas un deguns top izurbti; acu plakstiņi izrauti, kājas un vidus sažņaugti un sakropļoti; meesa dedzināta, izgreezta un izkropļota, un viss tas noteek skaistuma dēļ! Pat nepeeceesāmi vajadzīgee zobi netop taupiti: skaistuma nolūkā tos novīlē smeilus un īsus, visadi izkrāso un reizēm pat izrauj. Meklējot pēc daiļa, cilveki pastrādajuši un pastrādā daudz ģeķību un aplamību. Tikai nedaudzeem apdāvināteem indivīdeem un tautām palaimejas daiļo patstāvīgi atrast un attēlot; bet ja tas reiz atrasts, eeraudzīts un saprasts, tad tam dod preekšroku pret nejauko, nebaidotees pat no eevērojameem upuņeem.

Norobežojot daiļo no tikumīgi labā, jasaka, ka starpība starp abeem jēdzeeneem parādas viņu atteecībā pret personību. Tikumīgi labais nav domājams bez ceeša sakara ar personību, daiļais var pastāvet pats par sevi. Daiļumu dabā, pēemēram, varam tikpat labi apbrīnot, izjust un izbaudīt, kā no cilvekeem radītās mākslas formās. Tikumīgais darbs teeši spīd atpakaļ uz viņa daritaju. Tikumīgās

apziņas vērtība nav šķīrāma no viņas personīgā neseja. Gluži citādi tas ir ar mākslas darbu. Tas atdalas no sava autora un leecina patstāvīgi par sevi. Mākslineeks nevar glābt savu darbu ar savu personu. Varbūt tikai uz īsu laiku, it kā apmulsumā, slavena mākslineeka vārds spēs sargāt viņa neizdevušos darbu. Bet ilgu mūžu tāds darbs nepēdzīvo. Gadu simteņi turpretim nav spējuši iznīcināt senatnes un renesanses laikmeta statuju un gleznu vērtību, veenalga, kas viņas ražojis. Eespaids, kādu tās atstāj uz aplūkotāju, neatkaras no mākslineeka, bet no paša ražojuma. Publikas vairums, apmeklejojot muzejas un gleznu galerijas, gan mēdz arī tagad vispirms lūkot pēc mākslineeka vārda, un tad pēc tam pamest acis uz viņa darbu, bet tāda iztūrešanās leecina tikai par domu kūtrību un ērtības mīlestību; nevēžodami patstāvīgi spreest, cilvēki ļaujas vadītees no aizspredumeem. Aizrādīt var vēl uz veenu savādību, kas atšķir estētisko spreedumu no etiskā: ja kādam cilvēkam nav peeteekoši attīstītas saprašanas preekš muzikas, dzejas un citām mākslām, tad tas var izaicināt gan nožēlošanu, varbūt arī smādešanu un pārmetumus, bet nesaceļ tādus traucejumus kopdzīvē ar citeem, kā tikumības trūkums. Cilveki atzīst, ka katrs nav aicināts uz mākslineecisku darbību un mākslas baudījumu saprašānu, bet tikumīgu griebešanu un darišanu prasa no katra. Mākslineeciska nodarbošanās atkaras no cilvēka paša patikas, tikumība padota augstakai instancei un stāv pāri par individuālo patvaļu. Tikumības prasījumi tadēļ arī kategoriski, pavēloši, noteicoši mākslas prasījumi — kondicioneli, atkarīgi no zinameem noteikumeem. Peekrišana vaj nepekrišana cilvēka moraliskam virzeenam ir saistoša, mākslineeciska darbība ir svabada no peespeestas apspreešanas.

Ir mēģināts tikumīgi labo, tāpat kā daiļo, atsavināt no patīkamā un derīgā, vedot to sakarā ar cilvēka patmīlību un dzišanaso pēc laimes. Ir teesa: tikumīgais dzīvē beeži izrādas par derīgo un patīkamo, bet tomēr tās ir veltas pūles, mēģināt izskaidrot tikumību veenīgi no patikas un derīguma principeem. Eedomasimees tikumīgu karakteri: vaj viņš būs laimīgs? Peeņemsim, ka viņš pats ar sevi būs apmeerināts, bet nostādīts šinī pasaulē, kur tam jāredz visāda netikumība un labuma trūkums, tas sajūtīs dziļas

sāpes un taps varbūt par pesimistu. Tikumīgi mazak at-
tīstīti cilvēks par tādām leetām tik daudz nedomās un būs
toteesu vairak meerā ar pasauli. Peemēra deļ aplukosim
labvēlības ideju. Labvēlīgais ,cilvēks novēro pasaulē tik
daudz ceešanu, ka tās neveenam nav eespējams novērst;
viņam nekas cits neatleek, kā klusa līdzdalība ar cilveku
sāpēm un dziļa līdzjūtība ar ceetejeem. Tās neder ne
viņam pašam, ne citam, un neveenam neceļas no tām la-
bums; raugotees no derīguma stāvokļa, viņa sāpes atzi-
stamas par veltīgām. Mazak labvēlīgs cilvēks tādas sāpes
nepazīst un ir tai ziņā laimīgaks. Pee mežoņu tautām un
cilvekeem ar notrulīnātu tikumības apziņu nereti sastopama
tik attīstīta paštaisnība un tāds dziļš apmeerinājums ar
sevi, kādu nepazīst cilveki, kas nopeetni un apzinīgi dzenas
pēc tikumīga ideala. Skaidri redzams, ka veenkāršs aprēķins
par patīkamo vaj nepatīkamo nespētu cilveku vest pee
tikumības.

Tikpat neizdeves ir mēģinājums izskaidrot tikumību
ar derīgumu. Tikumīgais spreadums, peemēram, nosoda
pašnāvību. Spreežot pēc derīguma, vajadzētu pašnāvību ne-
veen aizbildinat, bet pat cildinat, ja cilvēks, redzedams iz-
sīkstam savus garigos un meesigos spēkus un atzīdams, ka
viņš nav vairs spējīgs kalpot ne sev, nedz sabeedribai, no-
lemj brīvprātīgi atsacitees no dzīves un pats tai darit galu.
Grūti saskaņot ar derīguma principu gādību par neizdzed-
dinami slimeem, veecem, nespējneekeem un kroņleem. Pa-
šeem apgādamajameem ar to sagatavo varbūt maz preeka,
sabeedribai uzkrāj eevērojamus izdevumus, nedodot tai
nekādas cerības, ka ta par saveem pūliņeem varēs jebkad
dabūt atlīdzinājumu. Kāds sakars ar derīgumu ir pašai-
leedzīgai peenākumu izpildišanai, no kuņas neatlec neveen-
nam nekāds labums, vaj drošsirdībai, kas dodas redzamās
breesmās bez mazakās cerības uz glābšanu? Nav grūti at-
rast vēl vairak peemēru, kas leecina, ka tikumīgais un deri-
gais ir šķirami jēdzeeni. V. Vunts domā, ka tikumības
pirmee dīgli meklejami nevis derīguma principā, bet cilveka
teeksmēs un godbijības jūtās, kas sastopamas pee visām
tautām, pat uz zemakās kulturas pakāpes un sneedzas tik
dziļā senatnē, cik tāli veen uzglabājušās ziņas par cilveku
kopezīvi. Šis pirmatnejās jūtas atteecas uz dažadeem

preekšmeteem: godbijības jūtas uz deevibu un pārcilve-ciskām būtēm, teeksmes jūtas uz līdzcilvekeem; no pirma-jām attīstas reliģiskā, no otrām sabeedriskā dzīve, bet abas kopā ved pee tikumības.

Kā koka lapa teecas pēc saules un gaismas, tā cilveks pēc cilveka, kaut arī veenam no otra neka noteikta ne-vajadzētu. Šo teeksmi varam starp citu ļoti labi novērot pee bērneem: tee pārvar savu stipri attīstīto pašmilibu, atdod savas rotaļu leetas, ja tik caur tām cer pee sevīm saistīt sevīm līdzīgu beedri. Cilveki, kas caur nelaimīgeem dzīves apstākļeem nošķirti no sabeedribas, ilgotees ilgojas dzirdēt cilveku balsi, kāro redzēt cilveka vaigu, pat cilveka tuvums teem izleekas jau par laimi, lai arī caur to viņu stā-voklis nekādi negrozītos. Bet ja kādam jāatzīstas: man nav neveena cilveka! tad tāda apziņa spēj sagatavot neiz-sakamas ceešanas un novest cilveku pee izmisuma. Pa-teicotees cilveka teeksmei pēc cilveka, izaug savstarpeja labvēlība, gādība un palīdzība. Ar teeksmes jūtām savee-nojas godbijības jūtas. No deevības tās pamazītem pārceļ uz sabeedribu un viņas reprezentanteem, kā: vadoņeem, vir-saišeem, ķēniņeem un citeem sabeedribas preekšstāvjeem. Kā sakumā cilveks aiz godbijības centās izpildīt deevu liku-mus, tā aiz godbijības viņš loka savu gribu pēc preekšnee-cības pavēlēm. Paklausība kopīgai gribai ir kā kāds upurā veids, kas uzglabajees līdz mūsu laikeem. Godbijības un teeksmes jūtas ir divi spēcīgi asni, kas laiž jaunas atzalas, attīstas par kuplu stādu un nes ar laiku daudz krāšņu augļu.

Saveenotas ar peekrišanas vaj nepeekrišanas uzbudi-najumu, godbijības un teeksmes jūtas ved pee moraliska spreeduma, kas cilveces tālakā attīstībā visadi izveidojas, paplašinas, padziļinas un noskaidrojas; bet visi spreedumi par dažādeem labuma un ļaunuma veideem tomēr dibinas uz jūtām, kas izaicinātas caur ārejeem eespaideem un pavadītas no patikšanas vaj nepatikšanas afekta. Moraliskajos spreedumos izteicas pastāvīga peekrišana vaj nepeekrišana; ko veenā gadījumā atzīst par labu, tas nedrīkst būt otrā ļauns, bet tam vajaga būt vispārigam un preekš katra derīgam. Moraliskee spreedumi noteic mūsu gribēšanas, vēlēšanās un teekšanās vērtību, stāv pāri par patvaļu, ir bezpartejiski un svabadi no sāņu interesēm. Katrs zin, ka mēs dažureiz

kaut ko slavejam vaj smādejam, pat pret savu gribu, tadēļ ka citadi nevaram. Ja kāds sevi peeķeņ pee netīrām domām, meleem vaj nepateicibas, tad, gribot negribot, jasmāde pašam sevi. Patmīliba gan mēģina aizstāvētees, bet tas neka nelīdz. Nekāda pašaizbildinašanās, nekāda prātošana nespēj cilveku attaisnot, tam janosoda pašam sevi. Citu reizi atkal nespējam otram leegt atzinību, kaut ari viņa persona mums nebūt nav patīkama. Moraliskais vērtības spreedums nosaka bez leekulības, neraugotees uz derīgumu un nederīgumu, algu vaj sodu, pat pret paša gribu, valdošām domām un pastāvošēem likumeem: tas ir labs, tas darams; tas ir ļauns, tas atmetams.

Avotu, no kuņa ceļas šee nepeelūdzamee spreedumi, apzīmejam par sirdsapziņu.

b) Sirdsapziņas jēdzeens un viņa celšanās. Cik leelas grūtības saveenotas ar jēdzeenu par sirdsapziņu rāda starp citu tas daudzās dažādās domas, kas izteiktas par šo jautajumu. Veeni mekle sirdsapziņu jūtās, otri uzbudinajumā, trešee to uzlūko par tīkumigo spreedumu, citeem ta ir dziņa, vēl citeem cilveka sevišķa eekšeja spēja izšķirtees starp labu un ļaunu. Var sacīt, ka katrā no šēem uzskateem slēpjas zināma daļa patesības; dažos gadījumos tādas definīcijas pilnīgi pareizas, bet citos gadījumos atkal izrādas, ka tās ir nepilnīgas un veenpusīgas. Pēc dažu filozofu domām sirdsapziņas saknes meklejamas ļoti dziļu. Aizrādit te gribam uz amerikaneeti V. Dzemsu (James). Viņš cilveka apziņu eedala vairakos apcirkņos, no kuņeem pirmo varetu apzīmet par A, otro par B un tā tālak. Apcirknis A būtu ta parastā apziņa, ar kuņu cilvekam pastāvīgi darišana; ar to ari mēs esam jau tuvak eepazinūšees. Apcirknis B būtu kāds plašāks un tālāks lauks, kur atrodas viss tas, kas cilvekā saistīts, vaj paslīdejis viņam nemanot gaņam. Tur uzglabajas mūsu acumirkligee eespaidi, tur meklejamas saknes mūsu dziņām un kaislibām, mīlestībai un eenaidam, kuņu dziļakee cēloņi mums beeži paleek apslēpti. Tur ceļas mūsu uzskati un hipotezes, aizspreedumi un mānticība, eeskati un pārleecība, veenu vārdu sakot, visa ta dvēseles darbība, kas nav izskaidrojama ar tīru prātu veen. Šai apziņas apcirknī tad būtu meklejams ari sirdsapziņas īstais avots. Citi filozofi

klaji atzīstas, ka sirdsapziņa ir noslēpums, misterija, kuŗas atklāšana nav iespējama caur zinašanu, bet veenigi caur tīcēšanu. Teoloģiskā morale pilnīgi atsakas no sirdsapziņas izskaidrošanas. Viņa tikai konstatē tās esamību, uzlūkodama to par Deeva balsi, par bauslibu, kas rakstīta cilvēka sirdī; galvenā kārtā viņa atsaucas uz apustuļa Pavila vārdeem romeešu grāmatā 2, 15: „Tee paši (t. i. pagani) tad rāda bauslibas darbu esam eerakstītu viņu sirdīs caur to, ka viņu zinama sirds viņeem dod leecību, un domas sava starpā vaj apsūdzas, vaj aizbildinas“. Teoloģiskā morale turās pee uzskata, ka Deevs uzlūko cilvēku sirdis, pazīst viņu domas un atgādina teem caur sirdsapziņu, kas labs, kas ļauns, kas darams, kas atmetams. Tadēļ daudzās valodās apzīmē sirdsapziņu ar jēdzeenu, kas izteic līdzzinašanu, kā, peemēram, greeķu: syneidesis, latiņu: conscientia, franču: la conscience, angļu: conscience, vācu: Gewissen (Mitwissen) tulkots no latiņu conscientia, kreevu: совѣсть, latveešu zinama sirds. Teoloģiskās morales uzskatam par sirdsapziņu visplašākā peekrišana neveen ikdeenišķā dzīvē, bet ari literatūrā; tādā nozīmē sirdsapziņas jēdzeens visbeežak apstrādats un dzejā daudzkārt apdzeedats. Leelā domu starpība uzskatos par sirdsapziņu leecina tiklab par grūtībām, kas saveenotas ar šo jēdzeenu, kā ari par to svarīgo nozīmi, kādā sirdsapziņai eerādama etikā. Sirdsapziņa ir tās dvēseles process, pret kuŗu neveens nevar izturetees veenaldzīgi un paeēt tam gaŗam bez eevēribas. No katra tas prasa zinamu izšķiršanos: veens uzlūko sirdsapziņu par tīru automatu, kas ar abzolutu drošību nosaka: tas labs, tas ļauns; otram viņa ir gluži relatīvs jūtu norisinājums; vēl citam ta ir kaitīga parādība, kas kavē cilvēkam enerģiski darbotees un brīvi sekot prāta prasījumeem. Ari mums ceļas jautājums: kādu stāvokli eeņemsim pret sirdsapziņu? Lai atbildetum uz šo jautājumu, jaatgreežas pee vērtības spreedumeem.

Vērtības spreedumi var zīmetees uz leetām, notīkumeem, stāvokļeem, personām un viņu gribu. Etiskais vērtības spreedums veenumēr atteecas uz personu, vaj nu citu, vaj mums pašeem. Pašvērtešana atšķīras caur to no citu personu vērtešanas, ka apspreežam neveen savas gribas rezultatu un iznākumu, bet ari gribas virzeenu, karakteri un

gribas motivus, kas izteicas karakterī. Te der atgādatees, ko agrāk esam sacījuši par gribas motiveem: tee ir tee tu-vakee locekļi gribas cēlonības virknē, kas teeši noteic gribas darbību. Pētot motivus, nepūlamees uzmeklet gribas dziļākās saknes un pirmos cēloņus, jo tāds darbs būtu bez sekmēm, bet peegreežam vēribu tikai teem cēlonības locekļem, kas dara teešu eespaidu uz gribas darbību. Katrs motivs sastāv no izteiles un jūtu satureem; ja apziņā darbotos tikai viens motivs, tad viņš katreiz arī novestu pee tās gribas darbības, kuŗu apzīmejam par dziņu. Bet mēs zinām, ka apziņā cīnas vairaki motīvi dēļ uzvaras. Ja kādu motivu jūtu un izteiles saturī saveenojas ar peekrišanas vaj nepeekrišanas afektu, tad tāds motivs top par imperativu, t. i. pavēli un mēdz eegūt virsroku par veenkāršēem jeb kā viņus var saukt impulsīveem, t. i. skubinošēem motiveem. Saņemot kopā te aprādīto, varam sacīt: sirdsapziņa nav specifiska, sevišķa eekšeja spēja blakus mums jau pazīstamajēem apziņas satureem, bet īpaša gribas motivu attecība, kas parādas vaj nu impulsīvo motivu cīņā pret imperatīveem, vaj dīveem un vairakeem imperatīveem motiveem cīnotees savā starpā. Paskaidrosim cīņu starp dažādeem gribas motiveem ar pāris peemēreem: Izsalcis cilvēks redz pārdotavā visādas ēdamas leetas; naudas tam nav, ko pirkt, bet pārdevejam nemanot, viņš tās veegli varetu peesavinatees. Tas ir stiprs impulsīvs motivs. Ja tas veen darbotos apziņā, tad viņš neizbēgami vestu cilvēku pee zādzības. Bet parasti viņam stājas pretīm imperatīvs motivs: zādzība ir nozeegums, grēks! Apziņā iztēlojas sods, nicinašana un eekšķīgee pārmetumi; ja teem peeveenojas reebuma jūtas pret zādzību, kas top pavadītas no nepeekrišanas uzbudinājuma, tad izsalkušais drīzak ceetis badu, nekā taps par zagli; tad imperatīvais motivs pārvarēs impulsīvo. Bet ja iztēle par zādzības sekām nepilnīga un neskaidra, reebuma jūtas pret nozeegumu notrulīnatas un nepatīkšanas uzbudinājums pret zādzību mazaks nekā peekrišanas afekts izsalikuma apmeerīnāšanai, tad cīņa nobeigsees ar impulsīva motīva uzvaru un novedīs cilvēku pee nozeeguma. Nemsim citu peemēru: Dzelzsceļu eerēdņēem pavēlets stingri raudzītees, ka neveens pasažeers nebrauktu bez peenācīgas biļetes; eerēdņi no brīva prāta uzņēmušees šādu peenākumu un ap-

solijušees apzinīgi to izpildīt; stingra pasažeeru kontrolešana ir preekš katra no viņiem imperatīvs motivs, kuŗam jāseko bez šaubīšanās. Pēc kontroles izrādas, ka vilceenā ir nespējīga vecīte bez biļetes; naudas viņai nav, ko biļeti pirkt, viņa raud, ka svešumā caur nāvi pazaudejusi visus savus peederīgos un tagad greežotees atpakaļ uz dzimteni. Ko eērēdnim darīt? Viņš pats nespēj vecenītei līdzet; publika šādā gadījumā izturas varbūt veenaldzīgi. Vaj rīkotees ar vecenīti pēc likuma, izleekot to tuvākā stacijā no vagona un vedot ar nākamo vilceenu atpakaļ? Tas saskaņetu ar pirmak uzrādīto imperatīvo motivu. Bet nereti šim pirmajam motivam stāsees pretim otrs imperatīvs motivs, kas teiks: sargees no neželības un ceetsirdības! Vaj pēdejaiss imperatīvais motivs ņems pārsvaru par pirmo, tas atkarasees no vairakeem apstākļeem, kā: eērēdņa individualitates, karaktera virzeena, tās uzticības, kādu viņš pēešķirs vecenītes vārdeem, un tām jūtām, kādas viņā spēš modinat nelaimīga cilvēka asaras. Daudzi atradīs par tikumīgi pāreizī, ja eērēdnis šādā gadījumā vairak cilvēks, nekā amata vīrs. Kā turpmak redzesim, tad morales teorija nevar pēekrist tādām cīņas iznākumam starp diveem imperatīveem motiveem, jo līdzjūtība ir individuals peenākums, kamēr uzticība amatā zociāls, tā tad plašaks peenākums, un kur noteekas konflikts starp šaurakeem un plašakeem peenākumeem, tur preekšroka jādod pēdejeem. Bet par to plašak citā veetā. Te gribam turetees pēc gribas motiveem, starp kuŗeem izšķīřam impulsīvos un imperatīvos. Aplūkojot tuvak imperatīvos gribas motivus, atrodam tanīs visas tās sastāvdaļas, kas mums jau labi pazīstamas no vērtības spreedumeem un proti: 1) skaidru apspreežamā preekšmeta atzīšanu, 2) jūtu mošanas un 3) izšķīřanos par viņu vērtību vaj nevērtību. To eevērojot, varam tagad dot šādu sirdsapziņas definīciju: Sirdsapziņa ir gribas motivs (pamudinājums), kas, saveenojotees ar tikumīgo vērtības spreedumu, tapis par imperatīvu, t. i. pavēli.

Ja imperatīvee motivi eet kādai darbībai pa preekšu, tad runajam par pamudinošo un pavēlošo sirdsapziņu; ja tee darbībai seko, tad — par pārmetošo un sodošo sirdsapziņu. Pamudinošā sirdsapziņa cilvēkam pastāvīgi atgādina, ka tam ir sava pašnoteikšanās spēja, ka tam vismaz

vajadzētu pašam brīvi izšķirtees preekš labā un vairitees no ļaunā, un ka cilvēkam tai ziņā daudz kas eespējams, ja tik viņš nopeetni pūlas un ceeši grib. Ne ikreizes sirdsapziņa ir stiprakais starp motiveem. Viņas darbība var tapt vājināta un uz kādu laiku pat pilnīgi apklusināta caur meesas un mantas kāribu, godkāribu un dažādām kaislibām; viņa var tapt aptumšota caur glaimeem, aprunašanu un izsmeešanu, bet tikko maldinošā migla izklidusi, sirdsapziņas darbība sākas no jauna. Var sacīt, ka sirdsapziņa darbojas gan rāmak, gan sparigak katrā cilvēkā, kamēr tas nav zaudejis savu eekšejo brīvību; bet ja par spīti viņas mājēneem un pavēlēm cilvēks rikojees citadi, tad nepaklausībai seko sirdsapziņas pārmetumi. Sodošā sirdsapziņa satreec un moka cilvēku, sacel veselu aukū viņa dvēsele un prasa no ta: nodibini savas dvēseles līdzsvaru, greez par labu, ko tu nozeedzees, un rikojees nākamībā pēc sirdsapziņas! Cilveka dvēseles mokas, kuņas tam sagatavo sodošā sirdsapziņa, ir beeži apstrādats temats pasaules literaturā. Par neapklusināmo ļaunās sirdsapziņu leecina uz Kainu zīmetee vārdi 1. Moz. 4., 14: Tekulis un begļis tu būsi virs zemes! Praveetis Jezaja raksta 66., 24: Viņu tārps nēnomirs un viņu uguns neizdzisīs. Greeķi personificēja ļauno sirdsapziņu atreebibas deeveetes furijās jeb eimenidās, kas glūn dvēseles dziļumos, sāk kustetees pēc ļauna darba, peepilda cilvēka dvēseli un nomoka to līdz nāvei. Meistariski attēlojis ļaunās sirdsapziņas ceešanas Šekspirs savās dramās, kā peemēram „Karali Richardā III.“, „Makbeta“ un citās. Pat līdz jaunakam laikam rakstneeki un dzejneeki nav apklusuši, apnikuši un apkusuši rakstīt un dzejot par cēlo eekšejo apmeerinājumu un laimi, ko izaicina saskaņa starp cilvēka darbeem un sirdsapziņu, kā ari par dvēseles nemeeru, uztraukumu un ceešanām, kas ceļas, nepaklausot sirdsapziņas pavēlēm un nicinot viņas mājēenus. Mocošeem sirdsapziņas pārmetumeem ir leela nozīme tikumīgā audzinašanā. Eekšejā vētra un dvēseles uztraukums uzleek cilvēkam neveen ceešanas, bet beedina to no ļauna, pamāca izturetees modriģi pret kāribām un kaislibām un skubina klausitees uzmanīgi uz sirdsapziņas beedinājumeem. Ši pastavigā modriģība un ceeša uzmanība sagādā ar laiku cilvēkam pārleecību, ka drošākā izšķir-

šānās tikumības jautājumos ir: uzticēties sirdsapziņas vadībai un sekot viņas pavēlēm.

No sirdsapziņas pārmetumeem radītās sāpes attecas gan uz vispārīgo cilvēka vājību un nespējību gribēt un darīt labu, gan uz apdomības un modrības trūkumu, kad cilvēks ļāvēes aizrautes, pavestees un apmānītees, bet visrūgtakas ir ceešanas, kas ceļas no apziņas, ka pats ir vainīgs, ka vareja rīkotees citādi, ja tik pats būtu nopeetnī gribējis un paklausījis sirds balsij. Sirdsapziņas pārmetumi ir totees' jo sīvaki, jo skaidrak cilvēks apziņas savu pašnoteikšanās spēju, jūt sevī spēku cīnītees pret ļaunumu un izšķīrteees preekš laba. No tam redzams, ka sirdsapziņas darbība stāv ceešā sakarā ar cilvēka eekšējo brīvību un raktera attīstību. Eekšķīgi brīvam cilvēkam ar nodibinātu rakteri ari sirdsapziņa ir jūtīgaka, skaidraka un noteiktaka. Kā visi pārejee cilvēka apziņas saturī, tā ari sirdsapziņa attīstama, izkopjama un izglītojama. Viņa nav dabas dēklis, kas cilvēkā darbojas ar negrozamu noteiktību no dzimšanas līdz miršanai. Cilveka tikumīgās attīstības gaitā izveidojas, noskaidrojas un eestiprinās ari sirdsapziņa. Dažādās pakāpes, kādas sirdsapziņa aizsneedz savā attīstībā, redzamas četrās imperatīvu motīvu formās. Visagrak parādas tādi imperatīvi motīvi, kas ceļas zem ziņameem eespaideem, kā: ārejas pavēles, tradīcijas un paradumi. Tos var saukt par spaidu imperatīveem jeb saheedrisko sirdsapziņu. Vēlak teem peeheedrojas un top ar laiku veenmēr spēģigaki tādi imperatīvi motīvi, kas rodas caur personīgā raktera tikumīgu izglītošanu un brīvu individuālo izšķīrēšanu. Šos varam apzīmet par brīvības imperatīveem jeb individuālo sirdsapziņu. Pirmajā gadījumā imperatīvee motīvi ir tīri instīktīvi bez paša cilvēka skaidras apziņas par viņu cēloņeem un sekām; pēdeajā gadījumā cilvēks dzenas pēc skaidri atzīteem mērķeem un paša sprausteem idealeem. Abas imperatīvu šķīras varam eedalīt divās apakšdaļās, tā ka pavisam dabutum četrās imperatīvu formas: ārejo un eekšējo spaidu imperatīvus, paleekamā apmeerīnājuma un, beidzot, personīgā dzīves ideāla imperatīvus.

c) Spaidu un brīvības imperatīvi. Spaidu imperatīvi pamatojas uz likumu, eerašām un v'su to autoritatī, kas

apņēmušees tikumigo kārtību uzturet un apsargat pret aizskāršanu caur individualo gribu. Vispirms eeaudzina vecaki un skolotaji bērnam ceenību pret likumu un parašām; vēlāk viņu veetā stajas sabeedriba, apspreežot savu locekļu izturešanos un darbību; tos slavejot un smādejot, godinot un kauninot. Ja ar sabeedribas spreaduma autoritati veen nepeeteek, tad teesa un preekšneeciba peedraud ar sodu par novēršanos no tikumīgās kārtības, beidzot arī deevības autoritate sargā tikumības likumus.

Šādā kārtā zankcionētās tikumības normas individs vispirms apzinas kā spaidu, pee kam ārejā spaida imperativi eeņem zemako pakāpi tikumīgā attīstībā. Tee rada cilvekos bailes, peedraud ar sodu par netikumigeem darbeem, pasargā no nozeegumeem un māca ceenit likumību. Darbi, kas saskan ar likumību, vēl nebūt nav uzlūkojami par tikumigeem, bet zinamu vērību teem nevar leegt, jo tee attur cilveku no tikumīgi peedauzīgas dzīves. Tos, kas paklausidami ārejā spaida imperatīveem, nesanak teešā sadursmē ar tikumigo kārtību, dēvejam par cilvekeem ar labu slavu. Galvenā viņu karaktera ipašība ir tīri negatīva: ta ir izvairīšanās no netikumigeem darbeem.

Soli tālak ved eekšejā spaida imperatīvi. Tee parādās sekošanā citu preekšzīmei, paša gribas audzinašanā, vingrinašanā un peeradinašanā. Tā kā šee imperatīveem tikumīgā dzīvē ļoti plaša nozīme, tad viņus sauc arī par moraliskeem spaideem. Moraliskā spaida motīvi pabalsta vispirms ārejā spaida imperatīvus viņu negatīvā darbībā un nes sevī dīgļus uz pozitīvu tikumības darbību: viņi skubina uz labdarību, sabeedriskeem un vispār derigeem darbeem, uzticību amatā un ģimenē un var caur labu preekšzīmi, radumu un vēlešanos dzitees citeem pakāļ, sasneegt tik augstu pakāpi, ka ikdeenišķā dzīvē tādu darbību grūti atšķirt no pateesas tikumības. Kristus laikmetā moralisko spaidu imperatīveem sekoja varizeji un tagad leekas no teem vaditees ļaudis, kuņus apzīmejam par peeklājigeem karaktereem.

Ja moralitate dibinas tikai uz šee aprāditeem spaidu imperatīveem, tad tai nav drošas pastāvības un ilgas izturības. Beeži peedzīvotš, ka cilveki ar labu slavu un peeklājīgu karakteri pazaudē tikumigo līdzsvaru, tiklidz tee

caur kādu nejaušu gadījumu top izsveesti iz parastajam sleedēm; nebūtu tāda ļauna gadījuma bijis, tad viņi varbūt pa godam būtu nodzīvojuši visu savu mūžu. Karaktera pretošanās spēja tādām breesmām nav eegūstama caur spaidu imperativeem, tur vajadzīgi citi motīvi, kas nav atkarīgi no svešiem eespaideem, bet meklejami paša cilveka apziņā. Tos saucam par brīvības imperativeem.

Pee šīs šķiras imperativeem vispirms skaitams paleekamā apmeerinajuma motīvs. Nōpeetnaki, dziļaki un tikumigaki cilveki allaž uzsvēruši viņa nozīmi un devuši tam preekšroku pret acumirkļa kairinajumeem un pārejošiem baudījumeem, neprasadami pēc paleekamā apmeerinajuma īsteem cēloņiem. Dzīvē izrādas, ka bezpatigee darbi sagādā pastāvīgaku apmeerinajumu, nekā egoistiskee. Paleekamā imperatīvs tuvu peesleenas spaidu motiveem: sanākot sadursmē ar teesībām un objektīvo tikumības kārtību, rodas uztraukums cilveka dvēselē, bet eeverojot saheedriskās tikumības prasījumus, vairojas eekšējs apmeerinajums. Starpība starp spaidu un paleekamā apmeerinajuma imperativeem ir ta, ka pirmajā gadījumā cilveks dara tikumīgus darbus, dzīdamees pēc labas slavas un cenzdamees eevērot peeklājību, pēdeajā gadījumā tas tikumībai peekrīt viņas pašas dēļ, izpilda viņas prasījumus tīri instinktīvi, nepētidams pēc viņas cēloņiem. Šādu karakteri apzimejam par kreetnu. Tikumīgi kreetnais, ceenidams tikumību viņas pašas dēļ, spēj turetees pretim daudzām kārdinašanām, kuņas neizbēgami k'lūp tee, kas rūpejas veenīgi par ārejo slavu un peeklājību. Bet tā kā tikumīgi kreetnajam trūkst kreetna eeskata par savas darbības galejeem mērķiem, tad peenākumu kolizija viņu padara nedrošu, leek tam sekot nejaušām dziņām un dažreiz atdot preekšroku mazak vērtīgām.

Sirdsapziņas attīstības augstākā pakāpe ir personīgā dzīves ideāla imperatīvs. Augstākais dzīves mērķis te top par mērauklu vīseem atsevišķiem darbeem. Tikai šī pakāpe ir pilnīga un apzīnīga tikumība. Sirdsapziņa te dabū pavisam citādu nozīmi. Sākumā cilveks mēro savas dzīves vērtību pee likumeem un parašām, uz šīs pakāpes viņš vērtē īsto dzīvi pēc sava sevišķā ideāla, un spaidu imperatīvi tam tapuši veenaldzīgi. Personīgais ideāls, izaudzis

no sabeedribas un apkārtnes dzīves noteikumeem, paleek gan sakarā ar savu laikmetu, bet tas var attālināties no vispārīgā dzīves uzskata, satura un virzeena. Sekodams savas dzīves idealam, cilvēks svarīgos momentos eedrošinas pat pārkāpt likumus un parašas, it īpaši tikumīgas attīstības ceļa jūtīs, kur tas, kas agrak uzlūkots par taisnību un tikumu, tapis par netaisnību un netikumību. Vadīts no dzīves ideala, cilvēks uzņemas cīņu ar pastāvošo kārtību, nesajuzdams par šādu konfliktu sirdsapziņas pārmetumus, bet atzīdams to par tikumīgu vajadzību. Objektīvajai moralitātei stājas pretim subjektīvā, izdaridama pastāvošo vērtību pārvērtēšanu. Ja cilvēks, kas dēļ sava personīgā dzīves ideala sanāk sadursmē ar apkārtnes un sava laikmeta objektīvo moralitāti, apdāvinats ar gaišu prātu un stipru gribu, tad izceļas tās cīņas, kas vēsturē noved pee leeleem dramatiskeem sarežģījumeem. Istee cilvēces varoņi veenmēr cīnijušees šo cīņu; tee sacēlušees pret konvencionālam vērtībam, pret pārdzīvotēem un neistēem idealeem, pret ārejo spīdumu un meleem, pret sāli, kas tapusi nederīga; tee sludinājuši jaunu patesību, rādījuši jaunus mērķus un idealus, centušees ar spīrgteem spēkeem dzīvi modinat un pacelt to uz augstakas pakāpes.

Veegli saprotams, ka tāda raktera formas var tikai mazak vaj vairak tuvotees idealai pilnībai. Šo tuvošanos apzīmejam par cēlu karakteri. Starp leelo daudzumu peeklājīgo un kreetno cilvēkū, kas iztaisa parasto sabeedrisko tikumību, atgadas kā leels retums cēli karakteri. Tee ir isti gara aristokrati, kaut gan paši par tadeem neizdodas, kā to mēdz darit cilvēki, kas intelektuālā ziņā drusku vairak apdāvinati, nekā parasts. Labs cēla raktera peemērs ir Zokrats. Pašatzīšana viņam bij tapusi par vajadzību, un to viņš mācija arī citeem. Līdzpilsoņu pamācīšanā Zokrats eeraudzija savu augstako peenākumu un īsto dzīves uzdevumu, no kuŗa nevarēja atteiktees, neņemot savai dzīvei dzīlako saturu. Apsūdzets par savu mācību, Zokrats veegli vareja glābtees, dodot solījumu, ka neturpinās savu mācību, bet rūgtais nāves zaļu bīķeris tam izlikās veeglak panesams, nekā atteikšanās no brīvi izvēlēta dzīves uzdevuma. Zokrata demonivus, uz kuŗu viņš veenmēr mēdza atsauktees, ir pēc savas dabas cilvēka apziņa par dzīves īsto mērķi un indivi-

dualo uzdevumu. Ja stipri attīstītas individualitātes skaidri atzinušas savas dzīves uzdevumu, bet leedzas to izpildīt, tad par šādu pretošanos tās sajūt rūgtus sirdsapziņas pārmetumus. Sekošana dzīves mērķim top pee viņeem par augstāko imperatīvu: es nevaru un nedrīkstu citādi. Šo spēju Ģete apzīmē par katras būtes apceetinašanās līniju; ta peemīt katrai cēlakai un dziļākai dabai: veenmēr zināt un apzinatees, ko cilvēks drīkst, nepārkāpjot pār savu dāvanu un spēku robežu. Ja cilvēks nodarbojas ar leetām, kas varbūt ir gluži nevainīgas un tikumīgi peelaujamas, bet nesaskan ar viņa dāvanām un garīgām spējām, tad eestājas dziļš nemeers ar sevi, kas ar laiku var pāreēt reebumā un dzīves apnikumā. Ar kādu pašuzupurešanos cēli karakteri dzenas pēc sava dzīves ideāla, rāda Orleanas jaunava. Viņa, uzaugusi lauku apstākļos un zemneeku vidū, sirsnīgi mil vecakus, līgavaini, māsas, kaimiņus, peeķeņas saveem ganneem pulkeem, birzēm, pļavām un visai lauku dzīvei, bet dabujusi pārleecību, ka viņa aicināta atsvabīnat Franciju no neecenības pilna stāvokļa un vest viņas likumīgo karali uz Reimsu, lai tur to kronētu, ta sāka ardeevas saveem mīļajeem jaunības draugeem, dzimtenei un top no veenkāršas ganu meitas par karēivi. Ta atsakas no mīlestības, aizmirst bailes un seeveetes kautību, dzīdamās veenīgi pēc spraustā mērķa. Tikai uz acumirkli ta ļaujas aizrautes un apmulst, bet āreja pazemošana un dedzīnošee sirdsapziņas pārmetumi to drīz atgriež uz istā ceļa. Ta turpina savu darbu un ved to pee sekmīga gala, kaut arī pati pee tam aizeet bojā.

Pār cēleem karaktereem spīd kā saule starp zvaigznēm ideālais rakters. Vispārīgi var sacīt, ka ģeniji mākslā, zinībā, politikā un citās dzīves nozarēs ir retas paradības, bet visretāki sastopami tikumīgie ģeniji. Tee parādas tikai pa gadu simteņeem un tūkstošeem. Leelais vairums tikumīgo spēku darbojas preekš tagadnes un ja daudz, tad preekš tuvākās nākotnes, bet ideālā karakterī leekas sako-pots viss cilvēces gars. Tāds rakters peepildīts ar skaidru atziņu par tikumīgo attīstību pagātnē un met savas gaismas starus vistālākā nākamībā. Kristīgās tautas pazīst tikai veenu ideālu karakteri vārda istā nozīmē: tas ir Jezus no Nacaretas. Viņš bij pacēlees pār savas tautas reliģiju un

tikumibu; viņā mājaja citads un augstaks sakars ar Deevu, nekā viņa tauta to pazina; viņam vairs nepeetika ar tautas likumigo taisnību, bailīgo, ārīgo un paštaisno bauslibas pēpildišanu. Viņš uzstādīja jaunu bausli: mīlet cits citu! Cenzdamees šo bausli pēpildīt, viņš dzeedināja svētdēnā, pēņēma grēcīneekus un apsolīja muitīneekem Deeva valstību. Bet tā kā pastāvošā kārtība un objektīvā tikumība stājās viņa darbībai pretim, tad eesākās izšķīrošā cīņa, kas to noveda pē krusta. Cīņā un sāpēs Jezus smēlās spēku un drošību no pārleecības, ka viņš dara sava debesu tēva prātu. Tā Jezus tapis par mūžīgu preekšzīmi viseem, kas dzenas pēc Deeva valstības, kam slāpst pēc pateesības un taisnības un kas dzīvē, kāda viņa mēdz būt, atrod par maz gara un dzīvības, par maz mīlestības un brīvības.

Ja sabeedribas vairums pūlas sargat savu labo slavu, leelaks skaits cilvēku, it īpaši starp teem, kas eņem atbildības pilnu un svarīgu stāvokli, cenšas eevērot pēeklājību nodomos un darbos, tad pēeteek ar pāris cēleem karakterem, lai šāda organizācija spētu apmeerinat normalus tikumības prasījumus. Tikumīgā kulturā tāda sabeedriba tāli netiks, bet viņa neslidēs arī atpakaļ. Ja turpretim masas tā izvītušas, ka neevēro vairs savu labo slavu, tee, kam uz ļaudīm eespaids, vairak dzenas pēc pašlabuma, nekā ceena pēeklājību dzīvē un darbos, tad ar parasto kreetnību vairs nepeeteek, lai glābtu sabeedribu no moraliskas grimšanas, tad vajadzīgs leelaks skaits cēlu karakteru, kas ar stipru pārleecību un gaišu skatu pūlas labot sabeedribu. Tādos gadījumos, kur tikumīgā krīze sneedzas pāri par veenas tautas robežām, prasidama tikumigo vērtību pārvērtēšanu vispārīgajos cilvēces dzīves noteikumos, tad tikai ideāla karakterā, etiska ģenīja darbība spēj modinat snaudošos spēkus uz dzīvību un vest tikumīgas attīstības procesu pē leelakas pilnības. Tas ir garīgās attīstības likums, ka tādos laikmetos rodas ideāli cilvēki. Ideālais nevar attīstīties uz ikdeenības pamata, tas prasa noteikumus, caur kuņem vispārības apziņā nojaustās vajadzības top atsevišķā personā par dzenošu spēku, kas savukārtu aizrauj vispārību uz varēnu darbību. Vācu vēsturneeks Treičke saka: „Kā tas noteekas, ka istā laikā rodas istais vīrs, paliks mums mirstīgajem veenmēr mikla: laiks izglīto ģenīju, bet nerada to“.

Plaša masa lūkojas uz tādām parādībām kā brīnumu. Vispārīgi var sacīt tikai to, ka katra individualitate, un lai tai būtu vaj ģenijs, stāv sakarā ar savu laikmetu un ņem dalību pēc viņa izteles, jūtām un gribas. Ģeniji atšķiras no zemako šķiru individualitatēm caur to, ka viņi aptver sevi ne vien tagadni, bet arī visu pagatni, un spēj radīt tādu kustību, kas noteic attīstības virzeņu nākamībā.

Etiskee imperatīvi nedarbojas no sākuma patstāvīgi, bet tikai sakarā ar reliģiju. Vel tagad reliģija veegli izšķiramas visas četras etisko imperatīvu formas. Vispirms parādās ārejo spaidu imperatīvs reliģiskā tikumības likuma veidā, pēc kam ārejo spaidu līdzekļi drīz pāriet laicīgās varas rokās, kas kopā ar reliģiju uzņemas tikumības likumu apsardzību. Eekšēja spaida imperatīvi darbojas no sākuma reliģiskas sabēdribas kulta robežās un tikai vēlāk sāk atteektees arī uz tādām parašām, kas stāv ārpus reliģiskā kulta. Paleekamā apmeerinajuma imperatīvs atrod pašā vībā uz Deeva atlidzību tik stipru motīvu, kas cilvēku spēj pārcelt no laicīgās dzīves mūžībā. Beidzot netrūkst reliģiskai imperatīvu formai etiskā dzīves ideala. Reliģiskam cilvēkam augstakee tikumības paraugi ir ticības dibinataju dzīve, kā: Konfucija, Budas, Zaratustras, Mozus, Muhameda un Kristus. Ticīgam kristīgam cilvēkam Jezus mācība un dzīve rada tik pilnīgu ideālu, ka pat visnopeetnakajam tikumības eevērotajam un dedzīgākajam ceenitajam veenmēr atleek vēl kāds robs, ko papildīnat, un kāds trūkums, ko izlabot. Tikumīgais uzdevums: „dzenatees papreekšu pēc Deeva valstības un viņa taisnības!“ prasa visus cilvēka spēkus un aicina uz nenogurstošu tikumīgu darbību cauru mūžu.

Dzirdot par četreem etisku imperatīvu veideem jeb, citeem vārdeem runājot, par dažādām pakāpēm sirdsapziņas attīstībā, uzmacās jautajums, kādeem imperatīveem latveešu vairums sekojis un seko vēl tagad? Nesen atpakaļ latveešu tikumīgā dzīvē spēleja izšķīrošu lomu āreja un eekšēja spaida imperatīvi. Var sacīt, ka gadus divdesmit vaj trīsdesmit atpakaļ caurmērā latveetis sargajās pārkāpt likumus un eevesto kārtību, centās uzglabat labu slavu, pūlejās izpelnitees preekšneecības un savas apkārtnes atzinību, uzticību un labvēlību, dzīvojot peeklājīgi un izpildot peenācīgi uzliktos uz-

devumus. Daudzi jaunekļi eesvētamā deenā deva solijumu, ka atturesees no pipošanas un reibinošu dzereenu baudišanas un tureja doto vārdu visu mūžu. Jaunavas centās izpelnitees eevēribu caur strādību, kārtību, spodribu, tiklibu un citeem tikumeem. Tauteete dzeedaja:

Koša tēva meita biju,

Koši sevi turejos:

Netureju melnu galdu,

Ne gružainu istabiņu.

Uz latveešu tikumeem ļoti labi zīmejas šādi tautas dzeemas vārdi:

Godam dzimu, godam augu,

Godam gribu nodzīvot.

Toreiz latveešiem bija laba slava; it īpaši Kreevijā tos ceenija kā strādīgus, sapratīgus, peeklājīgus un godīgus cilvēkus. Viņiem labprāt deva veetas, kas prasija stingru kārtību, leelu atbildību, uzticību un apzinību. Vārds „latveetis“ beeži bija vislabākā eeteikšana. Toreizejo latveešu rociba gan bij stipri mazaka nekā tagad, bet arī viņu vajadzības nebija leelas, un tādēļ nenācās grūti apmeerināt mērenos dzīves prasījumus. Visas garīgās intereses koncentrējās reliģijā un atrada tur neizsmeļamu preeka un spēka avotu. Toreiz vareja starp latveešiem beeži sastapt neveen apmeerinatus, bet pat isti laimīgus cilvēkus. Tagad jāsaprot: šee laiki bijuši un izbijuši. Tādā veidā tee nekad vairs neatgriezies. Attistība eet uz preekšu un aizņem savā gaitā sirdsapziņu; cilvēki neapmeerinās vairs ar spaidu imperatīviem, bet grib liktees vaditees no brīvības motiveem. Tāda pāreja mēdz būt saveenota ar dziļiem satricinājumeem tikumīgā dzīvē, kā to patlaban varam novērot mūsu tautā.

Starp latveešiem tagad ir daudz cilvēku, kas nebēdā par savu un savas tautas labo slavu, pārgalvīgi min kajām likumus, ja tikai ceļ izvairitees no vaijašanas caur policiju un teesām, nicina parašas, ķengā preekšneecību un katru autoritāti un jūtas toteesu jo lepnaki, jo vairak attālinas no pastāvošās kārtības un atsvabinas, tā sakot no „zemeem aizsprendumeem“. Peeklājību un goda prātu vairs tā neceena un neeevēro, kā agrak, bet dzenas ar viseem spēkeem un dažādeem līdzekļiem, gan atļautiem, gan neatļautiem, pēc mantas, varas un āreja goda; un sabeedriba beeži apspreež

cilvekus nevis pēc viņu tikumeem un eekšejas vērtības, bet pēc ārejiem panākumeem un spožuma. Uz plašām latveešu aprindām tagad var zīmetees apustuļa Pavila vārdi korinteešiem (I. Kor. 5, 6): „Jūsu slava nav laba“. Skaidra leeta, ka sabeedriba, kur valda teem līdzīgi uzskati par tikumību, nevar ilgi pastāvet. Ja ta negrib galīgi noslidēt tikumīgā izvirtībā, tad tai jasaņemas, jadzenas, cik veen spējams, lai aizsneegtu augstaku pakāpi tikumībā. Parejas laikmetā mēdz steigšus noardit pastāvošo kārtību, bet jaunu tās veetā neizdodas tik veegli uzcelt. Tā ari pee mums: vecais leekas pagājis, bet jauns vēl nekas nav tapis. Tāds iznākums daudzus dziļi apbēdina, stipri sarūgtina un dažus noved pat pee izmisuma; bet viņš ari skubināt skubina karsti ilgotees un nopeetni un pateesi dzītees pēc paleekama apmeerinajuma un personīga dzīves ideala. Mēģinajumu tos meklet nav trūcis. Atgādasimees starp citeem tikai Ničes un Marksa mācekļus. Viņeem var pārmeest daudz pārspilejumu, aplamību, veenpusību un nepareizību, bet tomēr nav ari leedzams, ka viņu centenos parādās vēlešanās eegūt paleekamu apmeerinajumu un uzstādīt dzīves idealu. Vaj viņi savu mērķi jau sasneeguši? Domaju, ka ne. Paleekams apmeerinajums droši panākams tikai reliģijā, bet abeem viņeem zudusi stiprā un preecīgā reliģiskā ticība; tā ničeaneeši, kā marksisti raugās ar zinamu nicinašanu uz reliģiju. Personīgais dzīves ideals var izaugt tikai no sakara ar sabeedribu un Deevu. Ničes mācekļi raisās vaļā no katras atkarības un pūlas atrast dzīves idealu, sekojot veenīgi savam „es“. Pārtraucot sakaru uz visām pusēm, tee paleek itkā gaisā karajotees; gribot negribot teem jaslīd uz leju, kautgan tee pūlas paceltees augšup. — Izturedamees naidīgi, vaj vismaz veenaldzīgi pret reliģijū, marksisti nepārtrauc sakaru ar sabeedribu, bet viņi grib dot tās attistibai tik strauju gaitu, ka tagadne nespej tai sekot. Bez tam viņi cer nokārtot dzīvi un izšķirt visus viņas sarežģījumus veenīgi caur saimneecisko spēku jaunu organizešanu un ārejas kulturas pacelšanu. Tāds uzskats ir veenpusīgs un nepareizs, jo garīgās vajadzības netop peeteekoši eevērotas un dvēseles ilgas paleek neapmeerinatas. Caur plašo un veiklo propagandu marksisti sacēluši stipras šaubas par pastāvošo spaidu imperativu nozīmi, bet nav spējuši radīt to veetā brīvības

imperativus, kuņeem ļaudis labprāt sekotu. Iznākums no tādas darbības ir: apjukums tikumigos uzskatos, nedrošība tikumīgā dzīvē un vispārīgas tikumības grimšana.

Būtu maldīšanās, ja domatum, ka tādas bēdīgas leetas tikumīgā dzīvē noteek tikai pee latveešiem. Pee kultūras tautām ta ir tagad stipri izplatīta paradība, ka vecos etiskos idealus atmet un meklē pēc jauneem; bet tā kā augstaku dzīves mērķu uzstādīšana neveicas, tad pee daudzem eestājas apjukums, eerodas veenaldzība un apnikums, attīstas visādi pārspīļējumi un ģeķības. Tagadejo kultūras cilveku dzīvē jauca cita caur citu trejadas kultūras: seno greeķu un romeešu, kristīgā un modernā. Seno greeķu un romeešu eespaiids vēl veenumēr nomanams mākslā un pa daļai zinībā; morali un reliģiju pārvalda kristīgā ticība, un modernā kultūra parādas tehniskā un saimneeciskā dzīvē. Katra no šīm kultūrām par sevi ņemot, nespēj apmeerinat mūsu laiku cilveku, bet tā kā viņu saskaņošana negrib izdotees, tad tagadejais kultūras cilveks top raustīts uz trim dažādām pusēm. Mākslineeciskai kultūrai izleekas etiskā par šauru un drūmu, tehniskai trūkstot formu un meera, ta saucot bez mitešanās pēc progresa un jauna, trencot bez atpūtas: uz preekšu! tālak! etiskā kultūra atrod mākslineecisko par seku un pārak saistītu pee dabas, tehniskā kultūra tai rādas pārak spītīga, pārgalvīga un patīga; tehnika turpretim pārmet abām pirmajām sastingumu, attīstības, kustības un dzīvības trūkumu. Visas šīs pretības atsauca uz tagadejo kultūras cilveku, un viņš starp tām top svaidīts šurp un turp. Visspilgtaki tas izteicas un rada ļaunas sekas skolu dzīvē, kur nereti veenā deenā mācekļeem jazdird trejadi dzīves uzskati, starp kuņeem tee nekādi nevar atrast veenības saiti: Literatūras un mākslas skolotāji atzist un cildina daļuma kultūru. To noklausotees, daudzem mācekļeem tīri nemanot rodas uzskats, itkā visā dzīvē vajadzētu būt pastāvīgai barmonijai un saskaņai, itkā dzīves mērķis būtu baudišana, bet eepazīstotees ar isto dzīvi un pārleecinotees, ka tur tas citādi, mācekļi sajūt rūgtu vilšanos, dziļu nemeeru ar dzīvi un savu stāvokli. Dabas zinību un tehnisko preekšmetu skolotāji uzsver nepeelūdamos un negrozamos dabas likumus, cīņu dēļ uztura un izaudzina tādā kārtā tīri negribot un pašiem nemanot uzskatu, itkā dzīvē veenīgi caur patību, bru-

talību un nesaudzīgu spēku leetošanu iespējams tikt uz preekšu un nodrošināt savu eksistenci. Ja pa tām starpām ticības mācības un morales skolotāji atgādina tikumības likumus, tad tee audzēņiem izrādās par tukšām formām, par dzīves sašaurināšanu un apspiešanu, par paštaisnīga varīzejisma sludināšanu. Un tomēr! cik rūgta un grūta arī nebūtu locīšanās zem morales likuma, normalā sirdsapziņa saka, ka bez tā cilvēks nevar iztikt un ka ar daiļuma un spēka kulturām veen tam nepeeteek. Kur lai meklē glābiņu? Skaidra leeta, ka no latveešiem veen neatkarās šī jautājuma neizšķiršana. Mūsu tagadejais apjukums tikumīgā dzīvē nav cēlees no tiri specifisķeem latvisķeem cēloņeem, bet ir sekas no vispārigas kustības, kas eet caur kristīgās kulturas zemēm, tadēļ arī noskaidrošanās tikumībā sagaidama tikai tad, kad būs vispāribā atrasti ceļi, kā izlīdzinat pretības starp daļas kulturām un saveenot tās par veenu veselu, kas aptveļ visas cilvēka dzīves puses un viņas dažādās vajadzības. Tāds darbs nav pa spēkam parasteem kreetneem, pat ne cēleem karaktereem, tas prasa tikumīgu ģeniju. Vajadzība pēc tāda dziļi sajūtama, un tas varbūt ir veenīgais pareizais Niķes mācībā, ka viņš aizgrābjošos vārdos pratis iztēlot ilgās un velešanas pēc tikumības atjaunotāja. Bet droši var teikt arī to, ka tikumības paceļšana uz augstakas pakāpes neveenam neizdosees, kas raudzisees ar nicināšanu uz reliģiju, to cēlako, kas cilvēka jūtām un prātam peeeetams.

d) Sirdsapziņas nozīme etikā. Par sirdsapziņas nozīmi valda ļoti dažādas domas, no kuļām mēs aplūkosim tikai divus pretejos virzeenus. Pēc veenu uzskata sirdsapziņai esot maza nozīme, pat vēl ļaunak: tā esot šaubīga vadone tikumības jautajumos un tadēļ cilvēks nekad nedrikstot droši tai uzticetees. Ši virzeena aizstāvji atsaucas, ka sirdsapziņa mainijusees un mainās dažādos vēsturiskos laikmetos, pee dažādām tautām, dažādās ļaužu šķirās un pat pee teem pašeem cilvēkeem dažādā vecumā un dažādos dzīves apstākļos. Viņi aizrāda, ka uz zemākām kulturas pakāpēm cilvēkeem sirdsapziņas pavisam trūkstot, ka agrakos laikos, peemēram, uzlūkojuši slimīgu bērnu un nespēcīgu veču nokaušanu par peenākumu, ko tagad mūsu sirdsapziņa bargi nosoda. Vēl tagad var sastapt cilvēkus,

kam pilnīgi trūkst sirdsapziņas. Psihijātrijā tos medz apzimet par moraliski „vājprātigeem“. Eevērojami psihijātri nodarbojušees ar moraliskās vājprātības (moral insanity) izpētīšanu un apraksta to apmēram šādi: Moraliskos jēdzeenus un spreedumus cilveks spēj saprast un var atcereetes, bet tee viņā nemodina nekādas jūtas un nevar tadēļ noderet par gribas motiveem. Moraliski vājprātīgais te bez interesees preekš cēlā un daiļā, notrulīnats pret visām sirds teeksmēm, tam trūkst bērnu un radu mīlestības; tas nejūt saveesīgu dziņu un ir pilnīgi veenaldzīgs pret savas apkārtnees preekeem un bēdām. Tas nepazīst tikumīgas vērtēšanas peekrišanu, vaj nepeekrišanu, sirdsapziņas mošanos un nožēlošanu. Tas nesaprot parašas; likums tam nozīmē policijas preekšrakstu un vissmagākais nozeegums tam izleekas apmēram kā tikumīgi normalam cilvekam policijas preekšraksta neeevērošana. Ši trūkuma sekas ir, ka moraliski vājprātīgeee nespēj ilgi turetees sabeedribā un top par ceetumu, pārmācīšanas un vājprātīgo namu eemītneeekeem. Blakus tikumīgo jūtu trūkumam pee viņeem novērojama stīpra teeksme uz saskaišanos, caur ko tee top aizrauti uz breesmīgām nežēlibām un mežonībām. Ari intelektuālā ziņā pee viņeem nomanamas izvīrtības zīmes: teem trūkst saprašanas neveen preekš tikumīgā, bet ari preekš greizā un viņu interesēm kaitīgā, tee pārsteidz savos nozeegumos — kaut gan teem netrūkst viltības — caur veenkāršākās sajēgas un aizsardzības likumu neeevērošanu.

Kā no veenas puses var būt par maz apzinības, tā no otras tās var būt par daudz. Ir ļaudis, kas caur savas apzinības pārmēribu un pastāvīgajām raizēm dēļ pilnīgākās visu savu peenākumu izpildišanas top nedroši, mazdūšīgi, slimī un paleek sev un citeem par slogu. Viņi nevar ne par salmiņu pārkāpt, nesajūtot sirdsapziņas pārmetumus, un pazaude caur to saprašānu preekš plašajeem un istajeem dzīves uzdevumeem. Ši slimība beeži stāv sakarā ar reliģisko dzīvi: pee sīkakās baušļu eevērošanas un bailīgas atturešanās no visa šaubīgā, tee tomēr neemanto drošu un preecīgu sirdsapziņu. Tādu slimību starp citeem caurtaisija ari Martīņš Luters, dzīvodams klosterī un mocīdams sevi ar visadu asketisku preekšrakstu izpildišanu, kamēr beidzot caur ticību uz Kristus nopelnu eeguva eekšīgo brīvību un preecīgu sirds-

apziņu. Luters raksta: „Kad es biju mūks, es veenmēr domāju, ka es esmu pilnīgi pazudis, tiklīdz sajutu meesas kāribas, t. i. tikko nomaniju kādu ļaunu dziņu: meesas kāribu, dusmas, eenaidu un skaudību pret tuvako. Es visadi pūlejos savu sirdsapziņu apmeerināt, bet velti, jo ļaunā eekārošana un meesas kāriba veenumēr atgriezās, bet pastāvīgi mani mocija šādas domas: tu to un to esi nogrēkojis, esi aptraipiees ar skaudību, nepaceetību un citeem greķeem; tadēļ tu velti esi eestājees šai svētā sabeedribā un visi tavi labeē darbi ir bez nozimes. Bet ja es jau toreiz būtu pareizi sapratis Pavila vārdus: „Meesa stāv pret garu un gars pret meesu un tee abi ir veens pret otru, lai jūs to nedaritu, ko jūs gribat“, tad es nebūtu sevi tā nobendejis caur pašmocišanu, bet būtu domājis un sacijis, kā es to tagad mēdzu darit: „Martīņ, tu nevari būt pilnīgi bez greķa, jo tu nu reiz esi meesa un tadēļ tev ari jasajūt ciņa pret to.“ — Ari pilsoņu dzīvē dažreiz atgadas kaut kas tam līdzigs: ar pārmēriģu bailību sargajas no sīkakās teesību preeķsraksta aizskāršanas, bet nenāk pee drošības un paļāvības. Nereti tādi cilveki izteic savas apziņas pārmēribu spredelešanā par citeem un izrāda to nemitīgās aizdomās pret savu apkārtņi.

Sirdsapziņas nicinataji labprāt uzsver, ka peenākumu kolizijā skaidri izrādotees, cik nedroša vadone esot sirdsapziņa un cik maz varot uz to paļautees; caur sīkeem pārgrozijumeem varot katrā tikumības jautajumā celtees tādi sareģijumi, ka sirdsapziņa tos nekādi nespējot izšķīrt. Peetiks ar pāris peemēreem, lai parleecinatos, ka šādi aizrādijumi nav gluži bez pamata.

Apdrošinašanas beedribas eerēdnis sagadā sev blakus peļņu no apdrošinateem, neturedamees stingri pee statutu noteikumeem. Ta ir zādziba, saka viņam sirdsapziņa. Pārgrozisim šo gadījumu tā: viņš pārkāpj statusus, nevis dzidamees pēc paša labuma, bet gribedams izrādīt laipnību darba beedrim, vaj draudzību kaimiņam. Tas nesaskan ar peenākumu, saka tam sirdsapziņa; tavs amats prasa, lai tu pēc labākās ziņas un apziņas aizstāvetu sabeedribas intereses un novērstu no viņas zaudejumus. Pārgrozisim to pašu gadījumu vēl citadi: Apdrošinatais izpildijis visus savus peenākumus pret sabeedribu, peemirzdams tikai kādu sīku

formas leetu, bet kuŗas neeevērošana pēc likuma sabeedribu atsvabina no maksāšanas. No sabeedribas tas peeprasa atlīdzību. Eerēdnis nejauši pamana formas kļūdu, viņš redz, ka sabeedriba var izvairīties no maksāšanas; viņš redz arī, ka apdrošinātais un viņa pakalpaliceji bez atlīdzības krit trūkumā, bet sabeedriba izdala 80 proc. dividenda. Ko tagad darīt? Vaj atstāt kļūdu neeevērotu? Jeb greestees pee sabeedribas taisnības jūtām? Bet eerēdnis zin, ka akciju sabeedribai nav sirds un viņa paša sirdsapziņa tam nespēj dot padomu, kas darāms.

Sirdsapziņa bez šaubām leedz tuvaka mantas peesavināšanu caur eelaušanos un zādzību, bet ir bez teem vēl citi ceļi: tuvakais ir trūkumā, es tam varu aizdot un, ja veikli rīkojos, ar taisnības eemesleem eegūt viņa īpašumu. Ta ir augļošana, saka sirdsapziņa. Citam sirdsapziņa ir varbūt mazak vārīga un atzīst: viss atļauts, kas nav aizleegts; veika's paleek veikals, lai katrs pats sevi aizstāvas. Bet uzstādisim jautajumu tā: Vaj es driktu otram aizdot uz augļeem, redzot, ka tas ir gan mans, bet ne viņa labums? Vaj man vispirms jārupejas, lai mans labums nevairotos uz viņa rēķina? Un kā tas ir tirdzniecībā? Vaj man katru reizi jājautā: vaj otram neceļas caur to zaudējums? Ta ir neespējama leeta. Tirgošanas tik tad domājama, kad abas puses klusumā apņēmušās katra par sevi eevērot savu labumu un atļaut otram darīt to pašu. Ari visgodīgākā nama māte eepērk savas vajadzības tur, kur ta viņas vislētāki dabū, neprasot, vaj pārdevejs var pee tādām cenām pastāvet vaj nē. Un katrs pārdevejs cenšas dabūt tik daudz, cik veen eespējams, nejautadams, vaj leeta arī pircejam ir to vērts, Skaidri redzams, ka trūkst stingras, nešaubīgās robežas starp taisnību un netaisnību.

Augšeeje peemēri atteecas uz visparīgo likumību un goda prātu un ir samēra veeglak izprotami. Daudz sarežģītāks top jautājums par pareizo un nepareizo dažādos personīgos sakaros. Kāds puisis apsolijs precet meiteni; vaj viņam jātur solījums? Protams, dotais vārds ir svēts. Bet tas notika tādā brīdī un tādos apstākļos, kur tas nespēja pilnīgi valdīt par savu gribu un eevērot vajadzīgo apdomību; tagad viņš pārleeēcinājees, ka nevar savu vārdu turet, ja negrib galīga postā. Vaj var viņš no tās atteiktees bez viņas

peekrišanas? Bet ko tad nozīmē solījumi, ja tos var laust, tiklīdz viņu izpildīšana izrādās par neērtu? — Tomēr arī šim jautajumam var stādīt pretim kādu citu „bet“: jauneklis maldijees meitenes personā, viņš paskubinats uz neapdomīgo soli caur seeveešu dažādām mākslām, bet, tuvāk ar meiteni eepazistotees, nācis pee pārleecības, ka viņam nav eespējams ar to kopā dzīvot, jo tas būtu tiklab viņa, kā arī viņas pašas nelaime. Ko tagad darīt? Viņu precēt? Leetu vilcināt? Vaj sacīt: nē, nevaru un negribu! Te grūti dabūt padomu no sirdsapziņas.

Visu to eevērojot, izleekas, ka sirdsapziņas vadība ir pārak šaubīga un visai nedroša leeta, tadēļ daži no tās daudz netur un ne par ko negrib tai uzticētees. Tā, peemēram, Hilti savā rakstā „Laime“ saka: uz sirdsapziņu veen nevar droši paļautees, varbūt izņemot ļoti attistitus cilvekus. Caur netikumīgām eerašām, nepareizu audzinašanu sirdsapziņa var tapt apklusinata un maldinata; jau no pirmā gala ta ir dažada dažadās tautās, kulturas pakāpēs, sabeedriskos un nacionalos tikumos. Ir daudz cilveku, kureem ta nēemit vēl mazākā mēra, nekā attistitakeem, labi audzinateem kustoņeem. Sirdsapziņa atļauj mūsu laikos pat civilizeteem cilvekeem rāsu un tautu eenaidu, nacionalu atreebibu un nesaudzīgu valsts varas paplašinašanu, reliģisku fanatismu, sabeedriskus un diplomātiskus notes melus, vispārīgi peekopto saimneecisko krāpšanu, divkauju un vēl daudz citu, kas nesaskan ar smalkakām moraliskām jūtām. Nemaldīgās, arejas pamācības preekš katra gadījuma un katra dzīves momenta, kā to cilveks veenmēr meklē visās kulturas pakāpēs, laikam nav, jo Deeva valstībā viss ir brīvība un individuala dzīve... Paļaujotees uz sirdsapziņu kā nemaldīgu dzīves un mūsu darbības mērauklu, miljoneem cilveku fiziski un moraliski gājuši bojā. Mums japazist neveen „labais es“, „balss paša krūtīs“, „likteņa balss“, „sirdsteeksme“ un tam līdzīgi, kas uztraukumā un kaislibās izrādās par nepeeteekošeem un nenoziņigeem, bet mums vajaga pilnīgi nō mums neatkarīga, nepeekuķuļojama gara, kas neļaujas pārrunatees, spēcīgi mūs beedina un uztur, nevis mūsu dzīves labakos, bet sliktakos acumirkļos, itka mūs speezdams uz to, ko mēs īsti negribam. Ir eeteicams tūliņ eespraust kādu vārdu vaj darbību nō šī gara starp

sevi un mūsu sliktako gribu, caur ko aizkavē pēdejas uzvaru. Vispārējais te nožēlojami nepeeteekošs, it īpaši milestības gadījumos. (III. d.).

Pirmajam virzeenam, kas vaj nu pilnīgi noleedz, vaj zemu vērtē sirdsapziņas nozīmi, stāv pretim otrs, kas atzīst, ka sirdsapziņai peeder izšķiroša loma tikumības jautājumos. Šī virzeena aizstāvji domā, ka reti kādā citā leetā cilveki ir tik veenprātīgi, kā zīmejotees uz sirdsapziņu. Gan mežoni, gan kulturas tautas mēdz atsauktees tikumīgā dzīvē uz sirdsapziņu. Tougas salas apdzīvotāji, peemēram, saka: „Pēc laba darba mums ir jaukas jūtas, tapēc mēs daram labu“. Bečaņi atzīst mācību: „Sirdsapziņa ir atgādinatajs krūtīs, kas negrozami rāda cilvekam viņa peenākumu; ja tas pareizi dara, tad viņa tam uzsmaida, ja nepareizi, tad viņa to grauž.“ Pēc japaņu uzskata „no ļaunas sirdsapziņas mocīta sirds ir elle, meerīga sirds ir paradize.“ Sirdsapziņai nekad nav trūcis cildinataju, viņas nozīmi eevērojuši senatnē, vidus laikos un tagadnē garidzneeki, dzejneeki, rakstneeki un prātneeki; ta pazīstama visadās kārtās un ļaužu šķirās. Peevedisim te pāris izteiceenus no jaunakeem laikeem: Vacu dzejneeks un rakstneeks A. Kocebu saka: „Sirdsapziņai veenumēr taisnība, jo ta citādi nerunā, kā tikai tad, kad viņai ir taisnība.“ Zveedrijas karaleene Kristīne māca: „Sirdsapziņa ir veenīgais spogulis, kas neviļ un neglaimo.“ Japeemin, ka sirdsapziņas cildinataji, mēdz būt absolūtās tikumības jeb morales negrozamības peekriteji. Var uzrādīt gaŗu virkni eevērojamu prātneeku un rakstneeku, kas aizstāvejuši uzskatu, ka morales pamati paleek negrozami un ka cilveks tos var dabūt zināt caur sirdsapziņu. Aprobežosimees ar daŗeem peemēreem: Volters raksta kādā vēstulē 1737. g. Fridriķim Leelajam:: „Kā nav eedzimtu ideju, tā nav ari eedzimta tikumības likuma; bet ja mēs ar bārdu nepeedzimstam, vaj no ta var jau slēgt, ka mums zinamā vecumā bārdas nebūs? Mēs nepeedzimstam ar spēju eet, bet katrs, kas peedzimis ar divām kajām, eegūst ar laiku spēku staigat. Tāpat ari peedzimstot, neveens nenes pasaulē jēdzeenu par taisno un netaisno, bet cilveka daba tā eerīkota, ka zinamā vecumā gluži dabīgā kārtā atstīstas šīs patesības. Tikumības jēdzens ir vispārīgs un negrozams nevis tadēļ, ka tas eedzimts, bet tadēļ, ka cilveka

daba un viņas attīstība svarīgākajās daļās ir viscaur veenada.“ Volters vēl saka: Il y a mille differences dans les interpretations de la loi morale eu mille circonstances, mais le fonds subsiste toujours le même et le fonds est l'idee du juste et de l'injuste“, t. i. pastāv tūkstoši dažādi tikumības likuma tulkojumi tūkstoš dažādos apstākļos, bet pamats veenmēr paleek tas pats un šis pamats ir: „taisnības un netaisnības ideja.“ Bokls savā „Anglijas kulturas vēsturē“ izsakās šādi: „Bez šaubām nekas nav pasaulē padots tik maz pārgrozībām, kā tee leele pamatnoteikumi, kas iztāsa morales sistemas: citeem darīt labu, mūsu pašu vēlešanās upuret viņu labā, mīlet savus tuvākus, kā sevi pašu, peedot eenaidneekēem, savaldīt kaislibas, godat vecākus, ceenit preekšneecibu. Šee un teem līdzīgi ir morales pamata likumi, bet tee pazīstami jau kopš gadu simteņeem un neveens rakstu galiņš nav teem peelikts caur sprediķeem, līdzībām un pamācībām, kuņas moralisti un teologi laiduši klaja.“ Kondorzè izskaidro: „Visu tautu morale ir palikusi ta pati.“ Reins raksta: „Var sacīt, ka sirdsapziņa, t. i. moraliskee vērtības spreedumi šodeen ceļas manī gluži tāpat, kā preekš tūkstošeem gadu, kad Hamorabi (Babelē) savā likumu grāmatā noteica: Tev nebūs izleet sava tuvāka asinis; tev nebūs tuvotees sava tuvāka seevai; tev nebūs peesavinātees sava tuvāka drēbi un tā talak.“ Robertsons eeteic dzīves maiņās un vētrās turetees pee morales gudrajeem pamateem: „Kad viss ap mani un manī eetits šausmīgā nedrošībā, tad es pazīstu tikai veenu ceļu, kā cilvekeem eespejams bez zaudejumeem izeet caur šīm nāves mokām — turetees pee leetām, kas paleek drošas, pee leelajām, veenkāršajām morales robežām.“ Sofokla „Antigone“ koris apleecina tikumības likuma pastāvību „jo nevis šodeen vaj vakar, bet mūžīgi tas paleek spēkā, un neveens nav redzejis, no kureenes tas nāk.“ Beidzot peevedam vēl Mekintoša vārdus: „Morālē nav atradumu. Vairāk nekā 5000 gadu aiztecejuši, kopš rakstītas Mozus grāmatas: un kas var sacīt, ka šai ilgajā laikā cilveka dzīves mēraukla butu svarīgā ziņā grozijusees? Ja pētām Manus (Persija) likumus šai nolūkā, tad nākam pee tāda paša slēdzeena. Atšķirāt nepareizo reliģiju grāmatas, un jūs atradisat, ka viņu morales sistema galvenos jautajumos ir ta pati. Ir

skaidra leeta, ka praktiskajā morālē nav bijis attīstības. Tee noteikumi, kas veduši pee morales likumu attīstības ir veentesigakajam barbaram tikpat tuvi peeeetami, kā apgaismo-takajam filozofam. Morale ir līdz šim palikusi bez attīstības un paliks pēc manām domām arī turpmak.“

Kā izturesimees sirdsapziņas jautajumā, eevērojot šos divus pretejos uzskatus? Skaidri ir tikai tas, ka pilnīgi ne-varam peesleetees ne veenam, ne otram uzskatam, bet ka ja-mekle kāds vidus ceļš starp abām pretībām. Nevaram pee-krist teem sirdsapziņas cildinatajeem, kas pūlas to nostādīt par nemaldīgu cilveka spēju izšķirtees starp labu un ļaunu un līdz ar to noleedz tikumības attīstību. Mēs turpretim atzīstam, ka tikumība, tāpat kā viss cits pasaulē un cilveka dzīvē, padota attīstības likumam. Ari sirdsapziņa ir ilgas un lēnas attīstības produkts, un tadēļ veegli saprotams, ka šai attīstības gaitā cilveki sasneeguši dažadas vērtēšanas pakāpes, aplūkodami to pašu darbību drīz no veenas, drīz no otra stāvokļa, gan viņu slavedami, gan smādedami. Mēs nevaram peekrist arī teem sirdsapziņas pēlejeem un nicina-tajeem, kas cenšas mazināt viņas vērtību un grib noleegt tai katru nozīmi, aizrādot uz viņas nepilnībām, maldībām un vājībām. Nekas pee cilveka nav pilnīgs, ne meesas organi, ne gara spējas, bet tadēļ vēl nebūt neklājas tos nicinat vaj nostādīt par nevērtigeem. Cilveks nepeedzimst ar attīstītu prātu, cilvekam augot un nogatavojotees attīstas, peņņemas un eestiprinās viņa prāts, un noteekas, ka pat pee attīstīteem cilvekeem tas stipri maldas, bet tadēļ to nebūt nes-mādejam; mēs atzīstam to par apbrīnojamu cīveka spēju — eekārtot savu dzīvi un paceltees pār dabu. Vaj cilveka maņas organi ir pilnīgi? Nebūt nē. Ņemsim, peemēram, aci. Cik beeži ta cilveku maldina, redzams starp citu no tam, ka acu apmānišana tapusi par parunu. Un kas lai uzskaita visas acu vājības un slimības, ar kuņām cilveki sirguši un sirgst vēl tagad! Tomēr cilveki nešaubas, ka acs ir svarīgs organs, kas vāriigi glabajams un rūpiigi kopjams, jo arī nepilnīgākā gaismas novērošana ir daudzkārt vairak vērts, nekā pastāvīga dzīvošana galejā tumsībā. Un kā tas ir ar cilveka valodu? Peedzimstot vēl neveens to neprot. Ar grūtībām katram ta jaeemācās un pamazitem tanī jaeelauzas, un pat sirmu mūžu nodzīvojot nereti japārleecinas, ka savu mātes

valodu vēl pilnīgi neprotam. Gluži tāpat tas ir ar sirdsapziņu. Ta ir svarīgs orgāns, kas cilvēkā pamazām attīstas, bet caur to zaudē tikpat maz no savas vērtības, kā valoda, kuŗa arī nav kā nogatavojees auglis eelikta cilvēka šūpuli. Jeb vaj gramatikas likumi zaudē savu nozīmi preekš ta, kas pārleccinajees, ka tee ar laiku attīstījušeess un turpmak varbūt vēl visadi pārgrozisees? Tā arī tikumības likumi nevar zaudēt savu nozīmi: kas grib ņemt dalību pee tautas intelektuelas dzīves, tam jarunā viņas valoda un jaatzist valodas likumi; kas grib ņemt dalību pee tautas tikumīgās dzīves, tam jaeevēro viņas parašas, likumi un jaizpilda viņas sirdsapziņas pavēles; viņam tas jadara nevis tā, itkā viņš varetu arī no tam atteiktees, bet tadē, ka tautas valoda ir arī viņa valoda, tautas sirdsapziņa arī viņa pašā sirdsapziņa un ka viņš ir atvasinājums no tautas visās savās domās, jūtās un griebešanā. Pilnigaka top sirdsapziņas darbība, protams, uz augstakām pakāpēm, svabadības imperatīvos un it īpaši personīgā dzīves ideālā. Droši ta darbōjas tikai pee tikumīgi brīveem cilvēkeem ar attīstītu un nodibīnatu karakteri, bet smādejama ta nav arī uz zemākām pakāpēm, jo pat trūcīga un dažās leetās maldīga sirdsapziņa ir labaka par nekādu. Ļoti pareizi par šo jautājumu izsakas angļu ekonomists-moralists Zidžviks: „Ja mēs arī pastāvošā morale atrodām nepilnības, tāpat kā visas citās cilvēku leetās, tad tomēr viņas pārlabošana un papildīnašana ir mazak svarīga, nekā viņas izpildīšana un nostīprīnašana. Morale uzlūkojama ar ceenību un apbrīnošanu, kā brīnišķīgs dabas stāds, kas, gadu simteņeem augot, attīstījees un daudzās leetās uzrāda to pašu smalki izvesto līdzekļu peemērošanu sarežģīteem mērķeem, kā fiziskā organisma mākslīgā eetaise. Cilvēkam jaapeetas vārigi un uzmanīgi ar šo mechanismu, kas taīšits no uzskatu un teeksmju plūstošā elementa, lai palīdzetu radīt cilvēku laimes tagadejo stāvokli. Neveens politiķis, ne filozofs nespēj sastādīt šo mechanismu, bet bez viņa nespētu darbotees ceetakā un rupjakā pozitīvo likumu mašina un bez viņa cilvēku dzīve būtu veentulīga, nabadzīga, netīra, lopiska un īsa.“

Nobeidzam šo nodaļu ar V. Vundta vārdeem: „Ir skaidra leeta, ka no veenadeem tikumīgeem dēkļeem cilvēka apziņā beidzot attīstas veenadi tikumības uzskati. Preteji

apgalvojumi pamatojas vaj nu uz pārspiletu preekštikumības pakāpes iztelošanu apziņā, vaj pārmērigi uzsverot tās specifiskās tikumīgās dzīves nokrāsas, kas stāv sakarā ar grozīgajiem kulta un nacionālā raktera noteikumeem. Kas svabads no aizspriedumeem, tas pārleecinasees, ka starpība morālē galu galā nav leelaka par starpību uz intelektuelā lauka, kur par spīti dažādībām uzskatos un domu virzeenos, tomēr atzīst domu likumu vispārīgo nozīmi un derīgumu.“

5. Tikumigee mērķi.

a) Tikumīgo mērķu galvenās formas. Eepreekšējās nodalās mums šad un tad nācees aizrādīt, ka tikumīgs motīvs veen vēl nenoteic kādas cilveka darbības tikumīgo vērtību.

Par tikumīgu atzīstam tikai tad zinamu darbību, ja tiklab cilveka motīvi kā ari mērķi saskan ar tikumības likumeem. Motīvi un mērķi ir nepececešami faktori tikumīgā vērtēšanā, un ja tikai veens no abeem faktoreem ir netikumīgs, tad cilveki nekādi nespēj radīt tikumīgu darbu. Paskaidrosim abu tikumības faktoru ceešo sakaru ar pāris peemēreem.

Rūpetees par veselību un taupit meesas spekus ir tikumīgs mērķis, bet ja cilveks to dara tadē, lai varetu sagatavot sevīm vairak un ilgak dažadus meesas baudījumus, tad patmīligais motīvs laupa viņa pūlēm par veselības kopšanu tikumīgo vērtību. — Atveeglinat cilvekeem uzvaru pār dabu caur papildinajumeem un jauneem izgudrojumeem tehnikā ir labs un tikumīgs mērķis, bet ja izgudrotajs, peemēram, leekas vaditees no mantas un goda kāribas, tad viņa darbs top tikumības ziņā nevērtīgs. — Taisnības un pateesības mīlestība ir, bez šaubām, tikumīgi motīvi, bet viņi var kalpot pee gadījuma ari netikumigeem mērķeem. Varizeji Kristus laikā aiz slavas un goda kāres centās izpildīt bauslibu, kaut pee tam ari daudz cilveku meesīgi un garīgi ceeta un nikuļoja: slimneekus tee nedzeedinaja svētdēnā un pret grēcineekeem izturejās bargi un nežēligi. — Senee romeeši tik augsti ceenija likumību, ka viņu juristi uzstādija

devīzi: fiat justitia, pereat mundus, t. i. lai noteek taisnība, kaut vaj pasaule bojā eetu. Ari tagad vēl deezgan beeži sastopams etikā uzskats: fiat lea, pereat vitu, t. i. lai noteek likums, kaut vaj dzīvība bojā eetu. Bet tas nav pareizi. Katrs likums ir cilveka dēļ, un proti, viņa uzturešanai, nevis iznīcināšanai. Tas pats sakars ir starp tikumības likumu un cilveka dzīvi: tikumības istā nozīme ir ta, ka viņai peemīt tendence dzīvību uzturet un nevis izpostit. Ja teešam atgadas, ka likuma izpildišana apdraud dzīvību, tad nepeeteek ar atsaukšanos uz pareizo motīvu, bet vajaga ari pareiza mērķa, kas aizbildina dzīvības iznīcināšanu. Starp tikumības faktoreem eerādama motiveem pirmā veeta; viņi ir tā sakot pats tikumības centrs, kamēr mērķi peeder vairak ārpusēi, periferijai. Bet tā kā tikumigo darbu un viņa iznākumu drīzak novērojam nekā viņa eekšējos dzineklus, tad ari pārskatu par tikumības faktoreem eesāksim ar mērķeem.

Tikumības attīstība pa leelakai daļai pastāv tikumigo mērķu paplašinašanā un dažādo mērķu stingrakā norobežošanā. Pārdomajot cilveks atzīst sevi kā īpašu personību, kuŗa peeder pee zocialās kopības. Ar laiku individu apziņā attīstas eeskats, ka ari zocialā kopība ir vairaku citu sabeedrību sastāvdaļa, kamēr beidzot cilveks apzinas sevi par visas cilveces loekli, par daļu no visu garigo dzīvi aptveŗošās veenības. Tādā veidā pakāpeniski nošķiŗas un paplašinas cilveka tikumīgā dzīve trijos koncentriskos mērķu aprīņkos: individuelos, zocialos un humanos. Saurakās mērķu formas var tapt pavaditas no blakus iznākumeem un sekmēm, kas sneedzas plašakajos mērķu aprīņkos. Tikumīgās dzīves vēsture rāda, ka humanee mērķi izceļas ar laiku no šaurakām mērķu formām; tapēc individuelee mērķi jau prasa, ka pee viņeem greeztum vēribu uz tāļakajeem zocialeem un humanajeem iznākumeem.

Principu, pēc kuŗa no veena mērķa rodas citi, varbut pilnigaki, pareizaki un plašaki, nekā 'pirmejais, sauc par mērķu heterogoniju. Tā kā mērķu heterogonijas principam etikā leela nozīme, tad derēs tuvak to paskaidrot ar dažeem peemereem. Zauls, vēlakais Pavils, ceļoja uz Damasku, lai vaijatu tureenes kristigos. Tas ir tikumīgā ziņā nepareizs mērķis. Bet ceļā atgreetzs, un nometis kā zvīņas no acīm savu maldišanos, viņš atsacījās no agrakā nodoma, noželoja

savu eenaidu pret kristigeem un sprauda sev jaunu mērķi: sludināt evaņģēliju judeem un paganeem. Augustins vēlējās dzirdēt biskapa Ambrozija sprediķus Milanā, lai no viņa mācītos, ar kādeem runas līdzekļiem tas valdzina savus klausītājus. Tas ir tikumības ziņā tīri veenalzdīgs mērķis. Bet noklausoties Ambrozija runā, Augustinam radās saprašana preekš kristīgās pateesības; pirmais mērķis tam izlikās pārk šaurs un necīgs, jo nu viņš redzēja savā preekšā pavisam citu darba lauku. Atstājis agrako amatu, dzīvi un eeskatus, tas tapa par spēcīgu un dedzīgu Deeva žēlastības sludinātāju, tā ka caur savām runām un rakstiem noteica uz vairakeem gadu simteņiem kristīgās baznīcas attīstības virzeņu reetumos. — Lutērs gāja klosterī un tapa par mūku, skubināts no jautājuma: „Kā es eemantošu Deeva žēlastību?“ Tas ir tīri individuēls mērķis. Atradis atbildi uz savas sirdsapziņas jautājumu, kaut arī citādā veidā, nekā sākumā bij domājis, Lutērs tapa par ceļa rādītāju savai tautai un gādāja drošību un pārleecību katram ticīgajam, ka bez vidutājības ticīgais teeši drikst greeztees pee Deeva, kā bernis pee sava tēva. Še peevestee peemēri rāda, ka no greizeem, tikumīgi veenalzdīgeem un šauri individuēleem mērķeem var izaugt pareizi, cēli un plaši mērķi. Pateicoties mērķu heterogonijai, ka veens mērķis rada citus, attīstas, papildinās, pakuplinās un paplašinās tikumīgā dzīvē.

Sakaru starp dažādām mērķu formām izrāda peektāis zīmējums. Zem katra koncentriskā riņķa saprotama zināma etisko mērķu sfera, no kuņas staru veidā izeet eespaidi uz visām pusēm, sneegdamees mazāk vaj vairak pāri par savas teešās sferas robežām, citos plašākos vaj šaurākos mērķu aprīņkos.

Svarīgākais jautājums, pētot tikumīgos mērķus, ir: kādus mērķus mūsu

vērtēšana vispārīgi atzīst par tikumīgeem:

Apspreežot etiskos mērķus zinībā, tomēr jaraugās pāri par tagadnes robežām uz tāļakeem uzdevumeem un nākamēem sasneedzameem mērķeem. Kā individuelas sirdsapziņas prasījumus var saņemt jautajumā — kas man darāms?, tā vispārīgi praktisko morali var izteikt jautajumā: kas mums vīseem darāms, lai visi un katrs par sevi aizsneegtum augstako pakāpi tikumīgā attīstībā? Šis jautājums prasa vispirms pēc tāļakas etisko mērķu izstrādašanas. Mērķus, kuŗi sneedzas pāri par tagad aizsneegteem, apzīmejam par idealeem. Bet ideals nedrīkst būt patvaļīgi uzcelta gaisa pīls, vaj eedomīgs prasījums, kas spītīgi nošķīras no īstenības, tas var būt tikai teešs ta virzeena turpinājums, kādu tikumības attīstība līdz šim ņēmusi. Tikumības ideals nav meklejams ne nākamības pilnīgajā „laimes valstī“, ne ārkārtīgi stiprajā „pārcilveka“ tipā, kas eņemtu vēsturiski pazīstamā cilveka veetu. Dzenotees pēc etiskā ideala, cilveki dažreiz steīgšus noārda agrak nodibināto un acūmirkli pastāvošo kārtību, domādami, ka tādā veidā tee visātraki tuvojas savam idealam. Bet ka tas nekatru reizi ir īstais un drošākais ceļš pee ideala, leecina Jezus vārdi (Mat. 5, 17): „Nedomajat, ka es esmu nācis bauslību un pravēēšus atmet. Es neesmu nācis atmet, bet peepildīt.“ Katrs etiskais ideals var izaugt tikai no sakāra ar pagātni, nepazaudejot pamatu zem kājām.

b) **I n d i v i d u e e m ē r ķ i.** Kā pirmo un tuvako mērķi, mērķi, pēc kuŗa indivīds dzenas, uzstāda pašuzturešanu, jo ta teeši peesleenas dabīgām dziņām. Daži morales teoretīki prasa, lai šo mērķi uzlūko par augstako un par veenīgo, bet tādi prasījumi nav atraduši plašaku peekrišanu. Tagad valda uzskats, ka paša būtība par sevi veen nekad nevar būt tikumīgs mērķis, bet tikai līdzeklis jeb pakāpe uz citeem tāļakeem un augstakeem tikumīgeem mērķeem. Mēs prasam, lai indivīds sevi uztur dēļ humaneem, sociāleem un citeem individueleem mērķeem. Caur pašuzturešanu neteeši aizsneedzami individuēli mērķi ir divi: pašaplaimošana un pašpapildīnašana.

Pašaplaimošana ir eespējama tikai kā panākums, kas pavada citus, teeši kārotus mērķus. Ta var nākt no darbības, kas atteecas uz mums pašēem vaj citeem tāļakeem, sociāleem un humaneem mērķeem. Ja pašaplaimošana top

izaicināta no darbības, kas teeši atsaucas uz mums pašiem, tad ta pastāv individuēlas kaires jūtas. Etikā tās nevērtīgas un dažreiz pat kaitīgas, kaut gan cilvēku leelums leelais vairums leekas no tām vadītees. Ikdeenišķam cilvēkam, kā rādas, nav grūtaka problema par baudu kāres pārvarešanu. Kārošanā pēc baudījumeem sacenšas augsti un zemi, bagati un mažturīgi. Beeži novērots, ka zemākās šķirās, sakarā ar materialistisko pasaules uzskatu, parādās tik nevaldama dziņa pēc baudījumeem, ka izvēršas par tīru mežonību un pazemina cilvēku līdz lopa stāvoklim. Peemēru šai ziņā zemākās šķiras ņēmušas no augstakām. Izdzīves kāre, izšķērdība un veeglprātība nebūtu tik leela mērā attīstījušas starp strādneekēm un gājeekēm, ja tee ikdeenas neredzētu līdzīgu dzīves veidu pee saveem preekšneekēm, darba deveekēm un kungeekēm. Dažs labs pee tam eedomajees, ka plaša, grezna un varbūt izšķērdīga dzīve peeder pee augstakas kārtas, izglītības un sabee-driska pārakuma eezīmēm, bet ta ir leela maldīšanās. Pa-teesi izglītots cilvēks nekad nepeešķir pārak leelu vērtību savai areenei, dzīvoklim, ēdeenam, dzereenam un tam līdzīgām leetām, bet atturesees no greznības, atzīdams to par nepeederīgu un netaisnu pret citeem. Hiltijs saka: „Pār-mērīga pučešanās, zelta gredzeni visos pirkstos, pulksteņu ķēdes, ar kuřām pee vajadzības pat teju varetu peeseet, mājas, kuřas aiz mebeļu daudzuma telpu aptrūkst, meelasti, kuřos jabaidas pat par stipras veselības sabojašanu, ir gluži drošas neizglītības zīmes, no kam rūpīgi jasargās. Kas sapratīgs, tas to redz, tikai muļķi ļaujas ar to apmā-nītees.“ Pats par sevi saprotams, ka cilvēks drikst pree-catees par dabas skaistumu, par stādu plaukšanu, zaļošanu un zeedešanu, par rosību kustoņu dzīvē, par muzikas un citas mākslas daiļumu, bet etiskā ziņā tās ir tīri veenaldzi-gas jūtas, kamēr paleek individuēlas sferas robežās. Ti-kumīgu vērtību pašaplaimošana dabū tikai tad, ja ta ceļas no darbības, kas veicina ģimenes dzīves uzplaukšanu, drau-dzības uzturešanu un stiprinašanu, saheedribas un tautas lab-klājību un stāv sakarā ar panākumeem un pārļabojumeem visas cilvēces dzīvē.

Kā pašaplaimošana, tā ari pašpapildināšana pati par sevi nav tikumīgs mērķis; par tādu viņa var tapt tai gadi-

Mēraukla, pēc kuŗas jaapspreēž individuelee tikumigee mērķi ir: uzturet sevi preekš vispārigeem un neveen indvidueleem mērķeem, justees aplaimotam caur vispārigeem un ne tikai indvidueleem savas darbības mērķeem, attīstīt un papildinat savas spējas, nevis lai kalpotu indvidueleem, bet vispārigeem mērķeem. Pēc šīs mērauklas indviduelais mērķis tik tad var būt tikumigs, ja tas ir tuvakais, bet nekad pēdejais mērķis, jeb, ar citeem vārdeem runajot, darošā persona kā tāda veen nevar nekad būt īstais tikumības mērķis.

c) Zociale mērķi. Ja paša „es“ nekad nevar būt pēdejais tikumigais mērķis, tad arī citu „es“ nevar par tādu uzstādīt. Veena indvidua uzturēšana, veena laime veena spēju attīstīšana paleek veenada vērtība, lai šīs veens būtu vaj nu es pats, vaj kāds cits. Atsevišķo indvidua skaita pavairošana leetas stāvokli nepārgroza, jo no nullēm veen nevar sastādīt skaitli. Ja indviduelās kaīres jūtas ir tikumīga ziņā vērtīgas, tad tas pats sakams par daudzu jeb visu kaīres jūtam.

Tuvaku labklājības veicinašanai tomēr dodam preekšroku tikumīgā vērtēšanā aiz divejeem eemesleem — objektivēem un zubjektivēem, kas savstarpeji pabalstās. Objektīvais eemesls pastāv eekš tam, ka altruistiskais virzeens paplašina tikumīgās gribas darbību, vezdams to uz zocīalo un humano mērķu pusi. Svarīgaks ir zubjektīvais eemesls: kaīra nesavtīga darbība ir preekš cilveka kaīraktera pārbaudījums, tā ka pee tās mērojam vispāriġo personības vērtību. Kas trūkumaceetējam sneedz palīdzību, varbūt maz veicina vispāriġo labumu, bet indviduelais darbs peerada, ka cilveks paša intereses stāda zemak par objektivēem mērķeem. Nabags, kas savā mazumā dalās ar nelaimīgu, ir vairak darijis, nekā miljonars, kas tam nodrošina baġatīgu pārtikšanu.

Ja indīvids, ne svešs, ne pats, nekad nevar būt pēdejais tikumīgais mērķis, tad atleek tikai divi zocīali mērķi kā tuvakee tikumīgas gribas preekšmeti: vispāriġā labklājība un vispāriġais progress. Abi mērķi tik ceēši saistīti veens pee otra, ka vispāriġā labklājība nav patstāvīga bez vispāriġā progressa un ka pēdejais pastāv tikai vispāriġās labklājības vairošanā. Tādā veidā pēdejais jēdzeens papildina pirmo ar progresīvo momentu: vispāriġās labklājības veicinašana ap-

meerinas ar zinama mērķa sasniegšanu, vispārīgais progress cenšas tai virzeenā tālak, pāri par katru aizsneegto mērķi.

Te ceļas jautajums, kas saprotams zem vārda „visparīgs“? Vaj visparīgā labklājība ir zuma no visu jeb eespējami daudzu atsevišķu indivīdu labklājības, ir tā saucamais „laimes maks. macijs“? Un vaj vispārīgais progress pastāv eespējami daudzu indivīdu progresā? Skaidra leeta, ka zem „vispārīgs“ nav domata indivīdu zuma jeb eespējami leels vairums, jo tad jau nonāktum uz ta pašā stāvokļa, kuŗu, aplūkojot indivīduelos mērķus, atmetam ka tikumīgi nevērtīgu. Zem „vispārīgs“ jasaprot šaurakas vaj plašakas sabeedriskas kopības labklājība un progress. Starp citu to peerāda mūsu rūpība un gādība par nākamību, kas, zīmejotees uz sabeedribu, sneedzas daudz tālak, nekā attee-cotees uz indivīdeem. Jo plašakas top sabeedribas aprindas, jo vairak top noteikta vispārīgās gribas darbība no eevēribas un apdomības, kas nekādi nav izskaidrojamas ar rūpēm par atsevišķu indivīdu labklājību. Ģimene atrodas, tā sakot, uz robežas starp indivīduelo un zocialo dzīvi. Visi vēlas nodrošināt savu bērnu nākamību, mazak rūpejas par bērnu bērneem, bet pēcnākamū liktenis pēc pāris gadu simteņeem ir tiri veenaldzīga leeta. Tālak sneedzas draudzēs gādība: viņa rīkotos neapzinīgi, ja rūpejotees par atklātības eeetāsēm, raudzitos tikai uz tagadejās un varbūt vēl nākamās paaudzes labklājību. Vistālaki nākamība sneedzas mūsu laikos valsts gādība. Viņa drīkst prasīt no tagadnē dzīvojošeem pat leelakas mantas un dzīvības upuŗus, lai nodrošinātu savu pastāvešanu tālā nākamībā. Visur, kur nākamība apsargajama pret izmantošanu caur tagādejo paaudzi, valda uzskats, ka ne indivīdam, pat ne draudzei, bet valstij jauzņemas gādība. Valsts izdod, peemēram, noteikumus par medībām un zveju, mežu ciršanu, saudzešanu un dēstišanu, rūpejas par purvu nosusinašanu, atsavina privatipašumus un aprobežo viņu leetošanu caur būves un ciiteem noteikumeem; un tas viss top uzlikts dzīvojošai paaudzei valsts un sabeedribas nākamības labā.

Ar šo uzskatu par zocialēem tikumības mērķeem saskan mūsu jūtas atteeecotees uz nākamību. Pat visdrošakā ziņa, ja tāda būtu eespējama, ka pēc pāris gadu simteņeem kads no mūsu pēcnācejeem ceetis trūkumu, mūs laikam nemaz

neuztrauktu. Domas, ka ta valsts un ta tautība, pee kuņas peederam, pēc nedaudz augumeem varetu iznikt, būtu mums daudz grūtāk panesamas. Latveetis, peemēram, jaapzīmē par remdenu patriotu. Leela daļa no mūsu tauteešēem leekas dzīvojam pēc mērauklas: ubi bene, ibi patria, t. i. kur labi, tur tēvija. Bet ja tee pārleecinatos, ka pēc dažeem augumeem latveešu tauta izzudīs tāpat, kā iznikuši senee libeeši Vidzemē, un ka varbūt tikai kāds dzejneeks vēl dzeedās par pēdejo latveeti, kā tagad apdzeedats pēdejais libeetis, tad laikam dažam labam remdenam tauteetim taptu visai drūmi ap sirdi. Pazīstama leeta, ka Kreevijas pilsoņi izturās visai veenaldzīgi pret savas tēvijas likteni; netrūkst pat tādu, kas preecajas par viņas grūtībām, sarežģījumeem un likstām, bet ja teem varetu peerādit, ka pēc veena gadu simteņa no silta patriotisma sajūsminātā dzeltenā rāsa valdīs pār plašēem zemes gabaleem, kas tagad skaitās pee Kreevijas, tad daudzi varbūt atzītu tagadejo izturešanos pret tēvijū par nepareizu un nožēlotu savu veenaldzību. Judu tautai tagad samērā jaceeš mazak pārestības un vaijašanas no citām tautām nekā senak. Viņu materielee līdzekļi un intelektuelee spēki stipri vairojušeēs, agrakā ceeniba pret senajām eerašām un tēvu ticību mazinajuseēs, veenu vārdu sakot, judu tautai nekad nav bijusi tik laba izdevība un tik veegla eespēja asimiletees vispārigajai kulturai un izzust starp citām tautām, kā taisni tagadejos laikos. Bet bažas, ka tā tauta, kas ap 2000 gadeem visgrūtākos apstākļos uzglabajusi ilgas pēc Cianas, sava valdneeka, savas tēvijas, kārtības un deevkalpošanas, varetu pazust no pasaules skatuves, nedod meera judu tautas locekļeem. Pat vispārleecinatakais kosmopolīts, kas cēlees no judu vecakeem, nežēlo dažreiz leelus naudas upuņus, pūliņus un laiku, lai veicinātu cionisma ideju un nodrošinātu judeem savu teritoriju, kur tee varetu uzglabat savu tautību un nekaveti attīstīt savas nacionalās ipatnības.

Pavisam nospeedošas ir domas, ka cilvece, un kaut arī pēc gadu tūkstošeem, reiz izzustu ar visu savu garigo un tikumigo darbu, ka no tagadejās kulturas ne pēdas neatliktu, pat ne atmiņa neuzglabatos, ka visa dzīvība zemes virsū izniktu un ka te valditu pilnigs tukšums un nāves klusums. Novērodami dzīvē atsevišķa individa mūža isumu, viņa fiziško spēku vājumu un garigo spēju aprobežojumu, ceļam

tadēļ savus skatus pāris par individuēlas būtības robežām un preecajamees ceriba par to leelo zocialo sabeedribu nākamībā, pee kuņām peederam un ar kuņām strādajam pee ilgak paleekameem tikumigeem mērķeem. Bet ja ari šis sabeedribas izzūd mūsu skatam, tad dzīvojam paļāvībā, ka humanee tikumigee mērķi, kuņos satek visi pārejee, nekad neiz-zudīs. Tāda paļāvība nav zinašana, ta ir ticešana, kas pamatojas uz mērķa jēdzeena paplašinašanu un pastāvigu bīdišanu uz preekšu, tā ka katra zinams mērķis ir tuvākais, bet nekad pēdejais un tadēļ beidzot tikai līdzeklis neiznīcīga gala mērķa sasneegšanai. Pret etisko mērķu bezgalību individuēla būte leekas tīri kā pazūdam. Individuēla dzīve var būt deezin cik aplaimota un pilnīga, ta ir tikai pileens dzīvības jūrā. Ko nozīmē viņas laime un sāpes pasaulei? Kristīgā etika dziļi sajūt individuēlas dzīves šauras robežas un atrod veenigo apmeerinajumu un eepreecinajumu cerībā, ka Deeva valstībā visi aprobežojumi beidzas un ka ta pastāv mūžigi. Pārleeciba, ka zocialee un humanee mērķi ir pastāvīgi, kaut ari individuēla dzīve būtu pavadita no neveiksmēm un nesekmības, ir labs līdzeklis pret pesimistiskeem uzskateem. Maldijees savos personigos centeenos un peevilees individuēlajās cerībās, cilvēks var vēl preecatees, ka neiznāks objektīvās garīgās vērtības, kas cēlušās no cilvēces kopīgās dzīves. Visums darīs no jauna eespaaidu uz atsevišķeem individeem, nevis lai veicinātu objektīvi nevērtīgo individuēlas laimes zumu, bet lai modinātu jaunus individuēlus spēkus, kas rada jaunas objektīvas vērtības ar pilnīgaku un bagataku saturu. Vēsture rāda, ka šāda zocialo tikumīgo mērķu apspreešana ir veenīgi pareizā. Uz ko dibinās mūsu spreedums par cilvekeem un tautām, kas dzīvojuši sen atpakaļ un no kuņām varam peeņemt, ka iznīcīgo mērķu veetā stājušees paleekami? Nevis pēc tās laimes, ko tee paši baudījuši, nedz ari pēc tās laimes, ko tee saveem laika beedreem sagādājuši, bet pēc ta, ko tee strādājuši preekš cilvēces vispārīgās attistības uz viseem laikeem.

d) **H u m a n e e m ē r ķ i.** Kādi tad nu ir tee humanee mērķi, kuņos saplūst visi šaurakee tikumigee centeeni? Vaj tee pastāv vispārīgā telpas un laika noteikumus aptveroša cilvēka laimībā? Vaj vispārīgā progresā, kas mēģina pavairot ari šo laimību pāri par katru aizsneegto pakāpi? Ir

skaidra leeta, ka tāda kārtā paceltum individuēlās laimes jūtas par tikumigeem labumeem, kaut gan eepreekšējās nodalās aprādits, ka tās nekad nevar būt pēdejee mērķi. Pēdejee mērķi var pastāvet tikai garigos ražojumos, pee kuŗeem individuēlā apziņa ņem dalību; tomēr viņa mērķa preekšmets ir nevis indivīds, bet vispārigais cilveces gars. Cilveka istā dzīve ir tāda dzīve, kas garu pilnīgi un brīvi attista un leek tam daudzpusīgi un bagati darbotees domašanā un ražošanā. Tas var notikt tikai vēsturiskā apkārtņē, un tadēļ pee dzīves pilnības peeder zocialeē tikumi, kas veicina ģimeenes, tautas, valsts un visas cilveces garigo attīstību. Ši attīstība padota vispārigajam garīgās dzīves likumam: No veenas puses mēs nespējam pamatīgi aprēķinat un droši noteikt visos sīkumos garīgās attīstības virzeenu nākamībā, un tadēļ teeši aizsneedzamais tikumīgais humanais mērķis var būt tikai vispārigā tagadnes cilveces kulturas pakāpe, bet no otras puses mēs arī zinām, ka garīgā dzīve nestāv uz veetas; ta parādas nerimstošā kustībā, ražošanā un attīstībā; pagātne vairs nav tikumīgs mērķis, tagadne nebūs vairs nākamā acumirklē, tapēc aizsneegtā pakāpe nav uzlūkojama par paleekamu tikumīgu mērķi. Pēdejaais tikumīgais mērķis var būt tikai ideāls, kas paceļ mūs pāri par tagadni, lai arī īstenībā nekad nav sasneedzams.

Savā ideālā cilveks iztēlo dzīvi, pēc kādas viņa griba dzenas. Dzīves pilnības ideāls parādās pee dažadeem cilvekeem dažados veidos: citads tas ir pee vīreeša nekā pee seeveetes, citads pee kareivja nekā pee zinību vīra, citads pee zemkopja nekā pee jūrneeka. Tikai zināms pamata tips ir viseem veenads, itkā fizisko un psicbisko sastāvdaļu pamats pee viseem cilvekeem ir veenads. Jo vairak attistas garīgā dzīve, jo vairak diferencejas un individualizejas ideāla attēlojums. Ari skaidrība, ar kādu ideāls eekšķīgi attēlojas, ir pee cilvekeem ļoti dažada; beidzot arī spēks un drošība, ar kādu cilveki pārvar šķēršļus, kas kavē ideāla aizsneegšanu, nav pee viseem veenadi. Kā indivīda, tā arī tautu un vēsturisku laikmetu dzīve top vadīta no zināmeem ideāleem. Citadi ideāli valdīja Atenās nekā Roma, citadi ideāli mēdz būt anģleem nekā frančeem, citadi vāceem, citadi kreeveem, citadi latveešeem, citadi judeem, bet katrai tautai vajaga kādas mērauklas, pee ka mērot savu dzīvi,

un kāda ideala, ap ko koncentret atsevišķos darbības aktus. Daži ideali sneedzas pāri par veenas tautas robežām, eekaņo sirdis plašakās aprindās un top leelakā vaj mazakā mēra par visas cilveces kopmantu. Kristigas ticibas sākumā bij mocekļu nāve ļoti izplatīts ideals, vidus laiku galvenee ideali bij bruņineeku cīņas un mūku asketiskā dzīve, renesanses laikmets centās pēc neatkarības mākslā un zinībā, reformacija uzstādīja ticības un tikumības idealus, Ludviķa XIV. laikmetu pārvaldīja dziņa pēc varas un goda, franču revolucijas devizes bij brīvība, veenlidzība un brālība. Īsa ir latvešu patstāvīgā vēsturiskā dzīve, bet ari mēs jau varam runat par dažādeem idealeem, kas pārvaldījuši mūsu prātus. Eesākas mūsu patstāvīgā dzīve ar tautisko pamošanos un nacionaleem centeneem; pamazam to veetā stājās zocialā kustība, kas beidzot noveda pee vētrainajeem notikumeem 1905. g. Acumirkli ir uz deenas kārtības, blakus citam, skolu un izglītības ideali; nākamībā varbūt latveeši peegreezīs vairak vēribas tikumīgās un reliģiskās dzīves izkopšanai. Baptisti šai ziņā eet ar jauku preekšzīmi pa preekšu, attīstidami mošu kustību un rosīgu darbību. Javēlas, kaut ari citi latveeši sekotu šādā virzeenā.

Vispārīgi var sacīt, ka katrā normalā cilvekā, raugoties pēc dzimuma, vecuma, izglītības, kārtas, amata, apkārtnes un vēsturiskeem apstākļeem, ir kāds ideals. Katram cilvekam stāv preekš acīm kāds tēls, pēc kuņa tas cenšas dvēseles dziļumos, pēc kuņa izstalto savu dzīvi un vērtē savu darbību. Vācu deļneeks Rikerts to izteicis sekošā pantā:

Ikveens sev iztelo, par ko viņš vēlas kļūt;

Un kamēr viņš tas nav, viņš nevar meerā būt.

Šaurakee etiskee mērķi, kā redzejām, noder par pakāpēm uz augstakeem un plašakeem: individuelee mērķi pārēet zocialos un zocialēe pārēet humanejos. Augstakas pakāpes par humaneem mērķeem vairs nav; mēs nespējam eedomatees neka pilnīgaka par idealu. Ir teesa, ka veens ideals var būt pakāpe uz nākameem, vēl augstakeem un pilnīgakeem, bet kamēr viņš skaitas par idealu, tas ir augstaka pakāpe mērķu virknē, ir vēl neaizsneegts mērķis. Zīnamu papildinājumu humanee mērķi atrod saskaņā ar etiskeem motiveem. Ari augstakee humanee mērķi tik tad var tapt par tikumigeem uzdevumeem, ja pamudinājumi, aiz kādeem

pēc viņem dzenas, peeder pee tikumigeem motiveem. Tadēļ, neraugoties uz mērķu ipašībām, tikumīgā darbība tad veen eespējama, ja tiklab mērķi, kā motivi reizē uzlūkojami par tikumigeem. Mērķis var būt tikumigs, bet darbs, kas pēc viņa dzenas, tikumīgi veenaldzigs, vaj pat netikumigs: tas noteekas tad, ja pēc mērķa teecas aiz veenaldzigeem vaj netireem motiveem: var ari motivs būt tikumigs, bet tadēļ no viņa neiztek vēl tikumiga darbība; tas noteekas tad, ja aiz kaut kādeem eemesleem, peemēram, nepareizas apspreešanas, kārotais mērķis ir pretejs tikumibai. Prasijums pēc tikumībā vajadzīgas saskaņas starp mērķeem un motiveem ir pee humanajeem mērķeem tadēļ ceešaks un stingraks nekā pee šaurakeem mērķeem, ka pari par humano sferu etikā vairs neka nav, pēc ka cilveks varetū teektees. Sekas no harmonijas noteikuma starp mērķeem un motiveem ir tās, ka no etisko mērķu virknes vispirms jaizmet visi mērķi, kur tāda harmonija nav eespējama, tapēc, ka kārotee mērķi nav saveenojami ar tikumigeem motiveem. Caur to izskaidrojas, ka ražojumi makslā, zinībā un vispārigajā kulturā, kaut ari peeder humano mērķu sferai, tomēr nereti ir tikumīgā ziņā veenaldzīgi un dažreiz pat tikumibai preteji. Otrs iznākums no mērķu un motīvu saskaņas ir, ka, vērtējot kādu tikumīgu darbu, stingri jāšķir darbības panākums no nolūka. Darbības panākums beeži atkaras no eekšejeem un arejeem noteikumeem, kuņeem ar darošās personas tikumīgo karakteri nav nekādas daļas. Tikumigs darbs kā tāds nāk no cilveka tikumīgā nolūka un tadēļ šaurā apkārtņē, ikdeenas izpildot savus peenākumus, var parādītees augstakas tikumīgas vērtības nekā spožos arejos panākumos, kas sasneegti caur netireem motiveem.

Pee augstakeem humaneem mērķeem teeši strādā tikai retas personas, pee visaugstakeem vairakos gadu simteņos še un te kāds cilveks, tadēļ ari gluži dabiski un pareizi, ka tos visvairak ceenam, bet šī ceenība ņad veen pelnita, ja mērķi atrodas saskaņā ar motiveem un panākumi ar nolūkeem. Nav visai daudz to cilveku, kas makslā un zinībā veicina cilveces garīgo attīstību un vispāriigo kulturu. Bez šaubām, teem eerādama svarīga veeta vēsturē. Jo leelaka un augstaka ir kāda cilveka darbība preekš vispāribas, jo vairak viņš veicinajis vēsturiski-garīgo dzīvi caur labdarīgām

un derīgām eetaisēm, cēleem darbeem, pateesam, labam un bagatām domām, daļeem un pacilajošiem ražojumeem, jo leelaka ir viņa nozīme un jo augstaka tam pakāpe vēsturiskā vērtēšanā, bet tikumīgai vērtēšanai ar to vēl nepeeteek, ta prasa pēc mērķu un motīvu saskaņas, ta apspreež neveen pēc panākumeem, bet ari pēc nolūkeem. Praktiskā dzīvē deemžēl beeži gadas, ka panākumus ceenam vairak, nekā apzinību un tikumīgus nolūkus, un ka zem garigeem ražojumeem saprotam tikai teešu darbību makslas, zinības un vispārīgās kulturas laukā, peemirzdami, ka cilveku dzīve ir ļoti vispusīga un prasa garīgu enerģiju un garīgu spēkus ari citās nozarēs un darbības laukos. Kādas tautas tikumīgo vērtību nedrīkstam pēc ta veen vērot, ko ta pastrādajusi zinībā un filozofijā, ko sasneegusi mākslā un dzejā; pee tautas garīgās un tikumīgās dzīves izkopšanas ņem dalību visas kārtas, šķiras, dzimumi un augumi; svarā krit pee viņu tikumības apspreešanas vispirms ta uzticība un apzinība, ar kādu katrs loceklis izpilda savu specielo uzdevumu. Ja tikumību apspreestum tikai pēc panākumeem zinībā un mākslā, tad mums latveešiem būtu kaunīgi janoduņ acis. Bet paldees Deevam, tikumībā ir cita mēraukla. Mums ir uorūditi zemkopji, izveicīgi amatneeki, kreetni jūrneeki, tēvi un mātes, kas nekādus upuņus nežēlodami cenšas saveem bērneem sagādat labaku izglītību nekā paši baudījuši; mums ir bērni, kas, neraugotees uz dažadeem pārspīļejumeem un maldībām, kādas nereti novērojamas, caurmēra tomēr uzglabā ideālu cenšanos un nopeetni pūlas uzstādīt savas dzīves ideālu.

Tikumīgās pasaules visumam ir vajadzīga spēju un dzīves stāvokļu dažādība, tadēļ ari katrs, pat vizzemākais, var neteeši veicināt augstako, humano mērķu sasneegšanu. Lai ari individa teešee mērķi, pēc kuņeem tas dzenas, būtu deezin cik šauri, viņi mēdz sneegtees pāri par tuvako mērķi un beidzot eeplust neizmērojamā cilveces gara attistības straumē. Saņemot kopā visus cilveka dažados mērķus, no šaurākā līdz plašakam un no zemākā līdz augstakam, Fr. Paulsens izteic augstako labumu un dzīves uzdevumu šādos vārdos: „Cilveks grib dzīvot cilveciņu dzīvi ar pilnu viņas saturu. Viņš grib savas paša personības papildinašanu, pilnīgu savu spēku, it īpaši tikumīgi-garīgo spēku nodarbi-

našanu pašuzturešana un pašapstiprinašana, kā arī darbā peļņu objektīviem vēsturiskās dzīves mērķiem, kuŗai viņš kā loceklis pieder. Un visu to viņš grib tai dabiskā kārtībā, kādā parādās attīstības pakāpēs: Jaunībā viņš grib augt un attīstīties, rotāties un mācīties, grib pēdzīvot bērnu atiecību pret vecākiem, skolēnu pret skolotāju, mācekļa pret meistaru, un zināmu laiku viņa griba atrod peļņu tam augstāko apmierinājumu; kā jauneklis tas grib mīļot un ceņēt, dzeļot un sapņot, grib ar draugiem sajūsmāties, ar eņaidnekiem cīnīties; kā vīrs tas grib strādāt un peļņēt, krāt mantu un baudīt, ražot un veidot, valdīt un paklausīt, domāt un pētīt, grib dzīvot un ceņību baudīt kā beedrs starp beedriem, kā pilsonis starp pilsoņiem, kā eņaidneeks iztūreties pret eņaidnekiem, kā laulāts vīrs un tēvs vadīt māju, uzāudzīnāt un izglītēt bērņus un uztureties caur viņiem savu dzīvi nākamās āugumos. Un kā tas visu to pēdzīvojis un visās leetās atrasts par kreitnu cilvēku, tad viņš sasneedzis, pēc kā viņa griba dzinusees; viņa dzīve peepildīta, un viņš ar apmierinājumu raugās atpakaļ. Un tad tas greežas uz pēdejo galu: viņa beidzamā vēlešanās ir — meerā šķīrtees un tapt peepulcinātām tēveem.“ Apmierinājums par uzticīgo peenākuma izpildīšanu savā kārtā un amatā ir tā izlīdzinošā taisnība dzīvē, pēc kuŗas mūsu tikumīgās jūtas prasa, novērojot dažādas nevēiksmes ārejos darbos un panākumos. Labas sirdsapziņas laime, kas stādāma āugstāk par ārejiem labumeem, panāk to, kā pateesi tikumīgs cilvēks jūtas tik apmierināts tai dzīves kārtā, kādā liktenis viņu nostādījis, kā viņš nevēlas mainīties ne ar veenu citu cilvēku. Tas apstākļis, kā šī pašjūtība, kas izlīdzina visas ārejo labumu un dzīves stāvokļu starpības, sastopama pat veenkāršos dzīves apstākļos, ir varbūt drošākais peerādījums, kā bezgalīgā daļas spēku zumā, kuŗa sastādas dēļ humano dzīves uzdevumu izpildīšanas, katra indivīda tikumīgā vērtība top mērota nevis pēc nejauseem, no ārejiem noteikumeem atkarīgem panākumeem, bet pēc tikumīgās eņerģijas, kas parādās apzinības skaidrība un šķēršļus pārvarošā tikumīgo motīvu sparā. Citeem vārdeem runājot, istā nozīmē tikumīgā vērtība ir atkarīga no uzticības un apzinības, ar kādu katrs izpilda savus uzdevumus, lai tē būtu leeli

vaj mazi; laba griba te ir istā mēraukla, un ta var būt ari garīgi nabageem, kuņeem Jezus apsola Deeva valstību. Uz apzinīgu peenākuma izpildišanu Jezus skubina starp citu līdzība par uzticeteem podeem, sacidams (Mat. 25, 21): „Labi, tu godīgais un uzticīgais kalps! Pee mazuma tu esi bijis uzticīgs, es tevi eecelšu par daudzumu; eeej sava kunga preekā.“

Modernais cilveks nācis pee pārleecibas, ka kulturas būtība pastāv nekad nebeidzamā progresā. Pasaule, kā ta rādās cilvekam, var vēsturīgā attīstībā nākt tikai pee augstākām pilnības un laimes pakāpēm. Ši progresā gaitā individuēlā nozīme paleek veenmēr vairak atpakaļ, ikveenam top peešķirta ta vērtība, kāda tam ir kā leelā visuma loceklim. Ko indivīds caur kulturu sasneedz, tas viņu tikai jo ceešaki saista pee vispārības uzdevumeem. Teeši eeverojot vēstures gaitu redzam, ka cilveces gars, tiklab individuēlais, kā sabeedrīskais, ir spējīgs stātees attīstības progresā, izejot no zinameem sākumeem un noteikumeem, pee kam vēlak sasneegtais atteecas pret sākumu kā augstākais pret zemako, kā labākais pret mazak vērtīgo, kā pilnīgākais pret nepilnīgo. Šee attīstības novērojumi peerāda, ka kulturas dzīve intelektuālā un moraliskā ziņā ir spējīga un aicinata uz attīstību.

Nikna ķilda grozās ap aicinašanas jēdzeenu. Veenā pusē valda uzskats, ka attīstība pamatojas uz brivas gribas spēku un enerģiju, otri domā, ka attīstība noteek pati caur sevi, tīri automatiskā ceļā. Dabas zinību peekriteji aizstāv pa leelakai daļai pēdejo teoriju, veenpusīgi atsaukdamees uz matemātiskajeem dabas kauzalitates likumeem. Šim uzskatam ir praktiskā dzīvē kaitīgas sekas: viņš rada veenaldzību tikumības jautajumos un izplata domas, itkā viss attīstīsees un norisinasees pats no sevis, bez cilveka paša nopeetnas un enerģiskas līdzdarbības. Moralē valda uzskats, ka attīstības spēja un tendence gara dzīvē nav neizbēgamība, bet etīks uzdevums, kuņu cilveks var izpildit vaj neizpildit. Agrakee augumi izpildījuši šo uzdevumu dažādā mērā, pēcnāceji stradajuši viņu darbu tālak, tagadne top ceeši un nopeetni aicinata peegreest savu pastāvīgo individuēlo darbību teem kulturas uzdevumeem, kas izauguši no mūsu laikmeta. Šāds uzskats veicina kulturu

un dara labu eespaidu uz tikumigo audzinašanu un attīstību, atgādinadams ikveenam: Dari tā, ka vari eegūt apziņu, ka tu caur savu darbību esi veicinājis labumu, un proti, ar tādu vīrestību, ka pasaules trulums un pretošanās agrak vaj vēlāk top pārspēti.

Ja cilvēks ar visām savām pūlēm un centeneem tikumībā neteek nekur tālak, kā tikai dažus soļus uz preekšu bezgalīgajā attīstībā, tad ceļas jautajums: vaj tikumigeem centeneem ir jel maz kāda nozīme? Jaatbild, ka ir gan, jo katra aizsneegta pakāpe ir daļa no mērķa, ir neveen līdzeklis nākamo, augstako pakāpju sasneegšanai, bet savā ziņā ari pašmērķis. Vislabak tas izskaidrojams caur kādu peemēru: Sirds un smadzenes, rokas un acis, muskuļi un kauli ir līdzekļi meesas dzīves uzturešanai; bet viņi ir tai pašā reizē ari meesas daļas; meesa nepastāv ārpus organeem jeb līdzekļeem viņas uzturešanai, bet pedejo visums iztaisa meesu. Katra organa darbība ir līdzeklis dzīvības uzturešanai, bet pati dzīvība pastāv turklāt visu organu nodarbinašanā. Tas pats sakams par mākslas darba daļām: atsevišķee dramas skati, peemēram, kalpo visumam, jo citadi tee būtu leekas epizodes, bet viņi turklāt iztaisa ari visumu, kas pastāv visu daļu kopībā. Tā ari tikumīgā dzīvē katra spēja un tikums der kā organs visumam, bet tai pašā reizē to nodarbinašana ir daļa no dzīves satura, un tadēļ tām ari ir dalība pee visuma, tās ir savā ziņā pašmērķis. Garīgi-tikumīgā dzīve ir organisms, kuŗā katrs spēks un katra darbība ir tiklab līdzeklis kā ari mērķis; katrs par sevi ir vērtīgs saturs, bet nozīmi tas dabū caur savu atteecību pret visumu. Dzenotees pēc tikumigeem mērķeem, cilvēki eemanto kā blakus iznākumu laimes jūtas un eekšejo apmeerinajumu, kas parādās pēc katras aizsneegtas pakāpes un skubina censtees veenmēr tālak uz etiskā ideala pusi. Itkā izraleešeem tuksnesī gāja pa preekšu deenā padebess un naktī uguns stabs, tā ideals der vēl tagad cilvēkeem par ceļa rādītāju dzīvē. Sekodams savam idealam, Mozus gan neeegāja apsolitā zemē; viņš dabuja to skatīt tikai iztālēm no Nebus kalna, bet viņš mira apmeerinats un laimīgs par savas dzīves iznākumu. Līdzīgi Mozum daudzee cilvēkeem jaapmeerinas ar nenogurstošo cenšanos pēc ideala un jamirst cerībā, ka viņa sasneegšana izdosees nākamām paudzēm. Un to-

mēr: laimīgi tee, kam ir šāds ideāls un kas apzinīgi pēc viņa dzinušees.

Saņemot kopā visu, kas sacīts par humanajeem mērķeem, izrādās, ka etiskais ideāls ir pēdīgais un pastāvīga tuvošanās tam — humanās tikumības tuvākais mērķis. Eti-
skais ideāls, kas pats atrodas bezgalībā, tuvāk apzīmejams tikai caur diveem noteikumeem: **pirmais — pozitīvais** — pastāv eekš tam, ka cilveces gara spēku attīstība ar indivi-
duelo, zocīalo un humano nodarbīnašanu top turpinata bez-
galībā pāri par katru aizsneegto mērķi; otrs — **negatīvais** —
parādas to šķēršļu pastāvīga pamazīnašanā, kas kavē tiku-
migo attīstību. Šee šķēršļi ceļas no gribas darbības, un rau-
gotees no tikumigo mērķu stāvokļa, tee apzīmejami par tiku-
mībai pretejeem mērķeem.

Tikumības mērķeem pretejais izverd iz diveem avoteem: tikumības vājības un greiza gribas virzeena. Pirmā noved pee tikumības mērķeem preteajā negatīvā ziņā — pee laba nolaidības, pēdejaais pee tikumības mērķeem preteajā pozitīvā ziņā — pee ļauna radišanas: kas tuvākam, ko viņš varetu glābt, ļauj aizeet bojā tadēļ, ka baidas no breesmam vaj ne-
ērtības preekš sevis, tas darbojas tikumīgi vāji; kas otru vaijā tadēļ, ka tas paša labumam stāv pretīm, tas dara ļaunu. Abas tikumības mērķeem pretejas formas apspreež m dažādi: tikumigo vājību atmetam, izsakam tai nepeekrišanu, tikumigo ļaunprātību smādejam un nosodam.

Pasaulē norisinas pastāvīga cīņa starp etiskeem un tiku-
mībai pretejeem mērķeem: pirmee teecas uz ideāla pusi, pēdejee cenšas aizkavet ideāla aizsneegšanu. Kuņi no viņeem stīpraki, tas zinībā nav peerādams, bet ticība prasa, ka peeņemam tikumības uzvaru par netikumību, jo bez tādas uz-
varas pasaules un cilveces attīstība nebūtu eespējama un istenībai nebūtu nekādas vērtības. Tikai reliģija, ne etika, spēj iztēlot šo uzvaru kā galīgu, bet ta nav panākama āreja pasaulē, ta eespējama veenīgi Deeva valstībā, kur visi ap-
robežojumi beidzas un galu galā gars top svabads no meesas.

6. Tikumigee motivi.

a) Novēres motivi. Runajot par tikumigeeem motiveem, der atgādatees, kas jau agrak sacits vispārīgi par motiveem: tee ir tee tuvakee apziņas procesi, kas teeši noteic gribas darbību; viņi pastāv no jūtu un iztēles satūreem, pee kam jūtās var būt saistītas pee atsevišķeem novēres akteem — tāda gadījumā mēdz runat par jūtu motiveem, vaj celtees no iztēles, kas caur jēgu attīstīta, vaj atteektees uz idealeem tikumības mērķeem, kuņeem dzīvē spējam tikai daudz maz tuvotees. Idealo mērķu iztēlošanu apzīmejam par idejām, un cilveka spēju tās radīt — par prātu. Tadēļ izšķīrsim savā pārskatā par tikumigeeem motiveem trīs galvenās formas: novēres, jēgas un prāta motīvus.

Teešā novēre ir tuvākā mūsu gribas vadone. Pee novēres tūliņ saistās caur salīdzināšanu, sapīšanu un beedrošanu citas iztēles, kuņas saveeno novēroto parādību ar agra-keem notikumeem, vaj ar tādeem, kas nākamībā gaidāmi. Visas šīs iztēles kopā darbojas kā novēres motivi. Eeraugot cilveku dzīvības breesmas, mēdzam iztēlot notikumus, kas viņu noveda breesmās, bet vēl dzīvak tos, kas drīzumā var eestātees; un visa šī iztēļu virkne, saplūstot kopīgā eespaidā, rada uzbudinājumus, kas kā stipri gribas motivi noteic mūsu darbību. Divas pamata jūtas, kas tādā kārtā pastāvīgi darbojas kā motivi, ir pašjūtība un līdzjūtība. Pirmā ir teeši saistīta pee pašapziņas un ar viņu saaugušo iztēli par pašā personību. Tikumīgas attīstības gaitā personības apziņa ar laiku daudzas iztēles virknes tā saceetejušas, ka tas pat pee sarežģiteem eespaideem spēj radīt novēres motīvus, kas gribai dod acumirkligam stāvoklim peemērotu virzeenu. Tādā kārtā var celtees darbība kā veenkārša pašapziņas atbilde, kuņai peemit tikumīgo mērķu karakters tik leelā mērā, ka pārdomašana to nepadarītu labaku. Izpildīt amata peenākumus, turet doto vārdu, runat pateesību ir, peemēram, tādas dziņas, kas teeši darbojas kā pašjūtības reakcija katrā tikumīgi napanīkušā cilvekā. Beeži atgadas, ka pārdomašana pirmatnejo drošo gribas dzīvu padara šaubīgu, jo pārdomašanai ir pa leelakai daļai peeēetami tikai tādi notikumi, kas peeder tuvakajeem individuēlajeeem peedzīvojumeem, kamēr teešais novēres instinkts saveeno nepārredzamu virkni agrako

atsevišķo darbīgo dziņu par veenu kopīgu eespaidu. Ir pazīstama leeta, ka, ja rakstot sākam domāt par ortografijas likumeem, apjukam un topam nedroši. Uz ortografijas jautājumeem atrodam visveeglak atbildi, zinamus vārdus uzrakstot, tā arī tikumībā daži labs caur drošu darbību drīzak atrod izšķiršanu nekā caur prātošanu. Cilveka tikumīgā vērtība tadēļ nav darāma atkarīga no tam, cik beeži viņš doma par peenākumu. Ja nomanam, ka kāds tikumigs cilveka darbs nācis no pārdomašanas, tad jūtamees mazak no ta peevilkti, nekā kad tas būtu teeši plūdis no dabīgajām sirds dziņām. Pārdomašana par peenākumu pasaulē novērsusi daudz ļauna, bet cēlais un dižais teeši izvirdis no sirds dziļumeem. Ari mākslineeks tik tad var ko leelu ražot, ja tas, ko viņš dod, brīvi nāk no viņa sirds. Rikerts šo cilveka spēju salīdzina ar koka zeedeem:

Uz koku rauges, sirds, kad zeed tas krašņumā;

Tam grūti nenākas tā tērtēes greznumā:

No viņa dziļumeem šķeet mīlestība plūstam,

No spaideem svabada pee gaismas, preeka kļūstam.

Pareizi darīt bez apdomašanās ir tadēļ galvenā tikumības gatavības pazišanas zīme vismaz visos tais gadijumos, kad izšķiršanās netop taisni apgrūtināta caur peenākumu koliziju. Karaktera vingrinašana un noceetinašana dod nepārdomātai pašjūtības darbībai veenmēr leelaku drošību. Jo pilnigaki attīstītees kāds karakters, jo bagataks krājums agrako jēgas un prāta motīvu saceetejis apziņā par novēres motīveem un jo leelaka top drošība, ar kadu saņemtee dzīves eespaidi izaicina atteecigo darbību.

Pašjūtības nepeeceesamais papildinājums ir līdzjūtība. Pamatīgi pētījumi peerāda, ka līdzjūtība attīstas reizē ar pašjūtību. Kā individuēlā apziņa atrodama kopībā, kā individuēlā griba ir eeslēgta vispārigajā gribā, tā arī līdzjūtība savos veenkāršakos veidos ir pirmatneja blakus pašjūtībai. Līdz ar pašapziņu attīstas cilvekā apziņa par objekteem, kas „es“ stāv pretim. Pašapziņa nepastāv bez objekteem, gluži tāpat, kā objekti nepastāv bez „es“, kas viņus novēro. Objekti nav novērotajam veenaldzīgas leetas, bet tuvakee un svarigakee starp viņeem, kas līdzinas pašam „es“, leekas ņemam dalību pee viņa iztēles un jūtām. Tā tad pašjūtība un līdzjūtība ir reizē ceļušas jūtu formas, gluži tāpat, kā paš-

apziņa un objektīva apziņa attīstās reize. Pa leelakai daļai līdzjūtība parādās tīri eekšējā, var sacīt, garīgā veidā. Līdzjūtīgais gluži labi zin, ka viņš pats necees un ka viņa jūtas ir pavadones svešam. Tomēr noteekas, ka līdzjūtība atsaucas arī uz meesigās dzīves funkcijām. Eeraugot otru ceešam, iztrūkstamees, pee kam skaidri sajūtam sakaru starp izbaiļēm un to meesas locekli, kas pee otra eevainots un izaicina mūsū līdzjūtību; neviļus mēs sargajam roku vaj kāju, ja tās redzam aizskārtas pee otra. H. Meijers peemin par kādu vīru, ko mājās nākot nobaidijis veens no viņa bērneem ar to, ka durvis veņot tanīs saspeedis pirkstu; izbaiļu brīdī vīrs sajutis taisni tai pašā veetā pee sava pirksta stipras sāpes, un tās pastavejušas trīs deenas. Stāsta par kādu medicinas studentu, kas izjutis pee sevīm visas tās slimības, kuņas profesors auditorijā dzīvi aprakstijis. Allaž atgadas, ka daži studenti tik taddeļ veen atsakas no medicinas studijām, ka nevar uzlūkot bez stipra uzbudinajuma asiņojošu un puņņojošu vati, vaj nespeļ panest ceeteju vaidus un mokas. Nav jadomā, ka līdzjūtība būtu dzija un pateesa tikai uz augstakām kulturas pakāpēm; ta sastopama arī pee neattistiteem mežņoem. Afrikas pētneeks Stenlijs raksta, ka viņš aplūkojis kādu sevišķi zemu stāvošu netiru Afrikas cilti, prātodams, vaj tee arī varot būt cilveki, kad peepeši apgāzusees kārts un eevainojusi kādu no viņu cilvekeem; tūliņ tas izdzirdis seeveetes tik dabīgi eekleedzamees aiz istas līdzceetības un viņu vaibstus tik dzīvi un maigi izteicam līdzjūtību ar eevainoto, ka viņa sirds skaidraki nekā acs redzejusi cauri nejaukajeem nefrumeem, kailumu un virsejo šminķi pukstam cilveku sirdis preekš tuvako ceešanām. Pat starp kustoņeem novērojama līdzjūtība. Peevedisim te tikai veenu peemēru, kuņu atstāsta Darvins: „Kāds medneeks atradis vanaga perekli ar peeceem bērneem. Četrus no teem viņš nogalinajis, bet peekto ar apgreesteem spērneem atstājis, lai caur to peevīlinātu un nomaitātu vecos. Otrā deenā tos nošāva, kad tee patlaban bij darbā, lai jauno vana dzenu ēdinātu; un medneeks domāja, ka ar to leeta beigu sees. Nākamā deenā viņš atrada atkal divus liddzjūtīgus vanagus, kuņi bij eeradušees ar audžu vecaku jūtām, lai bāriņam līdzetu. Abi tapa nošauti. Velak eeradās vēl divi, lai vana dzenu edinātu, arī tee tapa nogalināti. Pēc tam vairs

neveens nerādijās.“ Gadas, ka cilvēks pret kustoņiem izrāda jūtas, kas stipri atgādina līdzjutību, un ka arī kustoņi neizturas veenaldzīgi pret cilvēka jūtām. Preekš istas līdzjutības tomēr trūkst pamata noteikuma: proti, viņu un mūsu gribas eekšejas veenības. Uz kustoņiem pārnestā līdzjutība atteecas tikai tik tāli, ka mums ir eemesls eedomatees pee kustoņiem mūsu apziņai radneecigus elementus. Pārnestā līdzjutība paleek aprobežota uz meesigām jūtām un parādas tādā veidā, ka cilvēks kustoni nestada vis sevim līdzas, bet brīvprātīgi nolaižas līdz viņa stāvoklim. Cilvēks var sajst līdzceetību ar kustoņa sāpēm, bet viņam trūkst līdzpreeka ar kustoni. Tas pats sakams savā ziņā par kustoņiem. Caur satiksmi ar cilvēku pārceļotais kustonis var gan paceltees līdz līdzjutībai ar cilvēku ceeshanām, bet pee cilvēku preekeem tas nespēj ņemt dalību. Cilveka istā līdzjutība atteecas tadēļ tikai uz pašapziņošām personībām, ar kurām subjekts teešam jūtas saistīts caur līdzigām jūtām, izteļēm un gribas virzeeneem, un ko tam pastāvīgi atgādina kopīgā valoda, eerašas un peedzīvojumi. Attistitai pašapziņai atleek kā veenīgais līdzjutības preekšmets cilvēks, jeb, apzīmejojot tuvāk šo eekškīgo sakaru, līdzcilvēks.

Līdzjutības tālakā attistībā novērojama tāpat kā pee pašjutības jēgas un prāta motīvu saceetešana par novēres motīveem. Līdzjutība mūs eeved cita dvēseles stāvoklī, māca to pazīt un sagatavo labvēlību. Kas eedomajas otra stāvoklī un zin no peedzīvojumeem, kāds trūkums to spēež, tadēļ ka pats bijis līdzigos apstākļos; kas otram sirsnīgi vēlabu, tadēļ, ka pats to vēlejees; kas citam sagatavo atveeglinašanu tadēļ, ka pats to peedzīvojis; kas citu eepeeecina tadēļ, ka pašam tas bijis vajadzīgs, tas veegli atradis arī līdzekļus, kā veecinat otra labklājību. Vispirms līdzjutība parādas tur, kur radneecības saites apveeno cilvēkus. Teeši un visstiprak tas noteekas starp māti un bērnu. Sākumā tee ir tikai veena būtē, bet dažā ziņā dzīvo visu mūžu veenu dzīvi, kaut arī fiziskās dzīvības uzturešana top šķirta. No šī sakara izplūst līdzjutība uz viseem ģimenes locekļeem, cilti, tautu, cilvēci. Skaņas un vaibsti izteic pirmatnejas jūtas: maigākās jūtas un eedvēsmas izplatās caur valodu, mūziku un citām mākslām. Līdzjutība ir dabīgā un teešā pakāpe uz socialajām dziņām, kurū izkopšana un tālaka

attīstīšana prasa pāreju no novēres uz jēgas un prāta motiveem. Jau ļoti senos laikos pozitīvie likumi centušies veicināt no dabīgās līdzjūtības modinātās sociālās dziņas. Brugžs raksta: „Senie Eģiptes kapu uzraksti, varbūt visvecākie cilvēces rakstu pieminekļi, māca, ka vispārīgā cilvēka mīlestība nebūt nav mūsu jauno laiku panākums: būt par atspaidu un patvērumu nabageem, tēvam, mātei, atraitnei, trūcīgam un bāriņam leecina par cilvēku līdzjūtības dziļumu. Seno judu likumi noteica, ka vergus un kalpus nedrīkst nodarbināt svētdeņās, ka atraitnēm brīv lasīt vārpas uz sveša tiruma, un ziņojoties uz nabageem lasām 5. Moz. 15, 7: „Tev nebūs apcecināt savu sirdi, nedz aizslēgt savu roku preekš sava nabaga brāļa. Bet atverdams atveļ viņam savu roku un aizdod viņam aizdodams, cik viņam vajaga savā trūkumā.“ Seno romiešu likumi, kas citādi ļoti cenšas apsargāt ipašumu, atļauj no sveša augsneem ņemt tik daudz, „cik kāds var uz pleceem panest“. Pēc seno ģermaņu teesībām katrs svešneeks drīksteja ņemt sev un savam zirgam barību, kur viņš to atrada; ceļavīram bij atļauts preekš sava peekusuša zirga pat labību plaut no sveša tiruma un, ja pa ceļu nebij iespējams braukt, tad vareja nogreestees sājis pa citu zemi. Kanoniskā (katoļu baznīcas) likumu grāmatā sacīts: „Kas izsalkušajam un izslāpušajam pretim atsaucās uz privatīpašuma neaizskāramību un nav gatavs tos glābt, tas nav labaks par zagli.“ Varetu uzskaitīt daudz piemēru, kur maz civilizetas tautas laipni sneedz palīdzību no vētras ceetušiem jūrneekeem, salsimūšiem ceļotājiem, vaj citeem trūkumā nākušiem svešineekeem. Apustuļu darbos 28, 2 lasām par Pavila glābšanos uz Maltas salas: „Salas ļaudis leelu laipnību mums parādīja, jo tee, uguni uzķūruši, mūs visus peņēma, ta lectus dēļ, kas bij sācis līt, un ta aukstuma dēļ.“ Ari par pirmo vācešu eebraukšanu Daugavas grīvā uzglabājušās ziņas, ka teem no vētras bijis grūti jacees un ka libeši tos laipni uzņēmuši, gadadami par barību, apģerbu un ugunsķūru, kur sasildītees. Ļoti pazīstama ir no dabas tautām vispār peekoptā veesmilība. Te jauca līdzjūtība un pašjūtība veena caur otru. Svešneekū tik tad mēdz sargāt un uzlūkot par veesi, ja tas nācis ar saimneeku kaut kādā sakarā: vaj nu sperdams kāju pār viņa sleegsnī, vaj

Šai dažadajai apspreešanai ir savs pamats: pašjūtība, līdzjūtība un pašam derīgās dziņas atteccas uz veenu personu, atsevišķu individu; sabeedribai derīgās dziņas zīmejas uz visumu, kas kā etisks mērķis stādams augstak neveen tadēļ, ka aptveŗ daudzās veenibas, bet ari tadēļ, ka rada tikumigā attistibā pastāvīgākus panākumus. Vispārigo mērķu atzišana prasa pārdomašanu, kas ved pee skaidribas par visuma nozīmi un viņa atteecibu pret veenibu. Tikai caur šādu pārdomašanu sāk kopigā griba pašapzinoši darbotes individuelajā gribā. Caur teešu novēri tas var notiktees tik tad, ja karakterim attistotees, agrakee jēgas motivi saceetejuši par novēres motiveem. Pašam derīgās dziņas, kaut gan tās uzlūkojamas katrā ziņā par mazak vērtīgām, tomēr nebūt nav nostādamas par netikumigām, kā tas dažreiz top darits. Pašam derīgās dziņas aptveŗ tak neveen paša laimes veicinašanu, — kas etiskā ziņā eevērojama tikai kā līdzeklis, jeb blakus panākums un nekad kā pašmērķis, — bet ari paša intelektuelo izglitošanu un papildinašanu. Šai augstakajā nozīmē pašderīgums ir neveen dabigs un tikumigs, bet ari nepecešeams līdzeklis karaktera izglitošanai, kas kalpo citeem tālakeem etiskeem mērķeem. Sliņķa un nemākuļa bezpatiba nav nekāds tikums. Netikumigs top šis augstakais pašderīgums tikai tai gadījumā, ja tas cīņā ar sabeedribai derīgām dziņām patur virsroku.

„Es“ cīņa ar līdzcilveku interesēm parādās galvena kārtā jēgas motivos. Novēres motivi eet šai cīņai pa preekšu: dabigais instinkts darbojas pēc teešām pašjūtības un līdzjūtības dziņām. Prāta motivi atrodas ārpus cīņas lauka, pee teem pārvēršas par apziņām ne tuvakee, nedz tālakee, bet pēdejee tikumibas mērķi. Šaubas un maldinašanās var notikt izvēlamo līdzekļu ziņā, bet par pašu mērķu vērtību vairs nav strīda. Tadēļ atleek tikai jēgas motivi kā īstais motivu cīņas lauks. Egoisms, atsists atpakaļ caur tikumigi viņam pārakām sabeedriski derīgām dziņām, eesāk savu darbu veenmēr no jauna. Brīžeem izleekas, ka viņš pilnigi ņēmis virsroku. Tādās reizēs nevar būt ne runas no tikumibas attistibas. Kur uzticiba amatā, drošība satiksmē un uzupurešanās preekš sabeedribas noslīdejušas uz to pakāpi, kas top noteikta caur pašderīguma aprēķinu, tur sabeedribai

neglābjami jāeet bojā. Protams, ka caur to arī individa laime top izpostīta. Bet ko bēdā dzīvojošee, likdamees vadītees no egoisma, par nākamām paaudzēm? Tee dzīvo un rīkojas pēc devīzes: apres nous le deluge, t. i., lai pēc mums nāk grēku plūdi! kamēr paši top eerauti bezdībēni.

Līdz šai pakapei egoisms samērā reti attīstās. Savā darbībā tas atdužas uz dažādeem kavekļeem, kas to visādi aprobežo un mīkstina. Citu cilvēku intereses speež uzturet līdzsvaru starp viņām un pašā egoismu. Pateicotees mērķu heterogonijai, arī no egoistiskām dziņām beeži izaug sabeedribai derīgi panākumi. Valsts eerēdnis izpilda varbūt savu peenākumu tikai tadēļ, ka viņš tanī atrod pašā labumu, rūpneeks, kas izmantojot tehniski kādu dērigu atradumu, veicina sabeedribas labumu, vispirms raugās tikai uz savām personīgām interesēm; bet ne veens, nedz otrs nevar aizdarīt acīs pret savas darbības vispārigeem panākumeem, un tadēļ sasneegtais mērķis top teem ar laiku par pabalstošu un gāu galā par vāldošu motīvu. Sabeedribai derīgo dziņu attīstība top vēl caur to veicināta, ka zemākās un augstākās motīvu formas, jēgas un prāta motīvi, abi darbojas līdzīgā virzeenā. No leela svāra ir tas, ka pašjūtības un līdzjūtības dziņas, pavādidamas teešo novēri, dod cilvēka pirmatnejam dabas dēklim zināmu līdzsvaru starp egoistiskām un bezpatīgām dziņām. Ja pārdomājot pašam derīgas dziņas pārak stipri sāk darbotees, tad dabīgās, no pārdomašanas neatkarīgās jūtas cenšas tās izlabot un savāldīt.

Neraugotees uz jēgas motīvu dažādeem kavekļeem un pastāvīgo cīņu ar egoismu, viņeem tomēr eerādama svārigāka loma tikumīgā attīstībā, nekā novēres motiveem. Jēgas motīvi, atteekdamees uz plašākeem mērķeem, satur sevī stiprākas dziņas uz bezpatīgu darbību, nekā teeša novēre. Kamēr pēdeajā atsauca tikai uz individuēlās dzīves veidu un nokārto satīksmi starp atsevišķām personām, jēgas motīvi ir katras patvāļīgas darbības avots, kas noteic sabeedribas organizāciju, dibinātu uz savstarpejam teesībām un savstarpejeem peenākumeem. Kopīgā grība, darbodamās individuēlās dzīves robežās kā dziņa, top apzīnoša izveidētās zocālās eestādēs caur pārdomašanu. Pateicotees jēgas motiveem top nokārtota ģīmenes, sabeedribas, tautas un

valsts dzīve. No jēgas motiveem izaug parašas; viņi pamudina arī uz pozitīvu likumu izdošanu, pēc kam izrādās, ka praktiskā dzīve mēdz būt idealāka, nekā teesiskā teorija. Pedejā pamato sociālo un politisko eestāžu vajadzību uz derīguma preekš atsevišķa individa. Bet uzupurešanās, uz kādu individs ir spējīgs preekš sabeedribas un valsts mērķeem, un ko arī no viņa mēdz prasīt, nav caur individuēlo derīgumu ne izskaidrojama, nedz attaisnojama. Kareivja uzticība, kas atdod savu dzīvību valsts labā, nav nekādi atvasinama no individuēlo interešu stāvokļa, ta izskaidrojama tikai caur prāta ideju, kas, stāvedama aiz jēgas motiveem, pārleecina cilvēku, ka tuvakee materielee un intelektuelee sabeedribas mērķi kalpo idealam mērķim ar abzolutu vērtību, pret kuŗu pazūd atsevišķa individa nozīme.

c) Prāta motivi. Par tikumigasdarbības prāta motiveem apzīmejam visus paskubinajumus, kas ceļas no cilvēkā ideāla uzdevuma iztēlošanas. Šo iztēlojumu daba ir tāda, ka apziņa spēj teem istenībā tikai daudz maz tuvotes. Ideāla iztēlošana eet istenībai veenmēr pa preekšu, teekdamās pāri neveen par katru aizsneegtū, bet arī par katru domajamu robežu un ļaujas gatavā rāmī tikpat maz eespeestees, kā bezgalīga laika un bezgalīgas telpas iztēlošana. Apziņā teeši var būt tikai virzeena iztēlojums, kuŗā janorisinas tikumigai dzīvei, lai eetu savam idealam pretim. Bet tas tik tad eespejams, ja šis virzeens jau dots jēgas un novēres motiveem, kuŗeem peeveenojas eeskats par šo motīvu dziļakeem cēloņeem un tā paceļ viņus par prāta motiveem.

Visas novēres dziņas pamatojas uz pašjūtības un līdzjūtības savstarpeju sakaru, pēc kam pēdeajā uzlūkojama nevis kā pārnesta, bet kā paplašināta pašjūtība, pastāvedama individuēlās un kopīgās gribas teešas veenības jūtās. Sākuma līdzjūtība ir aprobežota caur šauram cilts un tautas robežām, ar laiku, izaugot vispārīgeem humaneem mērķeem, ta teecas pāri par noteiktu robežu, paplašinadamās telpas ziņā par visu būtu bezgalību ar līdzīgu apziņu un laika ziņā par šo būtu visu nākamo apziņas stāvokļa bezgalību. Katra darbība, notikdama tagadnē, atteecas uz nākamību un pāreet neaprobežotā nākama gribas attīstības cēlonības virknē. Visi novēres motīvi padoti šai divkāršai bezgalībai, kaut

ari pati daroša persona to skaidri neapzinatos. Taisni te parādas karakteristikā jūtu ipašiba. Jūtas nekad nepastāv bez izteles. Ta kā jūtas izteicas nevis izteles objektivā nozīme, bet tikai pēdejās eespaids uz apziņu, tad var viņās līdzī darbotes tādas izteles atteecibas, kas sneedzas pāri par savu tuvako saturu un par kuņām var nākt pee skaidribas tikai caur prātošanu, kas meklē pēc motīvu pēdejās celonības. Dzīvības glābejs, kas nebedajot par paša dzīvību, izrauj svešu bērnu no breesmām, neredz varbūt darbības momentā neka vairak, kā teešo, visu viņa apziņu saistošo eespaidu. Uzbudinajums, kas viņu aizrauj uz darbību, nestāv nekādā samērā ar izteles saturu. Paša uzpūrešanās preekš svešas personības tadēļ izskaidrojama tikai no paša „es“ veenības jūtām ar otru, kas izšķīrošā momentā speež tikpat teeši uz glābšanu, itkā kad vajadzētu glābt paša dzīvību. Ši veenības iztele, kas te parādas apziņā jūtu veidā, ir tikai veens nejaušs loceklis tai bezgalīgajā veenības sakarā, kas atsevišķu individu saista ar cilveces garīgo būtību. Tikai no šī stāvokļa top saprotams aplaimojošo jūtu uzbudinajums, kas pavada tādu darbību. Atvasinajums no dziņas pēc goda, peļņas, atlīdzības u. t. t. to nespēj izskaidrot, nesaskan arī ar īstenības novērojumeem, kaut gan nevar leegt, ka nepārredzamos cilveku motīvu sarežģījumos arī šādas patmīlīgas dziņas var līdzī darbotes.

Apcerot jēgas motīvus, dabujam līdzīgus rezultatus. Mūsu tikumīgā vērtēšana, kas katrā ziņā pašam derīgās dziņas stāda zemāk par sabeedribai derīgām, nav saprotama caur veenkaršu interešu aptveršanu. Jo mēraukla, ka katrs savām interesēm vislabāk kalpo veicinot sabeedribas labklājību, ir kā vispārīga formula šaubīga un kā jūtu motīvs nederīga. Jūtu motīvi tik tad var sākt darbotes, kad individuēlā griba stājusees zem kopīgās un radījusi panākumus, uz kuņeem var pamatot augšējo mērauklu. Ari te ceļas aplaimojošās jūtas par sabeedribai derīgo darbību no teešas veenības apziņas starp individuēlo un kopīgo gribu. Pastiprinatas top šīs jūtas pa daļai caur uzbudinajumeem, kas saistīti ar patības pārvarešanu, pa daļai caur ārejeem bezpatīgās darbības panākumeem, starp kuņeem ceņņai un eespaidam arī sava lomā.

Caur jūtu autocopaciju jeb eepreekšēju modinašanu zi-

namā mēra top novēres un jēgas motīvi neteeši par prāta motiveem, istā nozīmē viņi pāreēt pēdejos tikai tai gadijumā, ja visu atsevišķo darbības aktu teešais sakars ar tikumīgās pasaules bezgalību top skaidri atzīts un darbības noteicošais eemesls ir eeskats, ka individuēlajai gribai vajag saskanēt ar šī sakara ideju. Pats par sevi saprotams, ka šee attistitee prāta motīvi var darbotees tikai jūtu veidā. Tā kā pēdejās ceļas nevis no teešas novēres, nedz arī no pārdomašanas par tuvakeem aizsneedzameem mērķeem, bet no vispārīgu ideālu mērķu iztēlošanas, tad varam tās apzīmet arī pār ideālam jūtām. Viņas parādās jau uz ļoti agrām tikumības attīstības pakāpēm.

Lai labak saprastum no ideāleem mērķeem modinatās jūtas, atgādasimees parasto apziņas reakciju uz ikdeenišķeem abstrakteem jēdzeeneem. Reakcija pret garigeem objekteem ir daudzos gadijumos tikpat stipra, dažreiz vēl stipraka, nekā āreji nomanameem objekteem pretim. Atmiņas par apvainojumu dažreiz mūs vairak sadusmo, nekā pats apvainojums. Vēlāk par savām kļūdām beeži kaunamees vairak kā tai acumirkli, kad tās nodarijām. Var sacīt, ka visa mūsu augstākā intelektuēlā un tikumīgā dzīve pamatojas uz tam, ka acumirkligee, āreji nomanamee eespaidi atstāj uz mūsu darbību mazaku eespaidu, nekā abstraktas idejas. Pirmais eevērojamais filozofs, kas uzsvēris abstraktā jēdzeena nozīmi cilvēku dzīvē, ir Platons. Abstraktais daiļums pēc Platona ir ceeši noteikta būte, ķo jēga eedomājas klāt pee iznīcīgā zemes daiļuma. Rakstā „Meelasts“ viņš saka: „Īstais ceļš ir uzlūkot zemes daiļumus par pakāpēm, pa kuņām jakāpj augšup, lai mekletu šo citu daiļumu. Vajaga no atsevišķas daiļas formas pāreēt uz viņu daudzumu, no daudzuma uz visumu, no daiļām formām uz daiļeem darbeem, no daiļeem darbeem uz daiļeem jēdzeeneem, kamēr no atsevišķeem daiļeem jēdzeeneem nonāk pee abzoluta daiļuma jēdzeena, lai galu galā atzītu, kas ir daiļuma pateesa būtība.“ Kants no veenas puses atzīst, ka ar tīru prātu veen cilvēks nespēj izdibinat Deeva, brīvības un nemirstības būtību, bet viņš arī atzīst, ka šeem jēdzeeneem ir brīnišķīga nozīme uz mūsu darbību. Mēs varam darbotees, itkā Deevs būtu, mēs varam just, itkā būtum brīvi, mēs varam dabu uzlūkot, itkā ta sekotu zinameem

mērķeem, mēs varam savu dzīvi tā eekārtot, itkā mēs būtum nemirstīgi. Un tad mēs atrodam, ka šeem vārdeem ir pateesa nozīme mūsu moraliskā dzīvē. Tā, pēc Kanta, cilveka gars tic ar pilnu pārleecību, daudzu tādu leetu realitātei, kuņas tas ar prātu veen nekādi nespēj atzīt. Herbarts dibināja savu tikumības mācību uz peecām etiskām idejām: brīvību, pilnību, labvēlību, atlīdzību un taisnību. Šis idejas izsmel, pēc Herbarta, tādā mērā visu tikumības sferu, ka katrs speciels prasījums, katrs no sevišķeem apstākļeem izaudzis peenākums atvasinams no viņam. Tās ir visas individuelās tikumības pamata pilari. Eekšķīgā brīvība dod cilveka gribai patstāvību un veenību; pilnības un attīstības ideja — spēku, bagatību un koncentrāciju; labvēlības un mīlestības ideja šķīsta sirdi no patīgām dziņām, skubina uz uzupurešanos un preecīgu nodošanos augstakeem, kopigeem mērķeem; teesību un atlīdzības idejas rada ārejas drošības jūtas, pamatotas uz savstarpeju darbības sferas norobežošanu, tā ka katrs zin, ko tas drikst no otra prasīt un ko tas pats sevīm nevar atļaut. Grūti būs atrast cilveku, kas vismaz kādu reizi savā dzīvē nebūtu izjutis to jūtu cēlumu un dziļumu, kas top modināts no brīvības, attīstības un pilnības, labvēlības un mīlestības, atlīdzības un pateicības, taisnības un pateesības. Nobeīdzam šo nodaļu ar Emersona slaveno runu, turetu 1838. gadā: „Cilveka dvēsele valda taisnība, kuņa atlīdzina uz pēdam un pilnīgi. Kas labu dara, top tūdaļ pacilāts, kas ļaunu dara, top caur pašu darbu pazemots. Kas noleek nešķīstību, top caur to šķīsts. Ja cilveks ir ar taisnu sirdi, tad viņš ir tik tāļi Deevs. Deeva cēlums, viņa neiznīcība un majestātiskā būtība eeeet cilveka dvēselē līdz ar taisnību. Ja cilveks leekuļo jeb viļ, tad viņš viļ pats sevi un aizleedz pats savu būtību. Karakters veenumēr paleek pazīstams. Zādzība nekad nedara bagātu, nabaga dāvanas nabagu; slepkavība nav apslēpjama. Pat vissīkakee meli, peemēram greznība, katrs mēģinājums darīt labu eespaidu, nostādītees labvēlīgā gaismā, tūlit pazemina eespaidu. Bet runā pateesību, un cilveks un kustonis par tevi leecinās, pat zāles, saknes apakš zemes leekas kustamees, lai ari nodotu leecību. Jo visas leetas izeet no tā paša gara, kas pēc savām dažādām atteecībām top dažādi nosauktas: mīlestība,

taisnība, mērenība — itkā oceanam pee dažādeem kra-
steem, kuŗus tas apskalo, ir dažādi nosaukumi. Tikko cil-
veks atstāj šo sferu, viņš laupa pats sevim sekmīgākos pa-
līga spēkus. Viņa būtība saŗaucas, viņš top veenmēr ma-
zaks, veens puteklitis, veens melnumiņš, kamēr beidzot nāk
pilnīgs ļaunums, pilnīga nāve. Ši likuma atziņa modina oma
jūtas, kuŗas varetum apzīmet par reliģiozitati un kaŗ iztaisa
mūsu augstāko laimību. Brīnišķīga ir ta vara, ar kādu ta
mūs valdzina un pārvalda. Ta ir kā kalnu gaiss, kā pa-
saulēs balzama spēks. Ta dod kalneem un padebeŗeem
viņu majestatību, ta ir zvaigŗņu leņā dzeesma. Ta ir, kas
rada cilveka svētlaimību un to paceļ pāri par viseem ap-
robeŗojumeem. Ja cilveks klausās uz savas sirds balsi:
tev būs! ja tas seko mīlestības aicinājumam, ja tas — no
augŗeenes beedinats — izvēlas labo un cēlo: tad pārzemes
melodijas par cēlo gudribu lauŗas caur viņa krūtim. Tad
tas var lūgtees un viņa lūgŗana to paceļ augŗup, jo šis
jūtas to paceļ pāri par paŗu. Katra šī jūtu izteiksme ir
svēta, jo tirak, jo paleekamak; ta aizgrāb mūs vairak par
visu citu, kas mēdz uz cilveķeem darit eespaidu.“

Varetu vēl ilgi turpinat teem lidzīgu peemēru uzskaiti-
ŗanu, bet peetiks. Kā laika, telpas un cēlonības jēdzeeni
speeŗas cauri visām leetām, tā ari labuma, daiļuma, taisni-
bas un pateesības abstraktee jēdzeeni speeŗas caur visu,
kas labs, daiļŗ, taisns un pateess. Šādas un citas abstrak-
tās iztēles ir pamats visai mūsu āreji novērojamai pasaulei,
avots visam tam, ko uzlūkojam par eespējamu. Tas dod
katrai leetai noteiktu karakteri. Viss, ko mēs pazīstam,
ir tik caur to tas, kas viņŗ ir, ka viņŗ peesleenas kādam
jēdzeenam par šīm abstraktām vērtībām. Mēs nespējam
tās teeŗi novērot, jo tās ir bez ķermeņa un bez formas,
bet mēs aptveŗam caur tām visas leetas un būtum sa-
tiksmē ar novērojāmo pasauli pavisam bez palidzības, ja
mums trūktu šo garīgo mērauklu. Mūsu gara noteikŗana
caur abstraktām vērtībām ir mūsu būtības pamata īpaŗība.
Tās pārmaiņus mūs saista vaj atstumj, tā ka mēs tām pee-
greeŗamees vaj no tām atraujamees, tās meklejam un sa-
turam, tās eenīstam un mīlejam, itkā tās būtu konkrētas
būtes.

d) Netikumīgie motīvi. Parastākā un praktiski svarīgākā netikumības forma ir individuālā, kas rodas individuālai gribai saceloties pret kopīgo. Tā kā kopīgās gribas dažādās formas kā sirdsapziņas imperatīvi dara ceļpaudu uz individuālo gribu, tad pēdējās sacelšanās ir ne vien āreja, bet arī eekšēja pašu tikumīgā raktera izkopšana. Tas stāv sakārā ar to, ka pati individuālā griba ir aizskārtās kopīgās gribas sastāvdaļa. Kā ir četri dažādi sirdsapziņas imperatīvi, tā ir arī četri dažādi kopīgās gribas izveidojumi un līdz ar tiem sacelšanās pret šiem imperatīviem dabū dažādu nozīmi.

Uz ārejo spaidu imperatīviem atsaucas no valsts varas reprezentētā tiesību saabeedriba. Sacelšanās pret to ved pē smagākās netikumības formas, pē ārejas tiesību kārtības aizskāršanas — pē nozeeguma.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Bibliografiskas peezimes.

V. Olava «Galvenee virzeeni etikā» ir viņa leelakais veengabala darbs, kam peerindojas viņa vēsturiskee apcerejumi, iznākuši rakstu virknē „Latvju tauta“ un periodiskos izdevumos. Šee darbi itkā nosprauž V. Olava galveno intereešu robežas: vēsture un etika. Bet V. Olavs nav nekur etikas problemu noskaidrotajs, kur viņš nebūtu reizē ari vēsturneeks, un nekur viņš nav tikai vēsturisko faktu sarindotajs un apgaismotajs, kur viņš reizē nebūtu ari tautas audzinatajs un ceļa rāditajs. Šis divas īpašības leelakā vaj mazakā mērā eezimē visus V. Olava darbus un pavairo faktu materiala interesi lasitajam.

Bez šis domašanas un izteiksmes metodes V. Olava «Galveenem virzeeneem etikā» ir vēl cits — spilgts personības zīmogs: autora temperaments. Katrā rindā tur izmanams autora sirds siltums, un sarežģīti psiholoģiski problēmi V. Olava izteiksmē top veenkārši un veegli paturami atmiņā. Pee šeem darbeem V. Olavs peegreežas sēdedams Centralceetuma veenkamerā, kur to viņa patriotisma un tautas intereešu aizstāvešanas dēļ bija ar netaisnu kaŗa teesas spreedumu eedabujuši viņa politiskee pretineeki. Bet etiskee jautajumi bija interesejuši jau ari agrak, nerunajot nemaz par teoloģijas studiju un mācītaja darba gadeem. Tā «Dzimt. Vēstn.» 1908. g. beigās sastopam rakstu par moralismu, enerģismu un hedonismu pee latveešem. 1905. g. pārļaista revolucija un reakcijas asinskāzas nevoreja neatstāt dziļu eeapaidu atsaucīgā V. Olava dvēselē. Veentuļā kamerā sēžot nu vareja pārdomat par sarežģīteem etikas problemeem un savas atziņas sneegt latveešu tautai. Ko Olavs kā tautas audzinatajs varejis teikt latveešem, tas atstāts viņa «Galvenos virzeenos etikā.»

V. Olava darbs sadalās divi daļās: pirmā pusē tas noskaidro etikas virzeenus, otrā — apgaismo gribas problemu. Viss milzigais etikas lauks te elementarā formā darīts peeetams latveešu lasitajam. Ta ir «populara etika» šī vārda labakā nozīmē. Tā mums jasaprot un jauņem V. Olava darbs, tad mēs sapratīsim tā paleekamo vērtību latveešu literaturā.

Lauks, kuru V. Olavs ņemas apstrādat latveešu lasitajeem, ir vēl gluži neapkopts. Olavs nevar turet preekš acim tikai sauju latveešu zinātneeku, kuŗeem, ar gaŗeem avotu peevedumeem, tad apgaismotu etikas problemu pee cilveces tautam, to (problemu) sakarību un reliģiju un pēdejas atmiņas, pee kuŗām šini jautajumā nāknši Eiropas zinātneeki. Teem būs peeetama atteecīga literatura cittautu valodās un tur tee gaiši redzēs ari daudzo etikas problemu apstrīdamību un neveenprātību pašu pētneeku starpā. No leelā etikas lauka V. Olavam bija jāņem tas, kas jau nogatavojees, nobreedis, kas neveen apgaismo lasitaja prātu, bet palīdz lasitajam noskaidrot sev pašam dažadas etikas disciplīnas un viņu peeletotamību dzīvei. No šī veedokļa raugotees V. Olava darbs uzskatams kā

visai vērtīgs ieguvums mūsu zinātniskai literatūrai, kuŗa interesi notecejušee gadi pavisam nav spējuši mazināt. Taisni otrādi, tagad, kad mūsu kādā tautas daļā novērojama dziļa meklešana pēc eckšejas garīgas nosvērtības un skaidreem etiskeem idealeem, V. Olava «Galvenee virzeeni etikā» būs teicama rokas grāmata mūsu latveešu tautas centīgām audzēm.

Kā zināms, pats Olavs bija nemeerā ar savu darbu, sevišķi ar pēdejo daļu un ļoti vēlejās to pārstrādat. Saprotama leeta, ka ne ceetuma apstākļi, ne specialās literatūras trūkums, peebildišu vēl no savas puses — arī neilgais laiks, neļāva V. Olavam viņa darbu izstrādat tādā veidā un plašumā, kā viņš pats to saprata un būtu vēlejees sneegt latveešu tautai. Cēlais patriota darbs latveešu tautas sabeedriskā darbīneeka un politiķa lomā neļāva Olavam uzmeesto pēdejo daļu ne pārstrādat ne papildīnat. Tomēr izdeveji viņu sneedz latveešu tautai, kā garīgu mantojumu no viņas uztīcīgā dēla un kā redzamu darbu viņas zinātniskā literatūrā, kuŗā, neraugotees uz gadu desmitu un dažām noleedzošām kritikām par V. Olava darba pirmo pusi, vēl nav radees neveens darbs plašajā etikas laukā, kuŗš varetu atņemt, vaj mazināt V. Olava darba zinātnisko un audzīnošo vērtību. Man leekas, arī teem zinātneekem, kuŗi etikas laukā darboosees tālak, būs jāzeet no V. Olava darba, nepaejot tam gaŗam.

Šīnī izdevumā V. Olava «Galvenee virzeeni etikā» sneegti pirmā puse — pēc Rīg. Latv. Beedribas Derīgu grāmatu nodaļas izdevuma (1910. g.), bet otrā — pēc V. Olava Fonda izdevuma (1918.) Valoda, neraugotees uz dazeem grumbuļeem, atstāta tā pati, kā pirmos izdevumos; saturu tā nebojā, bet vēsturisku viru valodas labošana ir drīzak peļams, nekā zinātnisks darbs.

Rīgā,
Zeeemas mēnesī,
1923.

Līgotņū Jēkabs.

V. Olava Fonda izdevumi.

	Maksā rbļ.
Apsišu Jākuba. Pi pogusta tisas	15
Blaumaņa, R. Noves briosmās.	15
БЕРГЪ, А. Латвія. Матеріалы и очерки (Izpārdots) —	—
Izpostitā Latvija. Albums ar Bermondta laika postijumu skateem. Uz smalka papīra, glīti eeseets	100
Latvijas karte, leelā formatā (174×118). No Izglītības ministrijas atzīta par derīgu leetošanai skolās. Eeteicama arī dažādām eestādēm. Maksā	350, 325 un 300
Latvijas karte, mazā, ar pārbauditeem veetu apzīmejumeem, skolām un praktiskām vajadzībām .	40
Fr. Zālīts. Latvijas vēsture. Otrs eespeedums . .	150
V. Olavs. Kopoti raksti. I. sējums. Biografija, aforismi. Ar autografeem un ilustracijām . .	165
V. Olavs, Kopoti Raksti, II. sējums. Vēsturiski un etnografiski raksti	100

Sagatavošanā:

Manaseina revīzijas materiāli.

Latvijas Pagaidu Nacionālā Padome. Pirmais Latvijas valsts tapšanas posms.

V. Olava Kopoti raksti. — ceturtais sējums.

afw

016

Olava Fonda izdevumā

iznāk četros sējumos:

VIĻA OLAVA KOPOTI RAKSTI

Pirmais sējums:

Biografija. Aforismi

(Iznācis).

Otrais sējums:

Vēsturiski un etnografiski raksti

(Iznācis).

Trešais sējums:

Galvenee virzeeni etikā

I. un II. puse

(Iznācis).

Ceturtais sējums.

Sabeedriskā satura raksti

V. Olava Fonda Sabeedribas Birojs

atrodas Marijas eelā 26, Olava skolā;

atvērts no plkst. 5—6, vakarā.

Turpat peņem jaunu beedru peeteikšanos un dod paskaidrojumus uz peeprasijumeem.

17. JAN. 1924